

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI**

**ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞ SÜRECİ VE TÜRK
SİYASAL KÜLTÜRÜNDE MUHALEFET OLGUSUNUN
GELİŞİMİ(1946-1950)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMİN KIRMAN

DANIŞMAN: YRD. DOÇ. DR. METİN İŞÇİ

ISPARTA, 2006

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZLİ YÜKSEK LİSANS
TEZ SAVUNMASI VE SÖZLÜ SINAV TUTANAĞI

İLGİ:Enstitü Yönetim Kurulu'nun ....../..../20.... Tarih ve ....../.... Sayılı Kararı,

Kamu Yönetimi Anabilim Dalında ders dönemine ait eğitim öğretim programını başarı ile tamamlayan 0230203215 numaralı Emin KİRMAN'ın hazırladığı, **Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi(1946-1950)** başlıklı TEZLİ YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMASI VE SÖZLÜ SINAVI Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin ....md.si uyarınca 11/05/2006 günü saat 14:00'de yapılmış; sorulan sorular ve alınan cevaplar sonunda adayın tez savunmasının KABULÜNE OYBİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

SINAV JÜRİSİ

BAŞKAN

Metin İŞÇİ

Yrd. Doç. Dr.

ÜYE

Faruk TURHAN

Doç. Dr.

ÜYE

Timuçin KODAMAN

Yrd. Doç. Dr.

ÖZET

ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞ SÜRECİ VE TÜRK SİYASAL KÜLTÜRÜNDE MUHALEFET OLGUSUNUN GELİŞİMİ(1946-1950)

Emin KİRMAN

Süleyman Demirel Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü

Yüksek Lisans Tezi, 133 sayfa, Mart 2006

Danışman: Yrd.Doç. Dr. Metin İŞÇİ

Türkiye'nin çok partili hayata geçiş tarihi olan 1946 yılı ile 1950 yılı arasındaki süreç, Türk siyasal tarihinde önemli bir yere sahiptir. 1946 yılında Demokrat Parti'nin kurulması ve ardından ülkeyi uzun bir süre tek başına yöneten Cumhuriyet Halk Partisi iktidarına son vermesi, Türkiye'de demokrasinin ve özellikle de siyasal muhalefet olgusunun yerleşme sürecini başlatmıştır.

Bu tez çalışmasında, çok partili döneme geçiş süreciyle birlikte, Türk siyasal kültüründe muhalefet olgusunun nasıl bir gelişme gösterdiği sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm de; kültür, siyasal kültür, muhalefet, siyasal muhalefet, tek partili, çift partili ve çok partili sistem kavramları açıklanmaya çalışılarak konunun kavramsal içeriği hakkında genel bir bilgi verilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde; çok partili döneme geçiş sürecini daha iyi tahlil edebilmek için geçiş öncesi Türk siyasal sistemin niteliği hakkında bilgi verilmiş, rejimin niteliğini belirleyen tek partinin yapısı, özellikleri ve bu dönemde oluşan muhalefet girişimleri ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise, çok partili döneme geçişte rol oynayan iç etkenler; toplumsal muhalefetin gelişmesi, tek parti yöneticilerinin demokrasinin kurumsallaşmasına yönelik istekleri, ekonomide devletçiliğin getirmiş olduğu müdahaleci ve otoriter uygulamalar, toplumsal ve ekonomik etkenler başlığı altında incelenmiştir.

Çok partili döneme geçilmesinde, iç etkenlerden daha önemli olduğunu düşündüğümüz dış etkenler de büyük rol oynamıştır. Bu durum, Türkiye'nin dış politikası, coğrafi konumu ve ideolojik etkiler bağlamında ele alınmıştır.

Daha sonra ise, konunun temel noktası olarak ele aldığımız "Çok Partili Döneme Geçiş ve Siyasal Muhalefetin Ortaya Çıkması" konusu, incelenen 1946-1950 yılları arasında muhalefetin nasıl kurumsallaşmaya doğru gittiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Son olarak, tek parti yönetimine özgü olarak niteleyebileceğimiz Anayasaya aykırı kanun ve uygulamaların muhalefetin baskısıyla nasıl kaldırıldığı hakkında kısaca bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Siyasal Kültür, Muhalefet, Tek Parti, Çok Partili Dönem, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Dörtlü Takrir, 12 Temmuz Beyannamesi

ABSTRACT**TRANSITION TO THE MULTI-PARTY PERIOD AND DEVELOPMENT OF OPPOSITION IN TURKISH POLITICAL CULTURE (1946-1950)****Emin KİRMAN**

Süleyman Demirel University, Department of Public Management,

Thesis of Graduate Study, 133 pages, 2006 March

Supervising Professor: Assistant Prof. Dr. Metin İŞÇİ

The period between the years 1946 and 1950 incorporating the process of transition to the multi-party period in Turkey has an important place in the Turkish political life. Establishment of Democrat Party (*Demokrat Parti*) in 1946 and, consequently, the termination of the power of Republican People's Party (*Cumhuriyet Halk Partisi*) that was solely administrating the country for a long period of time had started the efforts of democracy and especially the settlement of opposition movements in Turkey.

In this thesis study, the answer to the question of how the opposition movement had developed in the Turkish political culture is searched after this transition to the multi-party period.

The study is comprised of three parts. In the first part, concepts of culture, political culture and opposition as well as single-party, double party and multi-party concepts have been explained together with some general information on the conceptual context of the subject.

In the second part, information on the properties of Turkish political system prior to this transition to the multi-party period has been conveyed in order to make a better analysis on this transition while the structure and properties of the "single party" have been discussed besides the opposition initiatives during the period mentioned.

The third part discusses topics under the headings the internal factors playing important roles in the transition to the multi-party period, development of opposition in the society, İsmet İnönü's demand on the institutionalization of democracy, reactions against the party in power due to the intervention and authoritarian implementations of state in economy and social and economic factors of that period.

External factors that we think that are of greater importance than internal ones have also played important roles in the transition to multi-party period. This situation has been discussed within the contexts of Turkey's foreign policy, geographical location and ideological factors.

The subject "Transition to Multi-Party Period and Appearance of Political Opposition" that has been discussed later in our study as the basic point of the subject carries a high importance as it shows how the opposition had been institutionalized between the years 1946 and 1950. Finally, brief information has also been given on how the laws and applications violating the Constitution special to the single-party period had been gradually removed under the pressure from the opposition.

Key Words: Culture, Political Culture, Opposition, Single Party, Multi-Party Period, Republican People's Party, Democrat Party, Memorandum of the Four, Declaration of July 12th.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	vii
ÇİZELGELER DİZİNİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I.KÜLTÜR KAVRAMI	4
II.SİYASAL KÜLTÜR KAVRAMI VE SİYASAL KÜLTÜRÜN TÜRLERİ.....	7
A.Siyasal Kültür Kavramı	8
B.Siyasal Kültürün Türleri	8
a.Siyasal ve Sosyal Yapıya Göre	9
b.Siyasi Sistemin Özelliklerine Göre	9
c.Alt Kültür Gruplarına Göre.....	10
C.Siyasal Kültür ve Siyasal Sosyalleşme	11
III.MUHALEFET VE SİYASAL MUHALEFET KAVRAMI.....	13
A.Muhalefet Kavramı.....	13
B.Siyasal Muhalefet Kavramı.....	13
a.Siyasal Muhalefet Türleri	14
1.Anayasal Muhalefet ve Anayasal Olmayan Muhalefet	14
2.Yapısal Muhalefet ve Yapısal Olmayan Muhalefet	14
3.Parlamento İçi Muhalefet ve Parlamento Dışı Muhalefet	15
IV. SİYASİ PARTİ SİSTEMLERİ.....	15
A.Tek Partili Sistem	16
B.Çift Partili Sistem.....	17
C.Çok Partili Sistem	17

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞ ÖNCESİ TÜRK SİYASAL SİSTEMİNİN NİTELİĞİ

I.TÜRK TEK PARTİ SİSTEMİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	19
II.TÜRK YÖNETİM SİSTEMİNDE TEK PARTİNİN ORTAYA ÇIKIŞI	22
A.Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kurulması	23
B. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Kuruluşu ve Cumhuriyet Halk Fırkası Adını Alması	28
C.CHP ve Parti-Devlet Bütünleşmesi.....	31
III.TEK PARTİ DÖNEMİNDE MUHALEFET GİRİŞİMLERİ	33
A.İkinci Grup Muhalefeti	33
B.Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması	35
C.Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması	38
D.Türkiye Komünist Fırkası.....	41
E.Diğer Siyasal Parti Kurma Çalışmaları	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞ SÜRECİ VE SİYASAL MUHALEFETİN ORTAYA ÇIKMASI

I.ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞTE ROL OYNAYAN ETKENLER.....	45
A.Toplumsal ve Ekonomik Etkenler	45
a.Tek Parti İktidarına Karşı Toplumsal Muhalefetin Gelişmesi.....	46
b.Bazı CHP' li Yöneticilerin Çok Partili Bir Siyasal Hayata Yönelik İstekleri.....	49
c.Artan Devletçilik Uygulamaları ve Ekonominin Bozulması	51
1.Varlık Vergisi	52
2.Milli Korunma Kanunu	54
3.Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu	54
B.Dış Etkenler	55
a.İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Artan Rus Tehdidi ve Türkiye'nin Batılı Devletlerle Yakınlaşma İsteği	56
b.Uluslar arası İdeolojik Etkiler.....	58

II.TBMM'NDE SİYASAL MUHALEFETİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	60
A.Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Görüşmeleri.....	61
B.Muhafif Vekiller Tarafından Dörtlü Takrir'in Verilmesi	65
C.Bütçe Kanunu Görüşmelerinde Muhalefet	73
D.Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın Görüşülmesi Sırasında Muhalefet.....	76
E.Muhafif Milletvekillerinin CHP'den İhraç Edilmesi	79
III.ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞ SÜRECİ VE MUHALEFET	81
A.Örgütlü Muhalefet	81
a.Milli Kalkınma Partisi	81
b.Demokrat Parti.....	83
c.Millet Partisi	90
d.Diğer Muhalefet Partileri.....	93
B.Örgütsüz Muhalefet	93
a.Basın	93
b.Sivil Toplum Kuruluşları.....	96
IV.ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE HÜKÜMET-MUHALEFET İLİŞKİLERİ	97
A.Hükümetin Muhalefete Yönelik Baskıları.....	97
B.Tek Parti İktidarının Muhalefet Yanlısı Basın Kuruluşlarına Yönelik Baskıları	101
C.Mecliste Hükümet-Muhalefet İlişkileri.....	104
a.Recep Peker Hükümeti Dönemi	104
1.Mecliste Psikopat Olayı ve Hükümet-Muhalefet İlişkilerinin Bozulması.....	106
2.Cumhurbaşkanı İnönü'nün Hükümet-Muhalefet İlişkilerini Düzeltme Çabaları ve 12 Temmuz Beyannamesi	107
b.Hasan Saka Hükümeti Dönemi.....	110
c.Şemsettin Günaltay Hükümeti Dönemi	111
V.DEMOKRAT PARTİ MUHALEFETİ VE ANAYASAYA AYKIRI	
KANUNLARIN VE UYGULAMALARIN KALDIRILMASI	113
A.Üniversite Yasası'na İlişkin Düzenlemeler	113
B.Basın Yasası'na Yönelik Düzenlemeler	114
C.Sınıf Esasına Dayalı Parti ve Dernek Kurma Yasağı.....	115
D.Tek Dereceli Seçim Sistemi'nin Kabul Edilmesi	117
E.Değişmez Genel Başkanlığın Kaldırılması	119
F.Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'na İlişkin Düzenlemeler.....	120

SONUÇ	122
KAYNAKÇA.....	126
ÖZGEÇMİŞ	133

KISALTMALAR

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
A-RMHC	:	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
A-RMHG	:	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu
A. Ü	:	Anadolu Üniversitesi
A.Ü.S.B.F	:	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
B	:	Birleşim
Bkz.	:	Bakınız
BM	:	Birleşmiş Milletler
BMM	:	Büyük Millet Meclisi
C	:	Cilt
CHF	:	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	:	Çeviren
Der.	:	Derleyen
D	:	Dönem
DP	:	Demokrat Parti
MP	:	Millet Partisi
MKP	:	Milli Kalkınma Partisi
md.	:	Madde
O	:	Oturum
RKF	:	Rusya Komünist Fırkası
s.	:	Sayfa
S.	:	Sayı

ss.	:	Sayfaları arası
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SCF	:	Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	:	Türkiye Cumhuriyeti
TCF	:	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TD	:	Tutanak Dergisi
TKF	:	Türkiye Komünist Fırkası
TSEKP	:	Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi
Vd.	:	Ve Diğerleri

ÇİZELGELER DİZİNİ

Sayfa No

Çizelge 3.1. 1939-1943 Yılları Arasındaki Bazı Tüketim Mallarının Fiyatları ve Artış Oranları.....	48
Çizelge 3.2. Tek Parti Döneminde Basın Kuruluşlarının Kapatılma Süreleri ve Kapatılma Sayıları.....	101

GİRİŞ

Türkiye’de demokrasinin en önemli göstergelerinden biri sayılan çok partili siyasal hayata geçiş süreci, oldukça uzun bir dönemi kapsamaktadır. Söz konusu dönemin başlangıcını Tanzimat’a kadar götürmek mümkündür. Tanzimat, çoğu yazarlarca, siyasal ve hukuki alanda modernleşmenin, anayasal rejim ve demokratikleşme akımlarının kaynağı olarak görülmektedir. Tanzimat Dönemi’nde yapılan reformlar ve bunlara bağlı olarak oluşan siyasal gelişmeler, 1876 Anayasası ile başlayan I.Meşrutiyet rejiminin temelini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti, I.Meşrutiyetle birlikte çeşitli etnik özellikler taşıyan parlamentolu bir siyasal hayata geçiş yapmıştır. Başarısızlıkla sonuçlanan I.Meşrutiyet Dönemi’nin ardından II.Abdülhamit’in tahttan indirilmesi ve bunun arkasından gelen İttihat ve Terakki Partisi’nin iktidar dönemi Türk siyasal hayatına önemli izler bırakmıştır.

1908’de ikinci kez Meşrutiyet rejimini geri getiren İttihat ve Terakki Partisi, savunduğu pozitivist Batıcı felsefeyi ülkede hakim kılmaya çalışmıştır. Parlamento ve anayasa idealleri ile iktidara gelen İttihat ve Terakki Partisi zamanla bir tek parti diktatörlüğü kurmuştur. İttihat ve Terakki Partisi’nin merkezîyetçi ve seküler yapısı, tepeden inme reformist niteliği, Cumhuriyet’in kuruluşu ve sonrasında da etkisini sürdürmüştür. Bu partinin toplumsal ve kültürel alanda üstlendiği modernleştirme rol, Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte Cumhuriyet Halk Partisi tarafından üstlenilmiştir.

Cumhuriyet’in kurulduğu, toplumsal ve kültürel reformların yapıldığı dönem, Milli Kurtuluş Savaşı’nı başarıya ulaştıran kadronun yönetimine hakim olduğu dönemdir. Mustafa Kemal Atatürk’ün “Ebedî Şef” olduğu dönemi, onun ölümüyle İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanı olduğu “Millî Şef” dönemi izlemiştir.

Millî Şef İsmet İnönü döneminde, tek parti yönetimi kurumsallaşmış, tek partinin ilkeleri anayasaya geçirilerek hukuki bir nitelik kazandırılmıştır. Millî Şef İnönü, seçim ya da referandum yoluyla gelmediği Cumhurbaşkanlığı makamından ülkeyi yönetmiştir. Bu nedenle, çok partili hayata geçiş, aynı zamanda tek kişi egemenliğine dayanan bir millî şef yönetiminden çok partili demokrasiye geçiş anlamına da gelmektedir.

Tez çalışmasının amacı, çok partili döneme geçiş süreci olarak ele aldığımız 1946-1950 yılları arasında CHP içerisinde ortaya çıkan muhalefet hareketinin hangi aşamalardan geçerek kurumsallaşmaya doğru gittiği ve tek parti yönetiminin 1924 Anayasası'nın özüne aykırı uygulamalarının, çok partili döneme geçilmesiyle birlikte nasıl kaldırıldığı konusuna açıklık getirmektir.

Çalışma üç ana başlık altında toplanmıştır. Birinci bölümde; kültür, siyasal kültür, muhalefet ve siyasal parti sistemleri gibi kavramlar teorik olarak açıklanmaya çalışılarak, konunun kavramsal boyutu ifade edilmeye çalışılmıştır.

Çok partili yönetime geçiş sürecini daha iyi tahlil edebilmek için, çok partili hayat öncesi siyasal sistemin niteliğinin de açıklanması gerekmektedir. Bu nedenle ikinci bölümde öncelikli olarak Türk tek parti sisteminin genel özellikleri farklı görüşler çerçevesinde ele alınmış, tek partili bir yönetim anlayışının ortaya çıkmasında rol oynadığını düşündüğümüz, Jön Türkler, İttihat ve Terakki Partisi ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Türkiye'nin tek partili bir siyasal sisteme doğru gitmesinde ne gibi etkilerinin olduğu anlatılmış, daha sonra ise bu dönemde ortaya çıkan muhalefet girişimleri ele alınmıştır.

Tek partili bir yönetim anlayışından çok partili bir demokratik rejimin kurulmasına doğru giden sürecin daha kolay anlaşılabilmesi için, siyasal sistemi demokratikleştirmeye zorlayan iç ve dış etkenlerin de ortaya konulması gerekmektedir. Bu nedenle çok partili hayata geçiş sürecinde etkili olan iç ve dış etkenler üçüncü bölümde ele alınmıştır. Daha sonra, çok partili döneme geçiş sürecini hızlandıran, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Bütçe Görüşmeleri, Birleşmiş Milletler Anlaşması, Dörtlü Takrir gibi muhalif hareketlerinin nasıl ortaya çıktığı incelenmeye çalışılmış, nihayetinde, bu dönemde kurulan muhalefet partileri kısaca anlatılmaya çalışılmıştır.

Daha sonra ise, çok partili dönemde hükümet-muhalefet ilişkileri ele alınmış, CHP Hükümeti'nin muhalefeti sindirmeye yönelik uygulamaları, muhalefeti destekleyen ve hükümet uygulamalarını eleştiren basın kuruluşlarına yönelik baskılar ortaya konulmuş, CHP ve DP arasındaki ilişkiler, meclis çatısı altında ortaya çıkan çekişme ve tartışmalar çerçevesinde ele alınmıştır.

Üçüncü bölümün sonunda ise, tek parti yönetiminin uyguladığı Basın Yasası, Üniversite Yasası, Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu gibi anayasaya aykırı kanun ve uygulamaların çok partili döneme geçilmesiyle birlikte nasıl kaldırıldığı üzerinde durulmuştur.

Belirtilmesi gereken diğer bir nokta ise bu tez çalışmasında kullanılan yöntemin hangi bilimsel çerçeve esas alınarak ortaya konulmaya çalışıldığıdır. Yapılan bu tez çalışmasında alan araştırma yöntemi kullanılmış, literatür tarama ve kaynak toplama gibi araştırma tekniklerine başvurulmuştur. Konuyla ilgili olarak, TBMM Tutanakları, 1940-1950 arasında yayınlanan gazete ve dergilerden faydalanılmıştır.

Sonuç olarak, 1946-1950 yılları, muhalefetin muhalefet yapmasını, iktidarında muhalefete alışmasını öğrenmeye başladığı bir dönemdir. Bu dönemde parlamenter demokrasinin kurum ve kuralları oluşturulmaya ve yerleştirilmeye çalışılmıştır. Böylece demokrasi, ileriki dönemlerde zaman zaman kesintiye uğrasa da, Türk devlet geleneğinin en önemli ve vazgeçilmez bir niteliği haline gelmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Muhalefet, iktidar, siyasi sistem vb. kavramların tümü, toplumun siyasi kültüründen etkilenmekte ve şekillenmektedir. Bu nedenle bütün bu kavramları etkileyen siyasi kültürün ne olduğunun açıklanması da önem arz etmektedir.

Bu çalışmada incelenen konunun, “Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi” olması nedeniyle, muhalefet olgusunun incelenmesi tezin temel çıkış noktasını teşkil etmektedir. Muhalefet olgusunun daha kolay anlaşılabilmesi için de, siyasi muhalefetin içinde yer aldığı, siyasi sistemin genel niteliklerinin de belirtilmesinde fayda vardır. Bu nedenle, birinci bölümde ilk olarak kültür ve siyasi kültür kavramları ele alınacak, bu kavramlar tanımlandıktan ve nitelikleri belirtildikten sonra muhalefet ve siyasi muhalefet kavramları ile siyasi parti sistemlerinin incelenmesine geçilecektir.

1.KÜLTÜR KAVRAMI

Latince'deki özen göstermek (La.Colere) deyimiyle, ekip biçmek, sürmek, tarım anlamına gelen (Culture) kelimesinden türetilmiş olan kültür kavramı, 17. yüzyıla kadar sadece bu anlamı ile kullanılmıştır. Kelime, günümüzdeki anlamına yakın olarak ilk defa Voltaire tarafından; insan zekasının oluşumu, gelişimi ve geliştirilmesi anlamında kullanılmıştır¹.

Kültürün çeşitli yönleriyle ilgilenen antropolog ve sosyologlar kültürü, toplumsal miras, yaşam biçimi, değerler ve idealler sistemi, değişim süreci gibi niteliklerini dikkate alarak tanımlamaya çalışmışlardır. Bu tanımlar, kültürü tüm yönleriyle açıklama amacı gütmüşlerdir. Nitekim, kültürün günümüzde sıkça kullanılan tanımı İngiliz antropolog E.B.Taylor tarafından yapılmıştır. Taylor’a göre “kültür (ya da uygarlık); bilim, inanç, sanat, ahlak, yasa ve geleneklerin yanı sıra,

---

¹ Ahmet UHRİ, **Kültür ve Uygarlık Kavramı Üzerine**, Bilim ve Ütopya Dergisi, Sayı:104, Şubat 2003, s.51.

insanın toplumsal bir varlık olarak edindiği diğer tüm yetenek ve alışkanlıkları da kapsayan karmaşık bir bütündür².”

Krober’a göre kültür, “Toplumu oluşturan fertlerin, içgüdüsel ve fizyolojik olmayan, öğrenme ve şartlanma yoluyla bir kuşaktan diğerine geçirilen faaliyetlerinin bütünüdür³.” White’a göre kültür ise; “Maddi öğelerin, düşünce ve duyguların simgelerden oluşan sembollere dayalı bir örgütlenmesidir⁴.” Duverger’de kültürü, “Bir insan topluluğundan beklenen davranışları tayin eden rolleri oluşturan, düzenlenmiş bir davranışlar, düşünceler ve duyular bütünüdür⁵.” şeklinde tanımlamaktadır.

Marx ise, kültürel içeriğin son derece kapsamlı bir tanımını vermiştir: “Kültür ya da uygarlık, insanın bir toplumun üyesi olarak edindiği bilgi, inanç, sanat, ahlak, gelenek ve göreneklerle her türlü beceri ve alışkanlıklarını içeren karmaşık bir bütündür⁶.”

Kültür, batı dillerindeki anlamıyla Türkçe’de ilk kez Ziya Gökalp tarafından kullanılmıştır. Türk kültür tarihine ilk defa ciddi ve bilimsel bir şekilde yaklaşan Gökalp, kültür kelimesine karşılık olarak “hars” kelimesini kullanmıştır. Arapça kökenli bir kelime olan hars; tarla sürmek ve tarım anlamına gelir⁷. Gökalp’a göre hars; “Yalnız bir milletin kendine özgü, dini, ahlaki, hukuki, lisani, iktisadi ve fenni hayatlarının ahenkli bir bütünüdür⁸.”

Türk Dil Kurumu da, kültürü; “Tarihi ve toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü⁹” olarak tanımlamaktadır.

² Joseph FİCHTER, **Sosyoloji Nedir?**, Çev.Nilgün ÇELEBİ, Atilla Kitabevi, Ankara,1996, s. 132.

³ Bozkurt GÜVENÇ, **İnsan ve Kültür**, Remzi Kitabevi, Ankara, 2002, s. 97.

⁴ GÜVENÇ, s. 100.

⁵ Maurice DUVERGER, **Siyaset Sosyolojisi**, Çev. Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul, 1982, s.107.

⁶ <http://historicalsense.com/Archive/Fener64_1.htm > (11.10.2005)

⁷ UHRİ, s.51.

⁸ Ziya GÖKALP, **Türkçülüğün Esasları**, Hazırlayan: Mehmet Kaplan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s.30.

⁹ TÜRKÇE SÖZLÜK, Türk Dil Kurumu Yayınları, No:549, Ankara, 1998, s.1436.

Kültür; maddi kültür ve manevi kültür olarak ikiye ayrılmaktadır. İnsanların meydana getirdikleri maddi eserlerle, aletlere maddi kültür veya medeniyet adı verilir. Manevi kültür ise, özel ve toplumdaki topluma, ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye farklılık gösteren kültür tarzıdır. Bu kültür örf ve adetlerle geleneklere dayandığından, alınıp verilmesi tamiri güç problemlere neden olur. Folklor, din, dil vb. değerler bu cümledendir¹⁰.

Kültür sözcüğünün dört ayrı anlamda kullanıldığını belirten Güvenç şu gruptandırmaya dikkat çekmektedir: “1- Bilim alanındaki kültür: Uygarlıktır. 2- Beşeri alanındaki kültür: Eğitim sürecinin ürünüdür. 3- Estetik alandaki kültür: Güzel sanatlardır. 4- Madde (teknolojik) ve biyolojik alanda ki kültür: Üretme, tarım, ekin, çoğalma ve yetiştirme¹¹.”

Birbirine benzer yüzlercesi içerisinde seçerek aldığımız bu tanımlar ışığında kültürün özellikleri şöyle sıralanabilir:

-Kültür Toplumsal İnanç ve Değerler Bütünüdür: İnsanların yarattıkları maddi ve manevi değerlerin tümü ancak, toplum içinde anlam kazanırlar. Bir grubun üyeleri tarafından paylaşılan alışkanlıklar, kabul edilen davranışlar, tutum ve değerler o grubun kültürünü meydana getirir¹².

-Kültür Sosyal Bir Mirastır: Kültür nesiller boyu anlamını, değerini ve canlılığını sürdüren bir olgudur. Toplumsal gelişmeyi sağlamanın yolu, bu sosyal mirası koruyup, gelişmesini sağlamaktan geçer.

-Kültür Öğrenmeyle Kazanılır: Kültür, içgüdüsel ve kalıtsal değil, her bireyin doğduktan sonraki yaşantısı içinde kazandığı alışkanlık ve değerler bütünüdür.¹³ Bu öğrenme süreci içinde aileden devlete kadar tüm sosyal gruplar kültürün aktarılmasına aracılık eder.

-Kültür Geniş Kapsamlıdır: Çevremizde gözlemlediğimiz tüm nesnelere ve davranışlar doğrudan veya dolaylı olarak kültürle bağlantılıdır. Kültürün içeriğini

¹⁰ Metin İŞÇİ, **Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme**, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s.28.

¹¹ GÜVENÇ, s.97.

¹² GÜVENÇ, s.102.

¹³ GÜVENÇ, s.101.

oluşturan tüm değerler (bilgi, sanat, ahlak, gelenek ve inançlar gibi) insanın duygu, akıl ve iradesini kullanarak yaşam mücadelesi sonucunda kazanılmaktadır¹⁴.

-Kültür Bütünleştiricidir: İnsanları kederde ve kıvançta bir arada tutan kültürel değerlerdir. İnsanlar arasındaki ilişkiler de, bir makinenin parçaları gibi mekanik değil, maddi ve manevi kültür elemanlarını bir arada ele alan canlı ve organik bir bütünleşme söz konusudur. Bu nedenle, bir kültürün özünde değer hükümlerine dayanan milli düşünce varsa o kültüre sahip olan millet bütünleşmiş demektir¹⁵.

-Kültür Zaman İçinde Değişir: Kültürle sosyal yapı iç içedir. Sosyal yapıda meydana gelen değişiklikler kültürel yapıyı da etkiler. Özellikle teknolojik gelişmeye bağlı olarak artan ve farklılaşan insan ihtiyaçları kültürden beklentileri de etkilemektedir. Kültürel değişme, sistemin bütünlüğünde hemen gerçekleşivermez. Kimi kurumlar hemen kültürel değişmelere hızla ayak uydururken kimi kurumlar da değişmeyi frenleyip yavaşlatmaya, bazı durumlarda ise destekleyip hızlandırmaya çalışırlar. Fakat hemen her kültürel değişme olayında kurumlararası bir farklılaşma ortaya çıkmaktadır¹⁶.

II.SİYASAL KÜLTÜR KAVRAMI VE SİYASAL KÜLTÜRÜN TÜRLERİ

Siyaset, toplumun ortak yaşamını belirleyen ve ona yön veren bir olgu olduğu için, bireyler siyasete karşı kolektif bir biçimde çeşitli görüşler geliştirip, tepki gösterirler. Bu tepkiler siyasi davranışlardır. Siyasi davranışlar siyasi sistemin işleyişi üzerinde etkili olduğu için, siyaset bilimi disiplini, siyasi yaşamın davranışsal yönü üzerinde durmaktadır. Çünkü, bir toplumun siyasi yapısıyla siyasi sisteminin işleyişi arasında yakın ilişkiler vardır. Ülkedeki siyasi yapı, bireylerin siyasi davranışlarını da etkilemektedir. Bu etki bir yandan siyasi kurumlara yansırken, diğer yandan siyasi davranışları yeniden biçimlendirmektedir. Siyasi yapı ve siyasi davranışlar arasındaki etki-tepki ilişkisinin anlaşılabilmesi ancak, bir toplumun siyasi kültürünün incelenmesiyle mümkündür.

¹⁴ Nazan İBİŞOĞLU, **Çağdaş Kültür Politikası**, Çağdaş Kültürümüz-Olgular-Sorunlar, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları, İstanbul, 1991, s. 27.

¹⁵ İŞÇİ, ss.93-94.

¹⁶ GÜVENÇ, s.103.

A.Siyasal Kültür Kavramı

Toplumun siyasal kültürünün genel özelliklerinin yardımıyla, siyasal sistemin demokratikliği ve otoriterliğine ilişkin bilgi sahibi olabiliriz¹⁷. Çünkü Siyasi kurumlar ve siyasal yaşam üzerinde kısa ve orta vadede etkili olan faktörlerden biri de siyasal kültürdür¹⁸.

Siyasal kültür; toplumu oluşturan bireylerin benzer siyasal tutum, davranış ve değerlere sahip olmasıyla ortaya çıkar. Böylece, ülkelerin siyasal yaşamına bütünlük kazandırır. Siyasal kültür, toplumsal kültürün bir alt sistemini oluşturmaktadır. Bu nedenle, siyasal kültürün toplumsal kültürden ve yapılanmadan önemli farklılıkları yoktur¹⁹.

Öztekin'e göre siyasal kültür; "Bir toplumun gerek o toplumun siyasal sistemi içinde yer alan gerekse öteki siyasal oluşumlar dediğimiz devlet, parlamento, hükümet, siyasal parti, kamu yönetimi, sendika, dernek, demokrasi vb. gibi kavramlar konusundaki bilgisi, görgüsü, alışkanlıkları, yaklaşımları, tutum ve davranışlarının tümüdür²⁰."

Siyasal kültürün siyasal süreç açısından fonksiyonu, bazı inanç ve davranış kurallarının standartlaşması yoluyla, siyasal sürecin işleyişini kolaylaştırmak, mevcut olan siyasal sistemin benimsenmesini, devamlılığını sağlamaktır. Siyasal kültür, toplumun maddi ve manevi ihtiyaçlarından, toplumun genel kültürünün diğer unsurlarından ve uluslar arası seviyedeki kültür hareketlerinden büyük ölçüde etkilenir ve onları da etkiler²¹.

B.Siyasal Kültürün Türleri

Siyasal kültürün incelenmesinde "Siyasal ve Sosyal Yapıyı", "Siyasal Sistemin Özelliklerini" ve "Alt Kültür Grupları" nı esas alan üçlü bir ayırım yapılmıştır.

¹⁷ Taha PARLA, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları (Atatürk'ün Nutuk'u)*, C: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.10.

¹⁸ PARLA, s.11.

¹⁹ Güneş BERBEROĞLU, *Siyasal Parti Yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1997, ss.15-16.

²⁰ Ali ÖZTEKİN, *Siyaset Bilimine Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003, s.210.

²¹ Mimar TÜRKKAHRAMAN, *Türkiye'de Siyasal Sosyalleşme: Tarih ve Politika*, Cumhuriyet Özel Sayısı, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri, 1998, Yıl: 4, Sayı:23-24, 1998, s.1852.

a.Siyasal ve Sosyal Yapıya Göre

Ülke ve toplumların siyasal, sosyal ve toplumsal özellikleri dikkate alınarak, siyasal kültür çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Buna göre, üç tür siyasal kültür vardır: Yöresel, Uyruluk ve Katılcı Siyasi Kültür.

-Yöresel Siyasal Kültür: Bu siyasal kültüre, Afrika'nın kabile topluluklarıyla, yerel gruplarda rastlanmaktadır. Bireylerin siyasi nitelikli konulara ilişkin duygu, düşünce ve inançları sınırlıdır. Bu nedenle siyasi konulara fazla ilgi duyulmaz

-Uyruluk Siyasal Kültür: Bu siyasal kültür türüne özellikle Doğu Avrupa'da, gelişmekte olan ülkelerin kırsal kesimlerinde ve yeni kurulan devletlerde rastlanmaktadır. Uyruluk siyasi kültürün hakim olduğu ülkelerde insanlar siyasi sistemin girdi ve çıktılarını konusunda bilgi sahibidirler²².

-Katılcı Siyasal Kültür: Katılcı siyasal kültür türünün belirgin özelliği, her türlü siyasi konulara ve faaliyetlere yoğun ilgi gösterilmesidir. Bu kültüre sahip olan toplum ve ülkelerde siyasi bilinç yüksektir. Siyasi katılma büyük ölçüde siyasal kültürde yerleşmiş olan normlardan etkilenir²³.

b.Siyasi Sistemin Özelliklerine Göre

Siyasi sistemin özellikleri dikkate alınarak yapılan tanımlarda, üç türlü siyasal kültürden söz edilmiştir: Anglo-Amerikan Sistemlerindeki Siyasal Kültür, Parçalanmış Kıta Avrupası Siyasal Kültürü, Endüstri Öncesi Toplumlara Özgü Karma Siyasal Kültür.

-Anglo-Amerikan Sistemlerindeki Siyasal Kültür: Bu siyasal kültür türünün yoğun olarak bulunduğu toplum ve ülkelerde, egemen olmaya çalışan farklı siyasi değerler yerine, tüm fertlerin benimseyebileceği siyasi değerler yerleştirilmeye çalışılır. Bu gerçekleştirildiği takdirde, toplum içindeki farklı gruplar arasında benimsenen değerler konusunda farklılaşmalar ortadan kalkar²⁴.

---

²² Tanju TOSUN, **Askeri Müdahalelerin Siyasi Kültüre Etkileri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, İzmir, 1991, s.13.

²³ TOSUN, s.14.

²⁴ TOSUN, s.14.

-Parçalanmış Kıta Avrupası Siyasal Kültürü: Bu siyasal kültürün belirgin özelliği, birbirine rakip olan çeşitli alt kültürlerle²⁵bölünmüş olmasıdır. Siyasal kültürdeki bu bölünme, kendini siyasi kurumlarda yoğun olarak hissettirir²⁶.

-Endüstri Öncesi Toplumlara Özgü Karma Siyasal Kültür: Bu siyasal kültür türüne özellikle endüstriyel gelişimlerini henüz tamamlayamamış toplumlarda rastlanır. Bu tür toplumlarda siyasi rejimin meşrutiyeti tartışmalıdır. Ülkedeki mevcut rejim konusunda uzlaşma sağlanamadığı gibi, halkın siyasi etkinlik duygusu da gelişmemiştir²⁷.

c.Alt Kültür Gruplarına Göre

Siyasal kültüre ilişkin bir diğer sınıflandırmada, siyasal alt kültürler dikkate alınarak yapılmıştır.Buna göre siyasal kültürler; Ahlaki, Bireyci ve Gelenekçi siyasal kültür olmak üzere üçe ayrılmaktadır:

-Ahlaki Siyasal Kültür: Yönetimde dürüstlük, adalet anlayışının ön planda tutulduğu siyasal kültür tipidir. Devletin sunduğu hizmetlerin temel amacı, kamusal faydayı sağlamaktır. Bu siyasal kültüre sahip olan toplumlarda siyasi katılma ahlaki bir yükümlülük olarak kabul edilir²⁸.

-Bireyci Siyasal Kültür: Bu siyasal kültürün felsefesi, siyaseti bireylerin ve grupların ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanması için var olduğunu kabul etmesidir. Siyasi faaliyetlerin amacı bireysel çıkarları sağlamaktır, genel siyasi meseleler ikinci plandadır²⁹.

-Gelenekçi Siyasal Kültür: En önemli özelliği, siyasi kadroların elit bir grup tarafından işgal edilmesidir. Sıradan kimselerin bu kadrolarda görev almaları oldukça zordur. Çünkü, bu tür görevlerin elde edilmesinde aile bağları, sosyal pozisyon, servet etkilidir. Kamusal nitelikli hizmetlerden ayrıcalıklı olanlar (belirli ailelerden gelenler) yararlanırlar³⁰.

²⁵ Alt Kültür: bir kültür bütünü içindeki kültür farklılıkları ve ahenksizlikler sonucunda oluşan, kendine özgü değerler, normlar, tutumlara sahip olan bütündür.

²⁶ TOSUN, s.14.

²⁷ TOSUN, s.14-15.

²⁸ TOSUN, s.15.

²⁹ TOSUN, s.16.

³⁰ TOSUN, s.16.

C.Siyasal Kültür ve Siyasal Sosyalleşme

Sosyalleşme, bireyin topluma katılıncaya kadar geçirdiği dönemlerin bütünüdür³¹. Bu yolla birey, toplumun içinde yer alan çeşitli grupların üyesi konumuna gelmekte, kurumsallaşmış değer ve tutumlar edinmekte, başka bir deyişle kültürlenmektedir³². Bu kültürlenme sürecinin temeli, daha önce de bahsettiğimiz maddi ve manevi kültürün bir bileşkesidir. Teknoloji temelli olan maddi kültür, bir anlamda maddi olmayan kültürün tabanını oluştururken, toplumsal ideoloji olarak ele alınabilecek olan manevi kültür ise, toplumun dünyayı algılamasını meydana getirir³³.

Dar anlamda siyasal sosyalleşme, bireyin siyasal kültürü edinme süreci olarak tanımlanırken³⁴, geniş anlamda siyasal sosyalleşme ise, siyasal çevre ile birey arasında yaşam boyu süren dolaylı veya doğrudan etkileşim sonucunda, bireyin siyasal sistemle ilgili görüş, davranış tutum ve değerlerinin gelişmesi olarak tanımlanmaktadır³⁵. Siyasal bilgi, tutum ve davranışların edinilmesinde etkili olan siyasal toplumsallaşma araçlarını şu şekilde sınıflandırmak mümkündür;

-Aile: insanların meydana getirdiği en önemli sosyal teşkilat ailedir. Çünkü, aile düzeni sağlamak ve toplumun geleceğini güvence altına almak fonksiyonunu üstlenmiştir³⁶. Kişinin çevresine karşı ilk tutumu, üyesi olduğu ailede biçimlenmektedir. Ailelerin çocuklar üzerindeki en belirgin etkisi, anne babaların çocuklarına tercih ettiği değerler sistemini öğretmesidir. Aile üyeleri bazı siyasi değerleri ve tutumları bilerek ve isteyerek çocuğuna aktarırken, bazen de çocuklar ev ortamında kendiliğinden siyaset ve onunla ilgili konular hakkında bilgi edinirler³⁷.

³¹ İŞÇİ, s.6.

³² Kültürlenme: Okul öncesinde, ailede başlayıp okul dönemi sonunda da etkinleşen kültürlenme, değişik aile, eğitim, okul, meslek, bölge (alt kültür) çevrelerinden kalkıp belli yer ve zamanlarda bir araya gelen, birbirini etkileyen, akran grupları arasındaki kültür etkileşimidir.

³³ Emre KONGAR, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s.24.

³⁴ Mimar TÜRKKAHRAMAN, **Türkiye’de Siyasal Sosyalleşme ve Siyasal Sembolizm**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.22.

³⁵ Türker ALKAN ve Doğu ERGİL, **Siyaset Psikolojisi**, Turan Kitabevi, Ankara, 1980, s.7.

³⁶ İŞÇİ, s.43.

³⁷ TÜRKKAHRAMAN, 2000, s.31.

-Okul: Siyasi edinme sürecinde, ideoloji oluşumundan, otoriterlik eğilimine, siyasi etkinlikten siyasi katılıma kadar çeşitli etkilerde bulunur³⁸. Eğitim, planlı ve bilinçli bir yönlendirmeye uygun olması nedeniyle iktidarların, yöneticilerin ve ideolojilerin hedeflerine ulaşmada kullandıkları etkili bir araçtır³⁹.

-Arkadaş Grubu: Bireyin yaşı ilerledikçe, siyasal konular daha çok arkadaş gruplarına taşınmakta, oradaki çeşitli eğilimlere göre şekillenmektedir. Arkadaş gruplarının siyasal kültür edinme sürecindeki etkisi özellikle gençlerin öğrencilik döneminde daha fazladır. Bu dönemde, arkadaş grupları siyasi tutumların gelişmesine yardımcı olur. Bu gruplar, bireylerin siyasi sistemin sorunları hakkında bilgi sahibi olmaya, bu sorunların çözülmesine yönelik çözümler üretmesine, siyasi yaklaşıma katılmanın uygun ve zorunlu siyasi davranışlar olup olmadığını belirleyen tutumlar geliştirmesine de yardımcı olur⁴⁰.

-Kitle İletişim Araçları: Televizyon, gazete, dergi gibi kitle iletişim araçlarının fonksiyonları sadece bilgi aktarmak değildir. Bu mekanizmalar kişinin genel ve siyasal kültürünü de etkiler. Örneğin, bu tür yayın araçlarının sık sık propaganda için kullanılması, bu araçların kişilerin değer ve tutumları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir⁴¹.

-Meslek Grupları ve Dernekler: Dernekler, sendikalar, meslek örgütleri, siyasal partiler gibi kişinin sosyalleştikçe katıldığı örgütler, bireyi siyasi tutum ve davranışları açısından etkilemektedir. Örneğin, memurların hükümetin aldığı ekonomik kararlardan yakından etkilenmeleri, onları hükümetin faaliyetlerine ilgi duymaya ve onları izlemeye yöneltir⁴².

---

³⁸ Türker ALKAN, **Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1989, s.86.

³⁹ Şaban SİTEMBÖLÜKBAŞI, **Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyoekonomik Faktörler**, Nobel Yayın Dağıtım, Birinci Baskı, Ankara, 2001, s.28.

⁴⁰ Ersin KALAYCIOĞLU, **Çağdaş Siyasal Bilim**, Beta Yayınları, İstanbul, 1984, ss.160-163.

⁴¹ TÜRKKAHAMAN, 2000, s.36.

⁴² SİTEMBÖLÜKBAŞI, s.44.

III.MUHALEFET VE SİYASAL MUHALEFET KAVRAMI

A.Muhalefet Kavramı

Siyasal iktidarın varolduğu bir toplumda, siyasal muhalefetin de bulunması kaçınılmazdır. Muhalefet, en küçük birim olan aileden başlamak üzere toplumsal yaşamın her düzeyinde ve her döneminde görülebilir. Bir tutuma, bir görüşe, bir davranışa karşı olma durumu, aykırılığı karşılayan muhalefet kavramının, demokrasi de iktidarın dışında olan parti veya partiler anlamında da kullanıldığı görülür⁴³.

Şerif Mardin, muhalefetin; bir tutum ve davranışa karşı olma, uymama başka türlü olma, karşıtlık gibi kavramlar ile açıklanabileceği gibi, mutlak gücü sınırlama ve alternatifler önerme işlevlerine sahip bir mekanizma olarak da tanımlanabileceğini ifade etmektedir⁴⁴. Bu nedenle muhalefet en küçük birim olan aileden başlamak üzere toplumun her katmanında karşımıza çıkabilir⁴⁵.

B.Siyasal Muhalefet Kavramı

Siyasal muhalefet kavramı ise, genel muhalefet kavramının siyasal perspektif içinde ele alınmasından ibarettir. Ancak her zaman iki kavramı birbirinden net olarak ayırmak kolay olmadığı için araya belirgin bir sınır konamaz. Siyasetin toplumsal yapının her alanında yaygınlaşması ve bu yapıyla olan karşılıklı etkileşimi yüzünden, genelde siyasal nitelikte olmayan muhalefetler bile zaman zaman böyle bir nitelik kazanabilirler. Yine de bir ölçüt olarak şu söylenebilir: Muhalefet olgusu ve muhalifler; kendi çevrelerinden çıkıp var olan toplumsal ve ekonomik yapıyı, siyasal rejimi, onun somut öğelerini hedef aldıkları, bunlardan birine, birkaçına veya hepsine yöneldikleri andan itibaren kavram siyasal niteliğe bürünmektedir⁴⁶.

Siyasal muhalefetin özellikle iki anlamı karşıladığı gözlenmektedir. İlk ve asıl anlamıyla, genel muhalefetin siyasal yüzüyle karşımıza çıkıp, farklı düşüncelerin yansımalarını karşılayan partilerin, hükümetin politikalarına karşı koyuş ya da

⁴³ TÜRKÇE SÖZLÜK, Türk Dil Kurumu Yayınları, No:549, Ankara, 1998, s.1584.

⁴⁴ Şerif MARDİN, **Türk Modernleşmesi (Makaleler 4)**, İletişim Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1992, s.179.

⁴⁵ Abdullah İSLAMOĞLU, **II.Meşrutiyet Dönemi'nde Siyasal Muhalefet(1908-1913)**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2004, s.19.

⁴⁶ Nükhet TURGUT, **Siyasal Muhalefet: Batı Demokrasileri-Sosyalist Ülkeler-Türkiye**, Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara, 1984, s.4.

engelleyişi olarak açıklanırken, ikinci anlamıyla, bizzat iktidar karşısındaki partileri belirtmektedir⁴⁷.

En kapsamlı tanımıyla siyasal kültür: “Belli bir toplumsal formasyonda, herhangi bir zaman sürecinde, var olan siyasal rejime ve içerisinde yaşanan sosyo-ekonomik düzene veya bunlarda yalnızca birine ya da sadece siyasal iktidarı ellerinde bulunduranlara ve bunların faaliyetlerine karşı olmayı, bunları, karşılığında alternatif bir program ya da öneri sunarak veya sunmayarak, yasal sınırlar içinde veya yasal sayılmayan çeşitli yollara başvurarak eleştirmeyi ve bu arada istenilen amaç doğrultusunda etki ve sonuçlar yaratmayı içeren bir olgu veya davranıştır⁴⁸.”

a.Siyasal Muhalefet Türleri

1.Anayasal Muhalefet ve Anayasal Olmayan Muhalefet

Bir muhalif hareketin doğuşu, eylemleri, yapılış tarzı ve amacı kurulu yasal düzene uygun ise ona “anayasal muhalefet”, düzene uygun değilse “anayasal olmayan muhalefet” denmektedir. Bu ayırımla aynı paralellikte olan bir diğer ayırım ise “sistem içi” ya da “sistem dışı muhalefet” kavramlarıdır. Bir muhalif hareket, mevcut siyasal rejimi ve ekonomik yapıyı yasa dışı yollardan zorla değiştirmeyi hedefliyorsa “sistem dışı muhalefet”, kurulu sistemde değişiklik istemeksizin sadece hükümet değişikliği ya da politika değişikliğini amaçlıyor ve meşru yollardan mücadele etmeyi tercih ediyorsa “sistem içi muhalefet” olarak adlandırılmaktadır⁴⁹.

2.Yapısal Muhalefet ve Yapısal Olmayan Muhalefet

Yapısal muhalefet; var olan siyasal rejimde ve sosyo-ekonomik düzende radikal olsun ya da olmasın herhangi bir değişikliği amaç edinen muhalefet tarzıdır. Batı demokrasilerinde, içinde bulunulan sistemi kabul edip, kısmi sosyo-ekonomik reformlar aracılığıyla yaşam düzeyinin yükseltilmesini savunan sosyal demokrat partiler ve parlamento dışında, gizli ya da açıkça oluşturulan örgütlenmiş muhalefet hep bu grup içine girmektedir⁵⁰.

---

⁴⁷ İSLAMOĞLU, s.20.

⁴⁸ TURGUT, s.8.

⁴⁹ Ahmet TANER, **Tek Parti Döneminde İktidar Muhalefet İlişkileri (1923-1945)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Ankara, 2002, s.10.

⁵⁰ TURGUT, s.13.

Yapısal olmayan muhalefet ise, ya da hükümet değişikliği ya hükümet politikasında değişiklik veya her ikisini birden hedef alır. Partilerin muhalefesinde bunlardan ilki, baskı gruplarının klasik anlamdaki faaliyetlerinde ikincisi asıl amaç olarak ön plandadır. Yapısal nitelikte hedefi bulunmayan bir muhalefet partisinin hemen tüm muhalefet mücadelesi iktidarın ele geçirilmesine yönelir. Üstelik bu partinin belirgin bir politikayı gerçekleştirme arzusu yoksa, bu durumda hükümetin politikasını değiştirme de söz konusu olmayacağından iktidardaki parti ya da partilere karşı yalnızca muhalefet etmek için muhalefet yapmış olur⁵¹.

3.Parlamento İçi Muhalefet ve Parlamento Dışı Muhalefet

Parlamento içi muhalefet; parlamentoda temsil edilen siyasi partiler ile bağımsız milletvekilleri tarafından, siyasi iktidarın uyguladığı politikalara yönelik olarak yapılan her türlü muhalefeti ifade etmektedir. Parlamentoda temsil imkanı bulamayan partiler bu kapsamın dışında yer almaktadır⁵².

Tunç, parlamento içi muhalefetin bir takım niteliklere sahip olması gerektiğini belirtmektedir. Bu nedenle, parlamento içi muhalefet, siyasi partilerce yapılmalıdır, sürekli olmalıdır, belirli bir alternatifi olmalıdır ve rekabetçi olmalıdır⁵³.

Parlamento dışı muhalefet ise, hükümetin değişmesini hatta iktidarı ele geçirmeyi istese bile kendisini iktidar alternatifi olarak gösterip toplumun desteğini kazanacak politikalar oluşturamamış ve bu durumun sonucu olarak parlamentoda temsil imkanına sahip olamayan muhalefet türüdür. İsteyerek parlamento dışında kalmak ve legal veya illegal yollarla iktidara bayrak açan grupların eylemleri de parlamento dışı muhalefetin kapsamına girmektedir.

IV. SİYASİ PARTİ SİSTEMLERİ

Partiler, örgütlenmeleri ya da yapıları bakımından değişik tiplere ayrıldığı gibi, partiler arası ilişkiler bakımından da değişik tiptedirler. Her ülkede, partilerin sayısı, her birinin boyutları, aralarındaki ittifaklar ve stratejileri, nispi bir istikrar

---

⁵¹ TURGUT, s.14.

⁵² Hasan TUNÇ, **Parlamento İçi Muhalefet**, Cemre Yayınları, Konya, 1997, s.11.

⁵³ Parlamento içi muhalefetin özellikleri konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz., TUNÇ, ss.28-38.

ilişkisi bütünü oluşturur. Bu yapı ve ilişkiler bütününe “parti sistemi” denir. Bir ülkenin gerçek siyasi rejiminin işleyişini tanıyabilmek için, parti sisteminin kurumlar sisteminden nasıl yararlandığını bilmek önemlidir⁵⁴.

Parti sistemleri, herhangi bir ülkedeki partilerin sayısına, partiler arasındaki ittifaklara ve mücadeleye, partilerin siyasi sistem içindeki konumuna, yapılarına ve ideolojilerine bakılarak çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Partilerin çeşitli özellikleri dikkate alınarak yapılan tasnifler içinde en çok, tek partili, çift partili ve çok partili şeklindeki sınıflandırma kullanılmaktadır⁵⁵.

A.Tek Partili Sistem

Bir ülkedeki siyasi hayatın işleyişini ülkede egemen tek partiye bırakan ve başka partilerin iktidar için yarışmalarına izin verilmeyen rejimlere tek parti yönetimi adı verilmektedir⁵⁶.

Seçimlerin ve parlamento denetiminin pek anlamının olmadığı bu sistemde, gerçek iktidar, partide olduğu için partinin tüzük ve kararları anayasa ve hukukun üstündedir. Partiye girmek ve parti organlarında görev almak kolay bir iş değildir. Parti üyeleri, üyeliğe kabul edilmeden önce, gençlik örgütünde veya partinin yardımcı kuruluşlarında çalıştırılarak sıkı bir eğitimden geçirilirler⁵⁷.

Tek parti sistemleri farklı tasniflere tabi tutulmaktadır. Bu tasnifler içinde en çok kullanılanı: Totaliter tek parti sistemi, otoriter tek parti sistemi ve hegemonyacı tek parti sistemi şeklindeki ayrımdır. Totaliter tek parti sisteminde, iktidar bütün toplumu zorlayıcı ve kapsayıcı bir ideolojiye sahiptir ve tek partinin dışında hiçbir partinin varlığına izin verilmez. Otoriter tek parti sisteminde ise, bütün toplumu kapsayıcı bir ideoloji yoktur. Topyekün kapsayıcılık değil, dışlayıcılık bu sistemin en önemli özelliğidir. Hegemonyacı tek parti sisteminde, birden fazla partinin varlığına izin verilmektedir. Ancak bunlar arasında gerçek anlamda bir yarışma söz konusu değildir⁵⁸.

⁵⁴ Erdoğan TEZİÇ, **Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, 2.Baskı, İstanbul,1991, s.336.

⁵⁵ Esat ÖZ, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992 s.31.

⁵⁶ Şükrü KARATEPE, **Tek Parti Dönemi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.11.

⁵⁷ KARATEPE, 1997, s.12.

⁵⁸ ÖZ, s.35.

B.Çift Partili Sistem

Çift partili sistemden söz ederken bir ülkede iktidar yarışında yalnızca iki partinin varlığı anlaşılmalıdır. Çift parti sisteminde siyasi hayata, iki büyük parti egemendir. Büyük partilerin dışında irili ufaklı başka partiler olsa da, bunların iktidarı etkileyebilecek gücü yoktur. İktidar mücadelesi, iki büyük partiden birinin kesin üstünlüğü ya da koalisyon ortaklığı ile sonuçlanır. İki parti sistemine örnek olarak ABD ve İngiltere verilebilir⁵⁹.

İki parti sistemini de kendi içinde “saf iki parti sistemi” ve “destekli iki parti sistemi” olarak ikiye ayırabiliriz. Saf iki parti sisteminde, büyük partilerden biri, parlamentoda çoğunluğu sağlayabilir ve hükümeti tek başına kurabilir. Saf iki parti sistemi istikrarlı hükümetlere, dolayısıyla da giderek güçlü yürütmeye yol açmaktadır. Bu sistemde yürütme, bir bakıma doğrudan halk tarafından belirlendiğinden buna dolaysız demokrasi de denilebilir⁶⁰.

Destekli iki parti sisteminin temel özelliği ise; siyasi hayata egemen iki büyük partiden birinin seçimlerde çoğunluğu sağlayamaması ve hükümetin ya kendi aralarında ya da bir büyük partinin üçüncü bir parti ile anlaşması sonucunda iktidarın kullanılmasıdır. Buna iki buçuk parti sistemi de denilmektedir⁶¹.

C.Çok Partili Sistem

İkiden çok parti siyasi hayatta etkili olmakla beraber bunlardan hiçbirinin iktidarı tek başına kullanabilecek çoğunluğa erişememesi durumunda çok partili sistemden söz edilir⁶².

Çok parti sistemini de yine kendi içinde ılımlı çok parti ve aşırı çok parti sistemi olarak ikiye ayırmak mümkündür:

İlmlı çok parti sisteminde, ülkedeki siyasal partiler arasında ideolojik ayrılıklar çok derin değildir, sağ ve solda yer alan partilerin rejime karşıtlıkları da çok güçlü değildir. Partiler rejim ve ülke sorunları konusunda uzlaşabilecek ortak

---

⁵⁹ BERBEROĞLU, s.20.

⁶⁰ Mustafa KOÇAK, *Siyasal Partiler ve Türkiye’de Siyasi Parti Yasakları*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002, s.57.

⁶¹ M.KOÇAK, s.57.

⁶² M.KOÇAK, s.56.

noktalar bulabilirler⁶³. Bu partilerin hiç biri tek başına iktidara gelebilecek oy potansiyeline sahip değillerdir. Bu nedenle koalisyon hükümetlerinde yer almak veya dışarıdan hükümet üzerinde etkili olmak başlıca hedefleri haline gelmiştir⁶⁴.

Aşırı çok partili sistemlerde ülkenin temel sorunları üzerindeki görüşler bakımından, çok farklı ve birbirleri ile uyuşmayacak kadar geniş bir partiler yelpazesi vardır. Bu sistemde sağ ve sol uçta yer alan partilerin varlığı, çok yönlü bir kutuplaşmaya yol açmaktadır. Merkez partilerin uçtaki partilerle işbirliği yapma güçlüğü, ister istemez merkez sağ ya da merkez sol hükümetlerinin kurulmasına yol açmaktadır. Partiler arası sürekli bloklaşmanın olmaması, sık sık hükümet buhranlarına yol açabilmektedir. Kurulan koalisyonlar kısa ömürlü olmaktadır; fakat hükümet buhranları sık sık ortaya çıksa bile, bir süre sonra gene aynı partilerin hükümeti oluşturdukları görülmektedir. Uçtaki partilerin, hükümet faaliyetlerine ortak olmalarını önlemek amacı ile kurulan merkez koalisyonları, farklı eğilimleri bir araya getirmekte, bu da kurulan hükümetlerin, uzun vadeli politika yerine, günlük kısa vadeli sorunlarla uğraşmalarına yol açmaktadır⁶⁵.

---

⁶³ M.KOÇAK, s.56.

⁶⁴ BERBEROĞLU, s.20.

⁶⁵ TEZİÇ, 1991, s.337.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞ ÖNCESİ TÜRK SİYASAL SİSTEMİNİN NİTELİĞİ

Çok partili döneme geçiş öncesi Türk siyasal sisteminin yapısına bakıldığında, tek partili ve monolitik bir yapının mevcut olduğu görülmektedir. Başlangıçta, Cumhuriyet'i kuranların tek partili bir devlet kurmak gibi bir niyeti olmamasına rağmen, 1925 tarihli Şeyh Sait İsyanı gibi hareketlerle kendini gösteren karşı devrimci güçler korkusu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına yol açmış, Ağustos 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası da, yine aynı sonuca maruz kalmamak için 17 Kasım 1930'da kendini feshetmiştir⁶⁶. Bu girişiminde başarısızlıkla sonuçlanması sonucunda, 1930-1945 yılları arası Türkiye Cumhuriyeti tarihine çoğulcu rejimin rafa kaldırıldığı "tek parti dönemi" olarak damgasını vurmuştur.

Çok partili siyasal hayata geçiş sürecine etki eden faktörlerin ortaya konulabilmesi için, çok partili dönem öncesi Türk siyasal sisteminin niteliğinin açıklanması gerekir. Bu bölümde; çok partili döneme geçiş öncesi Türk siyasal sisteminde tek partinin ortaya çıkışı, Jön Türk hareketi, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin nasıl CHP'ye dönüşerek tek parti yönetimini meydana getirdiği konuları ile tek partili dönem de oluşan muhalefet hareketleri incelenmiştir.

1.TÜRK TEK PARTİ SİSTEMİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesi ve İstanbul'daki son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın dağıtılmasını müteakip, 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılması ile yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temelleri atılmıştır. Yeni seçilen ve dağıtılan Meclis-i Mebusan'ın üyelerinden oluşan TBMM, milli egemenlik ilkesi esas olmak üzere, yürütme, yasama ve yargı yetkilerini elinde bulundurmıştır. Kuvvetler birliği esasına dayanan bu siyasi sistemde; bakanlar meclisin üyeleri arasından salt çoğunlukla tek tek seçilmiş, meclis başkanı, aynı zamanda bakanlar

⁶⁶ Feroz AHMAD, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, Hil Yayınları, İstanbul, 1992, ss.6-17.

kurulu ile devlet başkanlığı görevini de üstlenmiştir. TBMM’de kabul edilen ve 21 Ocak 1921 tarihinde yürürlüğe giren Anayasa’da meclis hükümeti sistemini öngörmüştür. Cumhuriyet’in Birinci Meclisi, İkinci Grup diye adlandırılan muhalefetin de katkıları ile demokratik bir ortam oluşturmuş, başarılması imkansız görülen faaliyetleri icra etmiş ve 1 Nisan 1923’de seçime gitme kararı alarak kendini feshetmiştir. Seçimlerde büyük ölçüde Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun gösterdiği adaylar seçildi. İkinci gruba dahil milletvekillerinin ise çoğu meclise girememiştir⁶⁷. Bu durumun demokratik sistemin vazgeçilmez unsuru olan muhalefetin yokluğuna ve dolayısıyla tek parti yönetimine yol açtığı söylenebilir.

Türk siyasal hayatında tek olma özelliği ile bir dönemin belirleyicisi olan Cumhuriyet Halk Partisi’nin tek parti tiplerinden hangisine girdiği yönünde değişik görüşler ileri sürülmüştür:

Parti sistemleri konusunda ayrıntılı çalışmaları bulunan Maurice Duverger, Türk tek partisini demokratik ideolojiye sahip bir parti olarak nitelendirmektedir. Duverger: “(...) Türk tek parti sistemi, hiçbir zaman bir tek parti doktrinine dayanmamış; tekele resmi bir nitelik vermemiş; onu, sınıfsız bir toplumun varlığıyla ya da parlamenter çekişmeleri ve liberal demokrasiyi ortadan kaldırma arzusuyla meşrulaştırmaya çalışmamıştır. Sahip olduğu tekelden dolayı daima rahatsızlık, hatta utanç duymuştur⁶⁸” demektedir.

Atatürk’ün, mevcut tek parti konusundaki şu sözleri de Duverger’in ifadelerini doğrular niteliktedir:

“Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir diktatör manzarasıdır. Vakıa bir meclis vardır. Fakat gerek içte gerekse dışta bize diktatör nazarıyla bakıyorlar. (...)Hepimiz faniyiz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese bir istibdat müessesesidir. Fakat ben millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o surette geçmek istemiyorum⁶⁹.”

⁶⁷ KARATEPE, 1997, s.28.

⁶⁸ Maurice DUVERGER, **Siyasi Partiler**, Çev. Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, 3.Baskı, İstanbul, 1992, s.360.

⁶⁹ Ali Fethi OKYAR, **Üç Devirde Bir Adam**, Hazırlayan: Cemal KUTAY, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s.393.

Duverger, Türk tek partisinin demokratik öğeler bakımından da şu özellikleri taşıdığını belirtmektedir: “Üyelik herkese açıktı. İhraç ve temizlik mekanizması mevcut değildi. Üniformalar, geçit resimleri ve sert bir disiplin yoktu. Gerçekte parti içi demokrasi de oldukça ileri görünmekteydi⁷⁰.”

Tek partinin yapısına ilişkin başka bir değerlendirmede vesayet kavramı kullanılarak yapılmıştır. Bu doğrultuda, tek parti yönetimini vesayetçi ideolojiye sahip partiler kategorisinde değerlendiren Özbudun’a göre, vesayetçi bir ideolojiye sahip parti, sonuçta liberal ve demokratik bir sisteme geçmeyi bilinçli olarak amaçlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi’nin bir kadro partisi görünümünde, yirminci yüzyılın otoriter-totaliter partilerinden çok, Avrupalı bir liberal partiye benzediğini belirten Özbudun, Cumhuriyet Halk Partisi’nin temel bileşenlerini milliyetçilik, akılcılık, laiklik olarak ele almış ve partinin nihai hedefinin siyasal demokrasi olduğunu belirtmiştir⁷¹.

Aynı şekilde farklı bir yaklaşımda Tunaya tarafından yapılmıştır. Tunaya, Türk tek partisinin hiçbir zaman kalıcı olmayı amaçlamadığını, demokratik ve uygar bir düzene geçmek için bir köprü olduğunu ve partinin bu amaç doğrultusunda toplumu hazırlayıcı bir görev üstlendiğini ve demokratik sistem kuruluncaya kadar partinin kendi sonunu kendisinin hazırladığını belirtmektedir⁷².

Şükrü Karatepe ise; Almanya ve İtalya’da iktidara gelen faşist yönetimlerin dünyanın diğer bölgelerindeki rejimleri de etkilediği gibi, Türkiye’de de CHP iktidarının gerek örgütlenme gerekse siyasi mücadelesinde Batı ülkelerindeki yöntemlerden çoğunu benimsediğini ifade etmektedir⁷³.

Türk tek parti sistemine ilişkin bu genel değerlendirmelerden sonra Türkiye’yi tek parti sistemine götüren siyasi oluşumların kökenlerine kısaca göz atabiliriz.

⁷⁰ < <http://www.aydinlanma1923/Ataturk ve Demokrasi II - Ergun Aybars.htm> > (09.10.2005)

⁷¹ DUVARGER, 1992, s.118.

⁷² Tarık Zafer TUNAYA, **Siyasi Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982, s.314.

⁷³ KARATEPE, 1997, s.25.

II.TÜRK YÖNETİM SİSTEMİNDE TEK PARTİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilk siyasi amaçlı örgütler, milli bağımsızlık amacı ile azınlıklar tarafından kurulmuştur. Meşrutiyetten önce, Türkler tarafından kurulan siyasi amaçlı örgütler, parlamentonun ve seçimlerin olmadığı bir ortamda, gizli olarak faaliyet göstermişlerdir. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, Kanun-i Esasi'de yapılan 1909 değişiklikleri ile dernek kurma hürriyeti kabul edilmiştir. Aynı yıl çıkarılan Cemiyetler Kanunu, herhangi bir cemiyetin, kavim esasına dayanmaması ve gizli olmaması esaslarını getirmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra ise, 1924 Anayasası'nda siyasi partiler konusunda açık bir hüküm bulunmadığı görülmektedir. Ancak 1924 Anayasası, çok partili rejime kapalı bir anayasal düzenleme getirmemekteydi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında CHP dışında iki defa çok partili hayata geçiş için deneme yapılmış olmasına rağmen siyasi ortamın hazır olmaması nedeniyle bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Böylece CHP 1930'dan 1946 yılına kadar tek parti olarak Türkiye'yi yönetmiştir⁷⁴.

Bu dönem açısından önemli olan sadece bir tek partinin varlığı değildir. Daha da önemlisi parti ile devlet arasında bir ayırım olmamasıdır. Bu nedenle bir çok durumda partinin il yöneticileri aynı zamanda ilin valileriydi ve neredeyse bütün devlet memurları CHP üyesiydi⁷⁵. CHP'de tek parti yönetiminin mimarı olarak niteleyeceğimiz Recep Peker'e göre, Türk Devleti'nde en büyük ülkü, mili birliktir. Çünkü dağılan çöker, bu nedenle de daima bir, daima toplu olmak gerekir. Bu birliği de ancak CHP sağlayacaktır⁷⁶.

Türk yönetim sisteminde tek parti olgusu bir anda ortaya çıkmamıştır. Jön Türkler veya Genç Osmanlılar olarak bilinen Türk aydınlarının Osmanlı padişahının otoritesini kısıtlayarak meşrutiyet idaresini getirme çabalarından itibaren başlayan süreç, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Cumhuriyet Halk Partisi adını almasıyla farklı bir sürece girmiştir.

⁷⁴ Suna KİLİ, **CHP'de Gelişmeler**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s.77.

⁷⁵ Feroz AHMAD, 1992, s.15.

⁷⁶ Çetin YETKİN, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983, s.130.

A.Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kurulması

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında Hıristiyan azınlıklara reform ve ıslahat adı altında batılı devletlerin de baskısıyla verdiği imtiyazlara Müslümanlardan ilk tepki 1859 yılında geldi. Bu tarihte İstanbul'da kurulan "Fedailer Cemiyeti" adlı gizli bir teşkilat, padişahın Hıristiyan unsurlara tanıdığı eşit haklara karşı çıkıyordu. İlk ciddi ve büyük siyasi kurum ise, 1865 yılında Paris ve Londra'da kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti olmuştur. Yeni Osmanlılar meşrutiyet rejimini savunuyor, bazı reformlara karşı çıkıyordu⁷⁷. Cemiyetin temel amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir parlamentonun kurulmasını sağlamak böylelikle de kuvvetler ayrılığını gerçekleştirmektir. Bu çerçevede yürütme görevini padişah değil, Babıali üst bürokrasisi üstlenecekti⁷⁸.

Siyasi alanda reform, Meşrutiyet istekleri, Yeni Osmanlılık düşüncelerinin gerçekleşmesi, arzusu ve yabancı devletlerin baskısı, 23 Aralık 1876 tarihinde I.Meşrutiyet'in ilanı ve ilk Osmanlı Kanun-i Esasisi'nin kabul edilmesi sonucunu doğurmuştur. 1876 Anayasası vatandaşlara bir takım bireysel haklar tanıyor, mebusan ve ayan meclislerinden oluşan bir parlamento sistemini öngörüyordu.⁷⁹. Ancak, bu ilk Anayasa padişahın egemenlik haklarına hiç dokunmuyordu. Padişah, istediği zaman meclisi toplantıya çağırır, istediği zaman dağıtabilirdi. II.Abdülhamit, kendisine verilen bu hakları kısa sürede kullandı ve meclisi süresiz olarak dağıttı⁸⁰.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin ömrü uzun sürmedi, kendi aralarından birinin ihbar etmesi üzerine cemiyet üyelerinin bir kısmı tutuklandı. Bir kısmı ise, Avrupa'ya kaçtı. Avrupa'ya kaçanlar mücadelelerine burada da devam ettiler. Bunlar zamanla Jön Türkler adıyla anılmaya başlandı⁸¹.

II.Meşrutiyetin temelinde yatan Jön Türk hareketi, dinamizmini Yeni Osmanlılarda olduğu gibi İslam tabanına oturtulmuş liberal bir Osmanlı parlamentarizminden değil, gittikçe önem kazanan Türk milliyetçiliğinden

⁷⁷ M.Serhan YÜCEL, **Demokrat Parti**, Ülke Kitapları, No:10, 2001, İstanbul, s.18.

⁷⁸ MARDİN, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.31.

⁷⁹ Kemal KARPAT, **Türk Demokrasi Tarihi(Sosyal-Ekonomik-Kültürel Temeller)**, Afa yayınları, İstanbul, 1996, s.36.

⁸⁰ YÜCEL, s.18.

⁸¹ Füzûzan Hüsrev TÖKİN, **Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)**, Elif Yayınları, 1965, s.20.

almaktadır. Bunun da ana nedeni Abdülhamit'in Şubat 1878'de parlamentoyu dağıtmasından 1908 yılına kadar geçen 30 yıl süresince imparatorluğun büyük toprak kayıplarına uğramış olmasıdır. Bu dönem boyunca imparatorluk, 3.000.000 km²'lik bir alanın 1.000.000 km²'sini ve 24 milyonluk nüfusunda 5 milyonunu yitirmiştir⁸². Bu toprak kayıpları imparatorluğun çok uluslu niteliğinin büyük ölçüde azalmasına yol açmış ve Jön Türkler'in ideolojik etkisi ile hareket sosyal bir harç olarak Türklüğe ve Anadolu'ya yönelmiştir. Bu tepkilerin bir sonucu olarak, 1889 yılının mayıs ayında İstanbul'da Tıbbiye-i Askeri okulunda Tıbbiyeli öğrencilerden bir grup, İttihat-ı Osmani adıyla bir cemiyet kurdular. Dışarıda Jön Türklerin yayınlarını takip eden bu cemiyet üyeleri, Paris'te bulunan Jön Türk liderlerinden Ahmet Rıza'nın grubuyla temasa geçtikten sonra cemiyetin adı İttihat ve Terakki şeklinde değiştirildi⁸³.

Jön Türk hareketinin kapsamının genişliği, örgütün tek bir düşünce etrafında bütünleşmesini güçleştirmiş, örgüt içinde bölünmelere yol açmıştır⁸⁴. Bu bölünmeler arasında en önemlisi Paris'te toplanan 1.Jön Türk Kongresi'nde ortaya çıkan bölünme olmuştur⁸⁵. Bu kongrede, iki grup ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, Ahmet Rıza Grubu adını alan ve daha sonra İttihat ve Terakki Partisi'ni oluşturan gruptur. Bu grup, güçlü bir merkezîyetçi anlayışı savunmuş ve yönetim karşıtı hareketlerde yabancı müdahalesini kabul etmemiştir. Teşebbüs-i Şahsi adıyla anılan Prens Sabahattin Grubu ise, devletin federatif bir biçimde yapılanmasını, adem-i merkezîyet esasına göre yönetilmesi gerektiğini savunmuş, ekonomide de liberal anlayışı ve yabancı sermaye ile işbirliği görüşünü benimsemiştir. İlk kez açık ve farklı bir siyasal görüşün savunuculuğunu yapan bu grubun ilerideki muhalefet hareketlerinin kökenini oluşturduğu söylenebilir⁸⁶.

---

⁸² Feroz AHMAD, **İttihat ve Terakki(1908-1914)**, Çev.N. YAVUZ, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1994, s.226.

⁸³ TÖKİN, s.32.

⁸⁴ Nükhet TURGUT, **Siyasal Muhalefet**, Birey ve Toplum Yayınları, İstanbul, 1984, s.238.

⁸⁵ Birinci Jön Türk Kongresi'nde ortaya çıkan görüş ayrılıklarının temelini, şahsi çatışmaların yanında özellikle, tasarlanan ihtilal hareketine ordunun ve yabancıların dahil edilip edilmeyeceği konusu oluşturmuştur.

⁸⁶ TURGUT, 1984, s.239.

Ali Rıza Bey'in kurmuş olduğu cemiyet, 1906 yılında Selanik'te subay ve devlet memurlarından bir grubun kurmuş olduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti⁸⁷ ile birleştikten sonra güçlendi. Bu birleşme ve Rumeli'deki subaylarında cemiyete katılması II. Meşrutiyet hareketinin başarıya ulaşmasında büyük rol oynadı⁸⁸. Gerek Müslümanlar gerekse Hıristiyan azınlıklar tarafından da desteklenen bu hareket önemli bir güç haline geldi. Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin'in gruplarının aralarında yaptıkları görüşmeler de Abdülhamit'in istibdat yönetimine son vermek ve Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koymak konusunda işbirliği yapmaya karar verdiler. Balkan halkının da desteği ile ortaya çıkan olaylar sonunda Sultan Abdülhamit II. Meşrutiyeti tekrar ilan etmek zorunda kaldı⁸⁹.

II.Meşrutiyetle birlikte sadece sultanı 1876 Anayasası'nı riayete zorlamak amacını güden İttihat ve Terakki Cemiyeti parlamentonun en etkili gücünü oluşturdu⁹⁰. Parlamentoya egemen olmasıyla birlikte derhal anayasa değişikliklerine giriştiler. Sultan Abdülhamit tahttan indirilmiş olmasına rağmen ters bir tepkiden korkulmaktaydı. Bu nedenle, Anayasa değişiklikleri sadece sarayın yetkilerini kısıp, parlamentonunkileri güçlendirmeyi amaçlıyordu⁹¹. Yeni Sultan Mehmet Reşat ise, saray personelini baştan aşağı temizleyen ve oradaki kilit mevkilere kendi adamlarını getiren İttihat ve Terakki'nin denetimi altına girmiştir⁹².

---

⁸⁷ Büyük çoğunluğu Üçüncü Ordu Subayları'ndan olan; Bursalı Tahir, Naki, Edib Servet, Kazım Nami, Ömer Naci, İsmail Canbolat, Hakkı Baha Beyler ile posta ve telgraf idaresi Başkatibi Mehmet Talat, Rahmi ve Mithat Şükrü Beyler tarafından Selanik'te kurulan cemiyet, Sultan Abdülhamit'i tahttan indirme gayesini güden, ihtilalci bir hüviyete sahip olan ve kurucularının ekseriyetinin mason olması ile dikkat çekmekteydi.

⁸⁸ İSLAMOĞLU, s.56.

⁸⁹ KARPAT, s.37.

⁹⁰ İttihat ve Terakki Cemiyeti, yönetim konusunda yeterli tecrübeye sahip olmamasından dolayı kabineyi doğrudan doğruya kurmak yerine kontrol altında bulundurmaya tercih etmiştir. 4 Ağustos 1908'de kurulan Meşrutiyet'in ilk kabinesi olan Said Paşa hükümeti, İttihat ve Terakki'nin baskısına dayanamayarak 13 Ağustos'ta çekilmek zorunda kalmış, ikinci defa kurulan Said Paşa hükümeti ise ancak beş gün dayanabilmiştir. 21 Ağustosta ise İttihat ve Terakki'nin baskısıyla Kamil Paşa hükümeti kurulmuştur.

⁹¹ 1908 Anayasa değişikliklerinden en önemlisi; Sadrazama, Harbiye Nazırı ve Şey-ül İslam dışında bütün bakanları seçme yetkisi verilmesidir. 1909 Yılında yapılan değişiklikle bütün bakanların sadrazam tarafından seçilmesi kabul ediliyor, ayrıca hükümetin politikası konusunda bütün kabine toplu siyasal sorumluluk taşır hale geliyordu. Daha ayrıntılı bilgi için bkz.Ahmet N. YÜCETÜRK, A.Ü.S.B.F Yayınları No:533, **Türkiye'de Parlamentonun Evrimi**, Ankara, 1983, ss.84-89.

⁹² Bernard LEWIS, **Modern Türkiyenin Doğuşu**, Çev. Metin KIRATLI, Türk Tarih Kurumu, Yayınları, 2000, İstanbul, ss.216-217.

Cemiyetin gizli kapaklı yönetim modeli⁹³, izlediği baskıcı politikalar, cemiyet üyelerinin bazı kötü hareketlerinin⁹⁴ neden olduğu tenkitler karşısında Cemiyet, kendi saflarından ayrılanların kurmuş oldukları muhalif partileri yok etmeye kalkıştı. 13 Nisan 1909 günü beliren bir isyan hareketini-31 Mart Vakası⁹⁵- fırsat bilerek, teşvik ettikleri gerekçesiyle Ahrar, İttihat-ı Muhammedi, Fedakaran-ı Millet ve Heyeti Müttefika-i Osmaniye partilerini kapattı⁹⁶.

31 Mart olayından sonra İttihat ve Terakki, devlet yönetiminde tek söz sahibi oldu. Yasaklamalar ardı ardına geldi. 23 Ağustos'ta yayınlanan Cemiyetler Kanunu ile etnik ve milli gruplara dayanan siyasal derneklerin kurulması yasaklandı⁹⁷.

Bununla birlikte, İttihat ve Terakki'nin egemenliği 1911 yılına kadar ciddi bir muhalefetle karşılaşmadı. 1911 başlarında, bir çok çevrelerde, olayların gidişatından duyulan hoşnutsuzluk, İttihatçı saflarında ilk büyük ayrılıkta ifadesini buldu. Cemiyetin izlediği siyasal ve toplumsal politikaları ciddi olarak eleştiren Miralay Sadık ve Abdülaziz Mecdi Bey'in liderliğinde Hizb-i Cedid adıyla bir grup teşekkül etti⁹⁸. Muhalefet, 10 maddelik bir muhtıra yayınlayarak, daha demokratik ve anayasal özgürlüklere uygun bir yönetim talep ettiler. Osmanlı gelenek ve göreneklerine uygun, etnik eşitliğe yönelik bir uygulama istediler. 21 Kasım 1911'de bütün muhalefet gruplarının bir araya gelmesiyle Hürriyet ve İtilaf Fırkası kuruldu⁹⁹.

Meclis-i Mebusan'daki hakimiyetin elinden çıkmakta olduğunu gören İttihat ve Terakki, Kanun-i Esasi'de değişiklikler yaparak hükümetin yetkilerini artırmak

⁹³ Cemiyet; kuruluş, teşkilatlanma ve faaliyet bakımından farklı özellikler taşıyordu. Cemiyetin yöneticilerinin çoğu masondu. Cemiyeti yöneten Merkez-i Umumi (genel merkez) üyesi yedi kişinin kimlikleri, meşrutiyet ilan edildikten sonra bile açıklanmamıştır. Üyeler, masonların merasimlerine benzer usullerle cemiyete alınırdı.

⁹⁴ Meclis içinde, çok az üyesi bulunan Ahrar Fırkası, Meclis dışında da Serbesti Gazetesi ile muhalefet çalışmalarını sürdürmüştür. Bu gazete, İttihat ve Terakki üyelerinin eski memurlardan şantaj yoluyla para aldığı gösteren belgeler ve makaleler yayınlamıştır.

⁹⁵ İsyanı bastırmak üzere Selanik'ten Mahmut Şevket Paşa komutasında İstanbul'a giren Hareket Ordusu, doğru Yıldız Sarayı'na geldi. Hazineyi, asırlardan beri toplanmış olan kıymetli yadigarları ve dünyanın en zengin kütüphanelerinden olan saray kitaplığını yağma ettiler. Padişahın arabası bile parçalanıp paylaşıldı. Sultan İkinci Abdülhamit Han, İttihat ve Terakki ileri gelenlerince tahttan indirildi, yerine kendinden iki yaş küçük olan kardeşi Muhammed Reşad getirildi. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. E.Jan ZÜRCHER, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, ss.143-148.

⁹⁶ KARPAT, s. 39.

⁹⁷ LEWIS, 2000, s.217.

⁹⁸ LEWIS, 2000, s.219.

⁹⁹ YÜCETÜRK, s.85.

çabasına girdi. Hükümetle Meclis-i Mebusan'ın arası açılınca, meclis de güven oyu alamayan hükümetler ard arda istifa etmek zorunda kaldı. Bu bunalım sebebiyle Meclis-i Mebusan feshedilerek tekrar seçime gitme kararı alındı. “Sopalı seçimler”¹⁰⁰, diye bilinen ve İttihat ve Terakki'nin çeşitli tedhiş hareket ve hileleriyle yapılan 1912 seçimlerinde, çoğunluğu yine İttihat ve Terakki elde etti¹⁰¹. 13 Nisan 1912'de yeni meclis açıldı. Mecliste muhalefet yoktu. İlk iş olarak Anayasanın ünlü 35. maddesi¹⁰² değiştirildi¹⁰³.

İttihat ve Terakki, 1912 yılında kısa bir zaman için iktidardan düştü; bunun başlıca sebebi, subayların kurmuş olduğu tedhişçi, ihtilalci bir grup olan Halaskar Zabitan Grubu'nun baskısı idi¹⁰⁴. Ocak 1913'de bir hükümet darbesiyle¹⁰⁵ İttihat ve Terakki tekrar iktidarı ele geçirdi ve hemen genel kurulunu toplayarak nihayet siyasi bir parti kimliğini almak kararını verdi. Bu haliyle de 1918 yılına kadar iktidarı elinde tuttu. Almanya ile birlikte katıldığı ve kaybettiği Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda kendisini feshetti¹⁰⁶.

Şahsi ihtiras ve ikbal için bir milleti harbe sokarak Müslüman-Türk evlatlarından en az iki milyon kişiyi cephelerde kar ve tipi altında veya kavurucu çöller ortasında çıplak, aç, susuz bırakarak şehit olmalarına sebep olan İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri, birkaç milyon kilometre kare olarak devraldıkları bir

¹⁰⁰ “Sopalı Seçimler” olarak tarihimize geçen 1912 seçimleri konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. İSLAMOĞLU, ss.148-150.

¹⁰¹ 1912 Seçimlerinde İttihat ve Terakki 275 üyeli meclisten, 269 vekil çıkarmıştır.

¹⁰² 35.madde; Bakanlar Kurulu ile Meclis arasındaki anlaşmazlıkların nasıl çözüleceğini hükme bağlamaktadır. Maddeye göre, herhangi bir anlaşmazlık durumunda bakanlar kendi kararlarında ısrar edip Meclis'in de bu kararı kesin olarak üst üste iki defa reddettiği durumlarda, Bakanlar Kurulu ya Meclis'in kararını kabul eder ya da istifa etmek zorunda kalır. Çekilme yolunu seçtikleri takdirde, yeni Bakanlar Kurulu da öncekinin görüşünde direnirse ve meclis tekrar bunu reddederse, Padişah, Heyet-i Ayan'ın onayı ve üç ay içerisinde seçimlerin yenilenmesi koşuluyla Meclis'i feshedebilir. İttihat ve Terakki'nin yaptığı diğer Anayasal değişiklikler konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. İSLAMOĞLU, ss 120-127.

¹⁰³ İSLAMOĞLU, s.150.

¹⁰⁴ İttihat ve Terakki'nin gücünü kırmak, yasal olmayan bir hükümeti devirmek, yeni ve özgür bir seçimle anayasal düzene geçişi sağlamak amacıyla hareket eden Halaskar Zabitan Grubu'nun ortaya çıkardığı en büyük sorun, ordunun siyasete sokulması ve subayların İttihatçı-ıtilafçı olarak ikiye bölünmesi yüzünden Osmanlı ordusunun Balkan Harbinde bütün cephelerde kısa zamanda yenilgiye uğraması olmuştur.

¹⁰⁵ İttihat ve Terakki, normal yollardan iktidara gelemeyeceğini anlayınca, 23 Ocak 1913'de Babıali Baskını diye bilinen kanlı bir baskın düzenleyerek iktidara el koymuştur. Başlarında Enver Bey'in bulunduğu küçük bir subay grubu zorla kabine odasına girerek Harbiye Nazırı Selim Paşa'yı vurmuşlar, silah tehdidi altında Kamil Paşa'da hemen istifasını yazmıştır.

¹⁰⁶ KARPAT, s.39.

memleketi birkaç yüz bin kilometre kareye kadar küçülttüler. Bu küçük toprak parçasını da düşman çizmelerinin altında bırakarak kaçmışlardır.

B. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Kuruluşu ve Cumhuriyet Halk Fırkası Adını Alması

Mustafa Kemal Paşa, milli mücadele hareketinin başladığı tarihten 1921 Anayasası'nın kabul edildiği tarihe kadar geçen dönemde, önce başkanlığını yaptığı Erzurum ve Sivas Kongreleri'yle milli direniş hareketini A-RMHC¹⁰⁷ bünyesi altında merkezileştirmiş, İttihat ve Terakki adına iktidar mücadelesi girişimlerini engellemiş, direniş karşıtı bir tutum izleyen İstanbul Hükümeti'ne karşı izlediği başarılı politikayla milli direniş hareketinin tartışmasız lideri konumuna yükselmiştir¹⁰⁸.

A-RMHC(Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti)'nin temsil heyeti adına Mustafa Kemal, olağanüstü yetkilere sahip yeni bir meclisin kurulması için seçim yapılmasını önermiştir. Bu meclis, yeni seçilen üyeler ve İstanbul'dan kaçarak Ankara'ya gelen vekillerinde katılımı ile 23 Nisan 1920'de açılmıştır¹⁰⁹. Ancak milli mücadelenin yönetim sorumluluğunu taşıyan bu meclis, sosyal yapı ve anlayış yönünden bir görüş birliği içinde olamamıştır. Zamanla meclis içinde farklı gruplaşmalar meydana gelmiştir¹¹⁰.

Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nde mevcut olan bu grupları¹¹¹ birleştirmek suretiyle meclise işlerlik kazandırmak istediye de bunda başarılı olamamıştır. Paşa, meclisin büyük çoğunluğundan destek görmeye birlikte, mecliste kendisine yakın mebuslardan bir grup oluşturarak, meclis desteğini örgütlü bir yapı içine sokmayı tasarladı. Böyle bir grup sayesinde meclis çoğunluğuna sürekli hakim olunacak, atılması planlanan adımlar bu grup kanalıyla sağlanacak çoğunluğun desteğiyle

¹⁰⁷ A-RMHC yürürlükteki Cemiyetler Kanunu'nda öngörülen işlemler doğrultusunda resmi izin alınarak kurulmuştur. Bu durum, ileride İstanbul'la girişilecek iktidar mücadelesinin, henüz açık bir biçimde ifade edilmemiş olduğunun bir göstergesi sayılabilir.

¹⁰⁸ Ahmet DEMİREL, **Birinci Meclis'te Muhalefet (İkinci Grup)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 211.

¹⁰⁹ KİLİ, s.29.

¹¹⁰ KİLİ, s.39.

¹¹¹ Bu gruplar: Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi ve İslahat Grubu'dur.

kolaylıkla gerçekleştirilebilecekti¹¹². Bunun üzerine, 10 Mayıs 1921 günü Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurdu. Bu teşekkül, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin meclis grubunu oluşturmuştur. 10 Mayıs tarihli toplantıda grubun iç tüzüğüyle ilgili maddeler¹¹³ ve Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı A-RMHG'nun amaçlarını gösteren iki temel maddede kabul edildi. Bu maddeler şunlardır:

-Grup, Misak-ı Milli ilkeleri çerçevesinde memleketin bütünlüğünü ve milletin bütün maddi ve manevi kuvvetlerini gereken hedeflere yönelterek kullanacak, memleketin resmi ve özel bütün kuruluş ve tesisleri, bu ana gayeye hizmet etmeye çalışacaktır.

-Grup, devlet ve milletin teşkilatını Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun koyduğu ilkeler çerçevesinde sırasıyla şimdiden tespitte ve hazırlamaya çalışacaktır¹¹⁴.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, grup başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'yı, başkan vekilliğine de Edirne Milletvekili Şeref Bey'i getirmiştir. Meclis'in A-RMHC Genel Kurulu yetkisinde olduğu kabul edilmiştir.¹¹⁵ Ancak bu durumun, bazı vekillerin gruba alınması bazılarının da alınmaması gibi bir sonucu ortaya çıkarması nedeniyle, grubun dışında kalan vekiller zamanla birleşerek "İkinci Grup" olarak bilinen muhalefet hareketini ortaya çıkarmıştır¹¹⁶.

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da 1922 yılının aralık ayında gazetelere verdiği demeçte¹¹⁷ "Halk Fırkası" adında bir siyasi parti kurulacağını açıklamıştır. Halk Fırkası'nın dayandığı iki temel ilkenin "tam bağımsızlık" ve "kayıtsız şartsız millet hakimiyeti" olduğunu ifade ederek, kurulacak partide bütün milletin temsil edileceğini belirtmiştir¹¹⁸. Muhalefeti oluşturan İkinci Grup üyeleri, bu planın gerçekleştirilmesinden önce meclis seçimlerinin yapılması için baskı yaparak

¹¹² DEMİREL s.212.

¹¹³ A-RMHG'nun ilk toplantısında kabul edilen Grup Nizamnamesi konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. **Türk Parlamento Tarihi(1919-1923), Birinci Dönem**, TBMM Vakfı Yayınları, No:4, 1994, Ankara, ss.292-293.

¹¹⁴ Mustafa Kemal ATATÜRK, **Nutuk**, Kamer Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.653

¹¹⁵ Mete TUNÇAY, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, İstanbul, ss.36-37.

¹¹⁶ Mahmut GOLOĞLU, **Cumhuriyete Doğru**, Başnur Matbaası, Ankara, 1971, s.163.

¹¹⁷ Bu demecin tam metni için bkz. Suna KİLİ, **CHP'de Gelişmeler**, ss.21-23.

¹¹⁸ R.TURAN vd., **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara,1997, s.249.

inisiyatifi ele geçirmeye çalışmışlarsa da verdikleri önerge Ocak 1922’de kolayca engellenmiştir¹¹⁹.

TBMM, 1923 yılı nisan ayı başında seçimin yenilenmesi kararını aldı. Meclisin o dönemdeki bileşimiyle kesintiye uğramış bulunan Lozan Barış Görüşmeleri’nin sonucunda varılacak bir antlaşma tasarısını kabul etmeyeceğinden endişe duyuluyordu. Aslında TBMM’nin yenilenmesi isteminin altında yatan gerçek nedeninin de bu olduğu söylenebilir. Bu yenileme kararı alınırken dikkati çeken bir diğer nokta da 1921 Anayasası’na göre, ancak üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile alınması gereken bu kararın, basit çoğunlukla alınabilmiş olmasıdır¹²⁰.

Bu kararın alınmasından sonra, meclisin dağıtılması ve yeni seçimlerin yapılması kararı Mustafa Kemal Paşa tarafından açıklandı. Bundan birkaç gün sonra yeni seçim yasası hazırlandı. Bu yasada, milletvekili sayısının azalması, seçmen yaşının yirmi beşten on sekize indirilmesi ve seçim çevrelerinin yeniden belirlenmesi gibi değişiklikler yer alıyordu¹²¹. Bir hafta sonrada Mustafa Kemal Paşa, dernek başkanı sıfatıyla, meclisteki grubun Halk Fırkası’na dönüşeceğini açıklayan “dokuz umde” bildirisini açıkladı¹²². Lozan Barış Görüşmeleri’nde giderek şiddetlenen muhalefet, meclisi iş yapamaz durumu sokmaktaydı. Nasıl aynı nedenlerle 10 Mayıs 1921’de Müdafaa-i Hukuk Grubu’nu kurmuşsa, şimdide aynı nedenlerle doğrudan doğruya bir siyasal parti kurma yolunu seçiyordu¹²³.

Halk Fırkası, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti gibi Misak-ı Milli’de belirtilen amaçları gerçekleştirecek ve devlet teşkilatını 1921 Anayasası’na göre yapılandıracaktı. Fırkanın kurulmasında bir çok amaç güdülmüştü. Bunlardan belli başlıları şunlardı: Fırka meclis içinde muhafazakar ve kişisel rakiplerden oluşan muhalefete karşı Mustafa Kemal’e destek sağlayacak, parlamentodaki grubun ülkeye yayılmış teşkilatlarla bağlantı kurmasına aracılık edecek, meclis içinde oy verme disiplinini gerçekleştirecek ve reformların planlı, düzenli ve kararlı bir şekilde

¹¹⁹ ZÜRCHER, 2003, s. 42.

¹²⁰ TUNÇAY, 1999, s.42.

¹²¹ Eric Jan ZÜRCHER, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Çev.Güven G.Ç., İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss.45-46.

¹²² Bildirinin tam metni için Bkz.Tarık Zafer TUNAYA, **Türkiye’de Siyasi Partiler(1859-1952)** Arba Yayınları, 1995, ss.580-582, ZURCHER, 2003, ss.167-170.

¹²³ Ömür SEZGİN, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, Birey ve Toplum Yayınları, İstanbul, 1984, s.41.

gerçekleştirilmesi amacıyla toplumun siyasal elitin ideolojisi doğrultusunda eğitilmesi, yönlendirilmesi ve kontrol edilmesini sağlayacaktı¹²⁴.

Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki Halk Fırkası'nın 1920 ve 30'lardaki temel hedefi, Türk Devleti'nin kurumsal yapısını batılı ülkelerinkine göre yeniden biçimlendirerek Türkiye'yi modernleştirmek, ona laik ve milli bir karakter kazandırmaktı¹²⁵.

C.CHP ve Parti-Devlet Bütünleşmesi

Serbest Fırka girişiminin de başarısızlıkla sonuçlanması sonrasında yavaş yavaş çok partili bir yönetim anlayışından vazgeçilmeye başlandığı görülür. Rejim karşıtı unsurların hemen muhalefet partisi bünyesinde yer almasının da bu kararın alınmasında en önemli etken olduğu söylenebilir.

Parti devlet bütünleşmesi ise ancak çok örgütlü sosyal düzen anlayışından vazgeçmekle sağlanabilirdi. Bu nedenle tek örgütlü düzene ulaşmak amacı ile zaten toplumsal farklılaşmadan ötürü cılız bir kurumsallaşmanın ancak gerçekleştiği çok az sayıdaki kurumlarda kapatılmaya başlandı. İlk olarak 1931 yılı başında Türk Ocakları kapatıldı ve CHF'na katılmaları kararı alındı¹²⁶.

Yetkin,Türk Ocakları'nın kapatılması ve tüm malvarlığının Halkevlerine devredilmesinin, dönemin siyasi yapısı içinde gayet doğal bir girişim olduğunu ifade etmektedir. Neden ilk önce Türk Ocakları kapatıldı? Sorusuna verdiği yanıt ise şöyledir: "Türk Ocakları'nın siyasal bir güç niteliğini kazanmaya başlamış olması, bu sürecinde(Parti-devlet bütünleşmesinin)bu kuruluşun kapatılmasıyla başlamasının temel nedenidir¹²⁷."

Benzer bir gelişme ise, Türk Kadınlar Birliği ile Mason Derneği'nin başına geldi.¹²⁸ Mason Derneği 10 Ekim 1935 tarihinde malvarlığının, Halkevlerine bağışlanması suretiyle lağvedildi. Türk Kadınlar Birliği ise 10 Mayıs 1935 tarihinde

¹²⁴ SİTEMBÖLÜKBAŞI, ss.86-87.

¹²⁵ SİTEMBÖLÜKBAŞI, s.86.

¹²⁶ YÜCETÜRK, s.115.

¹²⁷ Çetin YETKİN, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983, s.54.

¹²⁸ Bu derneklerin kapatılması konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. YETKİN, ss.78-86.

kendini lağvetti¹²⁹. Cumhuriyet kurulduğundan beri, tek partili bir devlete yönelik eğilim güçlüydü ve CHP'nin 1935 Tarihli Kongresi'de bu bakımdan önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kongre sırasında partinin genel sekreteri olan Recep Peker¹³⁰ parti devlet bütünleşmesi konusunda şöyle diyordu:

“Yeni programın göze çarpan ve kendisini duyuran başlıca özelliği Türkiye’de baştan beri devletle bir ve beraber çalışan Cumhuriyet Halk Partisi varlığının devlet varlığı ile birbirine daha sıkı bir surette yaklaşmasıdır¹³¹.”

Kongrede ayrıca, CHF'nin devletle aynı seviyede ve devlete hareket kabiliyeti veren bir parti olduğu belirtilmiştir.¹³² Kongrede kabul edilen parti tüzüğü de partinin devlet organları ile sıkı ilişkiye geçmesini öngörmekteydi. Tüzük, parti kongrelerine mahallin en yüksek mülki idare amirinin de katılabilmesini ve bu kişilerin kongrelerde açıklamalarda bulunabilmesine olanak sağlıyordu. Parti örgütünde ilişkiler il düzeyinde il başkanları ile valiler arasında kurulacaktı. Gerektiğinde genel yönetim kurulu kararı ve başkanlık divanının onayı ile partinin il başkanları tayin edilebilecekti¹³³.

Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölmesinden bir gün sonra toplanan TBMM, İsmet İnönü'yü, cumhurbaşkanı olarak seçti. 26 Aralık 1938'de toplanan partinin Olağanüstü Kongresinde İnönü “Değişmez Başkan” ve “Milli Şef¹³⁴” unvanlarını aldı¹³⁵. Daha sonra, partinin aldığı monolitik biçim, ünlü “Tek Parti, Tek Millet, Tek Lider” sloganıyla en iyi ifadesini buldu¹³⁶.

¹²⁹ Cemil KOÇAK, “Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye (1908-1980)” içinde Siyasal Tarih (1923-1950), Der: Sina AKŞİN, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, s.155.

¹³⁰ Peker, görevden alınacağı 15 Haziran 1936 tarihine kadar tek parti yönetimi teorisyenlerinden biri olmuş ve tek parti yönetimi ile ideolojisini ülkenin her alanında güçlendirmeye çalışmıştır. Peker, tek parti ve devletçilik-halkçılık-inkılapçılık konularında bir çok konferans vermiş ve bu konularda kendi yorum ve önerilerini parti örgütüne, dönemin aydın gruplarına ve halka benimsetmeye çalışmıştır. Bu amaçla da 1931 yılında CHF Halk Hatıpleri Teşkilatı kurulmuştur.

¹³¹ YETKİN, s.128.

¹³² TUNAYA, **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952**, Arba Yayınları, İstanbul, 1995, s.570.

¹³³ C.KOÇAK, 2002, s.156.

¹³⁴ CHP içinde “Milli Şef” kavramını ilk defa kullanan ve rejimin ve rejimin yerleşmesi için gerekli gören Recep Peker olmuştur. Peker, milli şeflerin emirlerine candan uyan ve inanan disiplinli bir cemiyet kurulmasından yanaydı.

¹³⁵ KİLİ, **CHP’de Gelişmeler**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976. s.85.

¹³⁶ AHMAD, 1996, s.21.

Parti ile devletin birleştirilmesi konusunda ki son girişim ise, Cumhuriyet Halk Partisi'nin "6 Oku"nun 13 Şubat 1937 tarihinde Anayasa'ya girmesi ve parti ilkelerinin aynı zamanda devletin temel ilkeleri haline gelmesi ile gerçekleşti¹³⁷.

III.TEK PARTİ DÖNEMİNDE MUHALEFET GİRİŞİMLERİ

Cumhuriyet'in kurulmasından sonraki ilk muhalif siyasi parti Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olmakla beraber, ilk B.M.M.'nin açılmasıyla birlikte, siyasi parti hüviyeti altında olmaksızın başlayan ve gelişen bir muhalefet hareketinin olduğu görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurmasından önce Erzurum Mebusu Hoca Raif Efendi, Yeşilzade Salih Hoca ve arkadaşları Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'ndan ayrılarak Muhafazaa-i Mukaddesat Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Bu cemiyetin muhalif olduğu konulardan birisi komünist faaliyetlerin artması diğeri ise Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde meydana gelen değişiklikler olarak gösterilmiştir. Ancak bu grup partileşmemiştir.

A.İkinci Grup Muhalefeti

Yerel ve bölgesel nitelikli direniş örgütleri, Sivas Kongresi'nden sonra da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bünyesinde toplandı. Meclis açıldıktan sonrada Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yetkileri meclis genel kuruluna geçti, tüm mebuslar bu cemiyetin doğal üyesi sayıldı. Bununla beraber TBMM'de zamanla kaçınılmaz olarak görüş ayrılıkları¹³⁸ belirmiş ve benzer görüşleri paylaşan mebuslar, çeşitli ad ve unvanlar altında grup, zümre, parti biçiminde örgütlenmişlerdir¹³⁹.

Birinci dönem mebuslarından Kazım Özalp hatıralarında, o döneme ilişkin olarak şu açıklamaları yapmaktadır:

¹³⁷ C.KOÇAK, 2002, s.157.

¹³⁸ 20 Ocak 1921 Tarihinde kabul edilen Anayasa'nın 1.Maddesi; "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir, idare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil yönetmesi esasına dayanır" şeklindedir. Bu Anayasa'da halifelik ve sultanlıktan söz eden herhangi bir madde bulunmamaktadır. Bu durum, meclisteki mebuslar arasında ilk ciddi görüş ayrılıklarının da ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. GOLOĞLU, **Cumhuriyet'e Doğru(1921-1922)**, Başnur Matbaası, Ankara, 1971, s.159.

¹³⁹ DEMİREL, s.37.

“Mecliste görüşmeler genel olarak çok münakaşalı oluyor, hükümetin en basit teklifleri bile bir çok itirazlara uğruyordu. Her vekil meclisten seçildiği için, vekaletlerine ait kanunları ve teklifleri mecliste ayrı ayrı müdafaa ediyordu. Hükümetin tamamı adına görüşmeler cereyan etmiyordu. Tabii, bu usulün zararları çok kereler ortaya çıkıyordu. Bilhassa İkinci Grubu teşkil eden mebuslar, daha o zaman hükümetin icraatını her sebeple tenkit ettiklerinden, en önemsiz işler bile lüzumsuz yere uzuyor ve tabii olarak çok zaman mebusları memnun edecek sonuçlar alınamıyordu¹⁴⁰.”

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulmasından sonra bu grubun içinde yer almayan Hüseyin Avni Bey, Selahattin Bey, Emin Bey ve arkadaşları 1922 yılı başlarında II. Grup'u oluşturduklarını ifade etmişlerdir¹⁴¹.

İkinci Grup muhalefetinin temel noktalarının başında, kişi tahakkümüne karşı tavır gelmektedir. İkinci Grup, meclis egemenliği kavramına dayanarak, fiilen oluşabilecek her türlü kişisel yönetime karşı tepki göstermiş, meclis üstünlüğü ve bu gücün üzerinde yetkili makam tanımama konusunda olağanüstü ölçüde duyarlı davranmıştır¹⁴².

Ülkede kanuna dayanan bir yönetim kurulması ilkesi de İkinci Grubun temel ilkelerinden birisidir. Bunun doğal bir sonucu olarak İkinci Grup, temel hak ve özgürlükler konusunda da oldukça duyarlı olmuştur. Bu anlayışı ile kendi başlarına buyruk İstiklal Mahkemeleri ve bu mahkemelerin uygulamalarına karşı çıkmıştır¹⁴³.

Birinci ve İkinci Grubun niteliği hakkında yapılan değerlendirmelerde; Birinci Grup genellikle “devrimci” olarak anılmakta, İkinci Grup ise “muhafazakar” olarak değerlendirilmektedir. Başlangıçta Birinci Gruba dahil olup sonraları İkinci Grup'a geçmiş olan Ali Fuat (Cebesoy)Bey'de, İkinci Grup'un, meclis reisinin diktatörlüğe doğru gittiğinden şüphelenenler tarafından kurulmuş olduğunu belirtmektedir. Birinci Grup üyesi olan Rauf(Orbay)Bey ise, muhalefetin devlet ve hükümet işlerinin meclis denetiminden çıkarak tek elden yürütülmeye doğru gittiği

¹⁴⁰ ÖZALP, **Atatürk'ten Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992.s.174.

¹⁴¹ **Türk Parlamento Tarihi (1919-1923) -TBMM I.Dönem**, TBMM Vakfı Yayınları No:4, Ankara, 1994, s.305.

¹⁴² DEMİREL, s.10.

¹⁴³ DEMİREL, s.11.

yönünde oluşan kanaatlerden doğduğunu belirtiyordu. Buna karşılık Mustafa Kemal, İkinci Grubun, hükümet teşkilatının Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre yapılmasına engel olmak amacıyla kurulduğunu belirtmektedir¹⁴⁴.

İkinci Grup'un aslında özgün bir programı olmayan, gevşek bağlarla bir araya gelmiş bir muhalefetin koalisyonu olduğu söylenebilir. Grup, Mustafa Kemal'in Grubu'ndan daha muhafazakar bir bakış açısına sahip olmakla beraber, üyelerinin tümü din unsurunu öne çıkaran milletvekillerinden oluşmamaktaydı. İkinci Grupla ilişkili milletvekillerinin sayısı kesin olarak bilinmemekle beraber, yaklaşık yüzyirmi isimden söz edilmektedir¹⁴⁵.

B.Terakkiperer Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması

17 Kasım 1924 tarihinde Kazım Karabekir başkanlığında örgütlenen Terakkiperer Cumhuriyet Fırkası(TCF) kurucuları, Halk Fırkası'ndan istifa eden milletvekilleridir¹⁴⁶. İstifaların nedeni; Lozan Anlaşması hükümleri gereğince yapılan Rum ve Türk mübadelesi esnasında, göçmenlerin yerleşimleri ve bunlara Rumlardan kalan malların paylaşılmasında yolsuzluk yapıldığı gerekçesiyle mecliste açılan gensorudur¹⁴⁷.

Görüşmeler sonunda hükümetin güvenoyu almasının ertesi günü, Halk Fırkası'ndan istifalar başladı. İlk istifa edenler 10 kişiydi. Bunlar arasında, Dr. Adnan(Adıvar), Rauf(Orbay), Refet(Bele), Feridun Fikri(Düşünsel) de yer alıyordu. Bunları takip eden istifalarla, istifa edenlerin sayısı 29'u buldu ve bu bağımsız milletvekilleri 17 Kasım 1924 tarihinde TCF'ni kurdular¹⁴⁸.

18 Kasım 1924 tarihinde ise TCF'nin yedi bölümden oluşan programı yayınlanmıştır. Programın ilk bölümde genel esaslar ele alınmıştır. İlk bölümün en önemli maddeleri arasında şunlar yer almaktadır: Türk Devleti halkın hakimiyetine dayanan bir cumhuriyettir (md. 1), liberalizm ve demokrasi fırkanın asıl mesleğidir (md. 2), Yasaların çıkarılmasını, diğer unsurlarla birlikte "halkın eğilimi"

¹⁴⁴ SEZGİN, 1984, s.82.

¹⁴⁵ ZÜRCHER, 2003, s.41.

¹⁴⁶ Naki Cevat AKKERMANN, **Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar**, Ulus Basımevi, Ankara, 1950, s.42.

¹⁴⁷ 8 Kasım 1924 günü yapılan oylamada İsmet Paşa Hükümeti 19'a karşı, 148 oyla güvenoyu almıştır. Oylamaya 41 milletvekili katılmamış ve 1 milletvekili çekimser oy vermiştir.

¹⁴⁸ Hakkı UYAR, **Tek Parti Yönetimi ve CHP**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s.116.

belirleyecektir(md. 3), Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ancak millet izin verirse değiştirilebilecektir¹⁴⁹(md.5). İkinci bölümün en dikkat çekici maddelerinden biri de “fırka düşünce ve din inancına hürmetkardır¹⁵⁰” hükmünün yer aldığı 6.maddesiydi¹⁵¹.

Parti programının ikinci bölümünde iç siyasete ilişkin ilkeler bulunmaktadır. Bu bölümde vurgu, ademi merkezîyetçilik ve rasyonalizasyon¹⁵² üzerinedir. İkinci bölümün en önemli maddeleri arasında şunlar yer almaktadır: bürokratlar, her düzeyde seçimle işbaşına gelecektir(İstanbul gibi büyük kentlerin belediye başkanları da dahil), (14. ve 23. maddeler), Belediye ve köy düzeyinde örgütsel bir yapı oluşturulacaktır¹⁵³.(md.16)

Üçüncü ve dördüncü bölümlerde ekonomik konular ele alınmıştır. Bu bölümdeki maddelerden bazıları ise şu şekildedir: küçük sanat sahiplerinin ekonomik gelişmelerini sağlamak için üretim kooperatif teşkilatı kurulmalıdır (md. 34), anonim şirketlere ait kanun ve nizamnamelerin bu şirketlerin daha serbest, daha hızlı, daha müdahaleden uzak olarak teşekküllerini temin edecek surette olması gerekmektedir¹⁵⁴. (md. 37)

40 ve 41.maddelerde ise, TCF'nin liberal politika anlayışını gösteren ifadeler kullanılmıştır: ilgili maddelerde, Ülkenin sadece kendi kaynakları ve sermayesine dayanarak kalkınması görüşüne karşı çıkmaktadır¹⁵⁵.

Programın beşinci bölümünde devlet maliyesi, altıncı bölümünde eğitim ve son bölümünde siyaseti içtimaiye ele alınmıştır.

---

¹⁴⁹ ZÜRCHER, 2003, ss.141-142.

¹⁵⁰ İstiklal Mahkemelerinde, Parti programında, partinin dine saygılı olduğu şeklindeki hükmün gericiliği teşvik edici nitelikte olduğu ifade edilerek, Şeyh Sait ayaklanması ile parti arasında ilişki kurulmuştur. Ancak, 1924 Anayasasına baktığımızda, devletin dininin İslam olduğu hükmü yer almaktadır.

¹⁵¹ Abdülhamit AVŞAR, **Serbest Cumhuriyet Fırkası(Bu Partinin Kapatılmasında Basının Rolü)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998, s.37.

¹⁵² Rasyonalizayondan kasıt, devlet sisteminin yeniden gözden geçirilerek, gerekli yerlerin yeniden düzenlenmesi ve işleyişin basitleştirilmesidir.

¹⁵³ ZÜRCHER, 2003, s.143.

¹⁵⁴ TUNAYA, s. 619.

¹⁵⁵ ZÜRCHER, 2003, s.145.

Aralık ayı başında TCF başkanlığına Kazım Paşa, genel sekreterliğe ise Ali Fuat Paşa seçilmiş ve böylece TCF Heyet-i Merkeziyesi oluşturulmuştur. Kazım ve Ali Fuat Paşalar'dan başka Heyet-i Merkeziyesi üyeleri olarak Adnan Bey, Hüseyin Rauf Bey, Rüştü Paşa, İsmail Bey, Sabit Bey, Ahmet Şükrü, Ahmet Muhtar Bey, Halis Turgut, Necati Bey ve Faik Bey seçilmiştir¹⁵⁶.

TCF kurulur kurulmaz aktif bir muhalefet işlevini üstlenmiş ve İsmet İnönü'nün istifasına neden olmuştur¹⁵⁷. İnönü'nün çekilmesiyle, Fethi (Okyar)Bey başkanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur. TCF'nin, kısa zamanda örgütünü doğu illerine kadar genişleterek, Halk Fırkası'nın nispeten türdeş yapısının tersine çok değişik kesimleri kendi içinde toplamaya başlaması, Atatürk devrimlerine, onun Batılılaşmaya yönelik laik düzeni hedefleyen düşünce ve eylemlerine karşı olan kesimleri hemen bu partinin çevresinde toplamış ve kısa zamanda parti içinde hakim bir görüş şeklinde ortaya çıkararak muhalefeti amacından saptırarak yozlaştırmıştır¹⁵⁸.

11 Şubat 1925'de Doğu Anadolu'da çıkan Şeyh Sait önderliğindeki isyan, hükümete ve onun otoritesine karşı bir harekettir. Ordu müdahalesi ile bastırılan bu ayaklanmanın hemen ardından İkinci İsmet İnönü Hükümeti tarafından söz ve yazı özgürlüğünü kısıtlayan ve hükümete olağanüstü yetkiler tanıyan 4 Mart 1925 Tarihli Takrir-i Sükun Kanunu çıkarılmış, biri Ankara'da diğeri isyan bölgesinde olmak üzere iki İstiklal Mahkemesi kurulmuştur¹⁵⁹.

İstiklal Mahkemesi savcılarının, bazı TCF taraftarlarının ayaklanmaya maddi ve manevi destek verdiğini hükümete bildirmeleri üzerine 1 Haziran 1945 günü

---

¹⁵⁶ ZÜRCHER, 2003, ss.96-97.

¹⁵⁷ İsmet Paşa Hükümeti'nin sıkıyönetim ilan edilmesi yönündeki önerisi, Halk Fırkası'nın Meclis Grubunda kabul edilmeyince İnönü Hükümeti 21 Kasım 1924 tarihinde istifa etmiştir. Grup toplantısından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanan Fırka Yönetim Kurulu'nda Gazi, İsmet Paşa'nın istediği gibi sert tedbirlerden yana olduğunu ihsas ederek "benim burnuma barut ve kan kokusu geliyor; inşallah ben yanılmışım" diyerek İsmet Paşa'nın istifasını kabul etmiş, yerine Fethi Bey'i(Okyar)görevlendirmiştir.

¹⁵⁸ Suna KİLİ, **Atatürk Devrimi-Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1983, s.205.

¹⁵⁹ Necdet EKİNCİ, **Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, ss.74-75.

Hükümet, Takrir-i Sükun Kanunu'na aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle TCF'nı tamamen kapatmıştır¹⁶⁰.

TCF'nin kapatılması konusunda yapılan çeşitli değerlendirmelere baktığımızda bazıları, TCF'nin varlığını sürdürmesi ve iktidarı devralması sağlanabilmiş olsaydı, demokrasinin ve daha hoşgörülü bir laiklik anlayışının Türkiye'de yerleşebileceğini iddia etmektedir. Bir başka görüşe göre ise, ülke bütünlüğünün ve Cumhuriyet rejiminin tehlikeye girdiği ve Türk devriminin henüz tamamlanmadığı bir ortamda, çok partili yaşamdan vazgeçilmesinin bir zorunluluk olduğu şeklindedir¹⁶¹.

C.Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması, tek parti dönemindeki ikinci önemli muhalefet denemesidir. Ancak bu parti, kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan hem kuruluş hem de kapanış özellikleri bakımından ayrılmaktadır. Gerçi her iki partide CHF içerisinden çıkmakla beraber, TCF, CHF içindeki doğal bir muhalefet hareketinin partiden ayrılması ile kurulmuş, SCF ise, tamamen bazı şartların zorlaması ile Mustafa Kemal'in isteği doğrultusunda kurulmuş bir muhalefet partisidir¹⁶².

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve o ana kadar bakanlık ve başbakanlık yapmış olan Ali Fethi Bey arasında yapılan karşılıklı yazışma ve görüşmelerden sonra parti 12 Ağustos 1930 yılında kurulmuştur. Birand'a göre SCF'nin kuruluşu şu şekilde gerçekleşmiştir:

“Sıcak bir Ağustos akşamı Gazi Paşa, Yalova'daki bir baloda yakın bir dostu olan Fethi Bey ile Başbakan İsmet Bey'i yanına çağırttı. Çok partili rejim formülü gecikmemeli, bir an önce uygulamaya geçilmeliydi. Fethi Bey'den bir parti kurmasını istedi. Hatta adını bile koymuştu: Serbest Cumhuriyet Fırkası. Başbakan ile ilerde muhalefet lideri olacak Fethi Bey'e dönüp, rejimin formülünü de açıkladı:

¹⁶⁰ Yonca ANZERLİOĞLU v.d., **80.Yılında Türkiye Cumhuriyeti ve Demokrasi**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2004, s.93.

¹⁶¹ UYAR, s.118.

¹⁶² UYAR, s.118.

“Ben şimdi bir babayım. Siz ikiniz de benim evlatlarımsınız. İkiniz arasında benim gözümde hiçbir fark yoktur¹⁶³.”

İkinci bir muhalefet partisini kurmakla görevlendirilen Fethi Bey, SCF'nın kurulduğunu belirten dilekçeyi Yalova'dan telgrafla 12 Ağustos tarihinde İstanbul Valiliği'ne göndermiş, ertesi gün partinin tescil işlemleri bitirilmiş, böylelikle SCF resmen hukuki varlık kazanmış ve ülkenin siyaset sahnesine dahil olmuştur.

SCF'nın programı iki aşamada oluşturulmuştur. Birinci aşamada, Fethi Bey tarafından hazırlanan on bir maddelik program Gazi'nin onayına sunulmuş, daha sonra bu on bir maddelik metin daha da geliştirilmiştir. Programın temel ilkeleri şunlardır:

Programın ilk maddesinde SCF'nın Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Laiklik esasına bağlı olduğu belirtilmektedir. Ekonomik ve mali konulardaki esaslara ise, programın iki ile yedinci maddeleri arasında yer verilmiştir. İkinci maddede vergilerin hafifletilmesine, üçüncü maddede devlet masraflarında sıkı tasarrufa riayet edilmesine ve israftan kaçınılmasına, dördüncü maddede yabancı sermayeyi kolaylaştıracak önlemler alınmasına ve beşinci maddede özel girişime devletin müdahale etmemesine değinilmiştir¹⁶⁴.

Bu maddeler liberal bir anlayış sergilerken altıncı ve yedinci maddelerde devletçilik ön plandadır. Altıncı maddede Ziraat Bankası vasıtasıyla köylü ve çiftçiye ucuz faizle para sağlanmasına, yedinci maddede ise Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun getirdiği himaye ve kolaylıkların uygulanacağına, Sanayi ve Maadin Bankası'nın faaliyetlerinin arttırılmasına ve yerli mahsullerin yabancı piyasalara kolay ihraç edilebilmesi için tedbirler alınmasına yer verilmiştir¹⁶⁵.

Programın sekiz, dokuz ve on birinci maddelerinde iç politika hedefleri yer almaktadır. Sekizinci maddede rüşvet ve suiistimalin önlenmesine, dokuzuncu maddede mahkemelerle ilgili düzenlemelerin yapılmasına, on birinci maddede ise tek dereceli seçim sistemi ile kadınlara siyasal haklar verilmesine değinilmiştir. Onuncu

¹⁶³ M.Ali BİRAND, ve Can DÜNDAR, **Demirkırat (Bir Demokrasinin Doğuşu)**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995, ss.14-15

¹⁶⁴ Ali Fethi OKYAR, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?**, İstanbul, 1987. 57.

¹⁶⁵ OKYAR, s. 58.

maddede dış siyasette Türkiye Cumhuriyeti'nin komşu ve bilumum devletlerle münasebetinin dostluk çerçevesinde sürmesi istenmiştir¹⁶⁶.

SCF girişimini yapay kılan, muhalefetin giderek bir iktidar seçeneği olmasının gerçekten göze alınmamış olmasıdır. Parti, kurulduktan kısa bir süre sonra umulanın aksine, geniş halk kitleleri tarafından tanınmış ve desteklenmeye başlanmıştır¹⁶⁷.

Partinin gerek kuruluşunda gerekse de kısa bir süre içerisinde halk arasında başarı kazanmasında, ülkenin içinde bulunduğu iç ve dış şartların önemli rol oynadığı söylenebilir. Gerçekleştirilen reformlar, toplumun ekonomik yapısına dokunmamış Osmanlıdan devralınan ekonomik ilişkiler aynen süregelmiştir. Uzun süren savaş dönemlerinin sıkıntısını üzerinden atamamış olan halk, bu kez de 1929 ekonomik bunalımının etkileri ile karşılaşınca daha da kötü duruma düşmüştür¹⁶⁸.

Başlangıçta Serbest Cumhuriyet Fırkası, yalnızca meclis içinde faaliyette bulunabilecek bir muhalefet partisi olarak tasarlanmıştı. Bu nedenle Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan Serbest Fırka'ya geçecek milletvekilleri bile pazarlık yoluyla belirlenmiştir. Fethi Bey meclis üye tam sayısının üçte biri olan 120 milletvekili istemiş, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın araya girmesiyle 70 milletvekilinde anlaşma sağlanmıştır¹⁶⁹.

İlk aşamada, cumhurbaşkanının seçtiği 15 milletvekilinin Serbest Fırka'ya geçmesine izin verilmiştir. Bu yaklaşımla, yeni partinin yalnızca hükümete karşı bir siyasal rakip olarak kalması amaçlanmış ve iktidar seçeneği olarak gelişmesi önlenmek istenmiştir. Bütün önlemlere rağmen, yeni partiyi kalması istenilen sınırdan tutmak mümkün olmamış, Cumhuriyet'in ilanından beri kendisine temsil şansı verilmeyen kitlelerin desteğini alan Serbest Fırka, zamanla umulanın ötesinde güçlenmeye başlamıştır. Fethi Bey'in İzmir'e yaptığı geziye halkın göstermiş olduğu ilgi, Serbest Fırka'nın yalnızca mecliste kalacak bir siyasal rakip değil, yakın

---

¹⁶⁶ OKYAR, s.59.

¹⁶⁷ S.C.F'nin Kuruluş tarihi olan 12 Ağustos'tan itibaren 12 gün içinde 130 bin kişi fırkaya üye olmak için başvurmuştur.

¹⁶⁸ 1928 yılında buğdayın kilosundan 13.6 Kuruş elde eden bir çiftçi, 1930 yılında, yarı yarıya bir düşüşle ancak 7.3 Kuruş elde edebiliyordu. Aynı şekilde arpadan elde ettiği gelir de, 7.8 Kuruştan 3.7 kuruşa kadar gerilemişti.

¹⁶⁹ OKYAR, ss.416-417.

gelecekte ülke düzeyinde bir siyasal güç ve iktidar alternatifi olacağını gösteriyordu¹⁷⁰.

Serbest Cumhuriyet Fırkası muhalefetine güç kazanmasıyla birlikte, iktidara yönelik eleştirilerde artış göstermekteydi. Muhalefetin eleştirileri özellikle ekonomik konularda ve parti programı doğrultusunda kendisini göstermiştir. Bu çerçevede, vergilerin ağırlığından, toplanmasında yapılan yolsuzluklardan, tekellerin kamu yarına değil, özel kişilerin yararına çalıştığı ve çoğunun kaldırılması gerektiğinden, iktidarın demiryolu politikasının yanlışlığından ve yabancı sermayenin ülkeye gelmesi için gerekli önlemlerin alınmasının zorunlu olduğundan söz etmişlerdir¹⁷¹.

Fethi Bey, TBMM’de belediye seçimleri sırasında fesat ve yolsuzluklarla ilgili olarak, Dahiliye Vekili Şükrü Bey’e bir gensoru önergesi vermiş ve 15 Kasım’da ateşli tartışmalardan sonra 10 muhalife karşı, meclis çoğunluğu bakana güvenoyu vermiştir. Bu gelişmeler üzerine, muhalefet lideri Fethi Bey, Mustafa Kemal Paşa’ya karşı muhalefet yapmanın imkansızlığı¹⁷² gerekçesiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı feshettiğini bildirmiştir¹⁷³.

D.Türkiye Komünist Fırkası

TKF, Birinci Dünya Savaşı sonunda ve milli mücadelenin ilk yıllarında İstanbul, Anadolu ve Sovyetler Birliği’ndeki komünist örgütlenmelerin birleşimi sonucu ortaya çıktı. TKP’nin kuruluşu, ilk kez bir gazete(Hakimiyet-i Milliye) haberi ile kamu oyuna duyurulmuştur. Bu haberde, geçen hafta içinde Türkiye komünistlerini bir araya toplamak, bir program etrafında örgütlemek üzere TKP’nin kurulduğu belirtilmekteydi¹⁷⁴.

¹⁷⁰ Şükrü KARATEPE, **Osmanlı Siyasi Kurumları**, İşaret Yayınları, No:28, İstanbul, 1989, s.177.

¹⁷¹ Kemal GÖRMEZ, **Türkiye’de Devletçilik**, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s.51.

¹⁷² Fethi Okyar, hiçbir zaman Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya gelmek istememiştir. Nitekim, partinin çeşitli illerde kurulan teşkilatlarına girenlerin kontrol edilememesi ve rejime, devrimlere karşı olanların toplandığı bir parti haline gelmesi üzerine Okyar, Mustafa Kemal’e: “Biz bu fırkayı sizinle mücadele etmek için kurmadık. Maksadımız bambaşkaydı. Şimdi bu durumda arzu ediyorsanız partimizi kapatalım. Sizinle mücadele etmek zorunda kalmaktansa bunu tercih ederiz.” Demiştir. TÖKİN, s.75.

¹⁷³ TUNÇAY, 1999, s.276.

¹⁷⁴ **Türk Parlamento Tarihi(1919-1923)**, TBMM Birinci Dönem, TBMM Vakfi Yayınları, No:4, Ankara, 1994, s.310.

TKF Programı, Türkiye Komünist Teşkilatları Birinci Kongresi'nin 4, 5 ve 6. oturumlarında görüşülerek kabul edilmiştir¹⁷⁵. Mustafa Suphi tarafından kongreye sunulan program taslağı tamamen Marksist bir görüşle, Türkiye'nin şartları göz önünde tutularak hazırlanmış ve çok küçük değişikliklerle benimsenmiştir. Kongre tarafından kabul edilen TKF'nin programı, hükümetin şekline, dini ve milli münasebetlere, iktisadiyata, köy tasarruflarına, bankalara, vergilere, mesken ve iâşe meselesine, işçilere ait teminata, ordu ve zabıta işlerine, mahkeme, eğitim, sağlık ve kültür işlerine ait olmak üzere 10 maddelik bir giriş, 12 bölüm ve toplam 49 maddeden oluşmaktadır¹⁷⁶.

Milli mücadelenin sonuna gelindiğinde TKF, legal ve illegal olarak yürüttüğü faaliyetleri çerçevesinde İstanbul'da Aydınlık Dergisi'yle Orak-Çekiç Gazetesi'ni yayınlamakta ve bunun yanı sıra işçilere yönelik propaganda çalışmalarını yürütmekteydi. 1925 yılı başlarında Şeyh Sait İsyanı'nın çıkmasıyla ve İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasıyla birlikte başlayan Takrir-i Sükun dönemindeki baskı ortamı çerçevesinde, TKP çevresinden de tutuklananlar oldu. 1925 tutuklamalarından sonra, TKF illegal olarak çalışmalarını sürdürdü. Partinin 1926 yılında yeni program ve tüzüğü kabul edildi¹⁷⁷.

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Almanya'nın SSCB'ye saldırması üzerine TKP, Refik Saydam Hükümeti'ni destekleme kararı aldı. Ancak Refik Saydam'ın ölümü ve Almanlar'ın SSCB içlerinde hızla ilerlemeleri üzerine, TKP hükümete karşı tavır aldı. Çünkü, hükümetin tarafsızlık politikası artık yetersiz kalmaktaydı. Bu nedenle TKP, Kemalizm'in "tereddi etmiş şekline karşı mücadele"sloganını ortaya attı; karşı çıkılan "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesiydi. Hükümetin tarafsızlıktan vazgeçerek, SSCB ve müttefikleri safında yer alması isteniliyordu¹⁷⁸.

¹⁷⁵ TKF'nin Programı tamamen Rusya Komünist Fırkası Programı(RKF) esas alınarak hazırlanmıştır. RKF'nin Programı ile TKF'nin Programı karşılaştırıldığında durum kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Hükümet şekli, dini, milli, iktisadi, adli, siyasi ve askeri meselelerde RKF Programında bulunan esaslar, TKF'nin Programında da yer almaktadır.

¹⁷⁶ Yavuz ASLAN, **TKF'nin Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s.244.

¹⁷⁷ UYAR, s.136.

¹⁷⁸ Aclan SAYILGAN, **Türkiye'de Sol Hareketler**, Otağ Yayınları, İstanbul, 1976, s.270-271

TKP'nin yürüttüğü anti-faşist geniş cephe politikası¹⁷⁹ çerçevesinde faşizm ve vurgunculuk aleyhine geniş cephe oluşturulmuş ve 1943 yılından itibaren Türkçü-Turancılara karşı savaş açılmıştı. Bu bağlamda, Faris Erkman adlı vatandaşın “En Büyük Tehlike” adlı broşürü, faşizmin memleket için en büyük tehlike olduğunu iddia ediyordu¹⁸⁰. Aynı yıl, Süleymaniye Camii'nin iki minaresi arasına “Saraçoğlu Hükümeti Faşisttir-Vurguncularla Savaş Cephesi” pankartını asmak isteyen TKP'ye yönelik de tutuklamalar yapıldı¹⁸¹.

1945 sonrasında çok partili yaşama geçilmesiyle birlikte, illegal TKP içindeki bölünmeler ve hizipleşmeler, legal olarak kurulan sosyalist partilere de yansımıştır.

E.Diğer Siyasal Parti Kurma Çalışmaları

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendisini feshetmek zorunda bırakılmasından sonra tekrar tek partili siyasal yaşama dönülmüştür. Muhalefet hareketlerinin ortadan kaldırılmasından sonra birtakım yeni siyasal parti kurma girişimlerinden de söz edilebilir.

26 Eylül 1930'da Adana'da Abdülkadir Kemali Bey tarafından kurulan Ahali Cumhuriyet Fırkası'nın tüzüğü hükümet tarafından kabul edilerek onanmıştı. Ancak üç aylık ömrü olan ve birkaç Güney ili dışında örgütü bulunmayan parti, belediye seçimlerinde de herhangi başarı gösterememiştir. Ahali Cumhuriyet Fırkası 21 Aralık 1930'da Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştır¹⁸².

29 Eylül 1937'de Edirne'de Mimar Kazım Tahsin Bey tarafından Türkiye Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi kurulmaya çalışılmış ise de hükümet tarafından “komünist eğilimli” olarak nitelendirilerek faaliyetine izin verilmemiştir. Tunçay, bu partinin gerçekte Atatürk devrimleri ve Mustafa Kemal'in yol göstericiliğini

¹⁷⁹ TKP'nin 1939'dan 1944'e ve 1944'ten 1946'ya kadar süregelen faaliyetleri içinde cephe çalışmaları II.Dünya Savaşı'nın aldığı istikametlere göre ayarlanmıştır. Ve daima müttefiklerin değil Sovyetler Birliği'nin menfaatleri ön planda tutulmuştur. TKP'nin Cephe Politikası konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. SAYILGAN, ss.257-299.

¹⁸⁰ “En Büyük Tehlike” Broşürü konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. SERTEL, ss.242-244.

¹⁸¹ UYAR, s.138.

¹⁸² TUNÇAY,1999, ss.273-275.

benimsediğini ve işçi ve çiftçi haklarını koruma dışında tüzüğünün Cumhuriyet Halk Fırkası'na benzediğini belirtmektedir¹⁸³.

Bu dönemde, Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Partisi, Sosyal Demokrasi Partisi gibi parti kurma girişimleri ise sonuçsuz kalmıştır.

---

¹⁸³ TUNÇAY, 1999, ss.275-276.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞ SÜRECİ VE SİYASAL MUHALEFETİN ORTAYA ÇIKMASI

I.ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞTE ROL OYNAYAN ETKENLER

Türkiye'nin tek partili yönetimden çok partili yönetime geçiş ortamını, siyasal, sosyal ve ekonomik iç etkenler ile dış etkenler hazırlamıştır. Ülke içindeki siyasal sistemin monolitik yapısının, sorunları çözmede yetersiz kalması, sosyal yapının etkileri ve ekonomik durumun bozulması ile ortaya çıkan toplumsal muhalefetin zorlaması, çok partili hayata geçişte iç etkenleri oluşturmuştur. Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın imzalanması, İkinci Dünya Savaşı'nı demokratik cepheyi oluşturan ülkelerin kazanması ve dünyada demokratik ideolojilerin egemen olması ülkenin iç siyasal yapısını bu yeni duruma göre düzenleme zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir.

Çok partili siyasal hayata geçişin, siyasal muhalefetin oluşumu ve demokrasi açısından önemi, muhalefet kurumunun resmi olarak ve bir daha vazgeçilemeyecek bir şekilde ortaya çıkmasıdır. Bu ortaya çıkışı, 1945'lerin iç ve dış koşulları birlikte hazırlamıştır. Uluslararası ilişkilerde bloklaşma politikasının gündeme gelmesi ve bu arada Sovyetler Birliği'nin boğazlarla ilgili olarak Türkiye'ye nota vermesi, Türkiye'yi Amerika Birleşik Devletleri'nin önderliğindeki Batıya yaklaştırırken, bu blokta geçerli olan rejimin, yani demokrasinin esas alınmasını zorunlu kılmıştır. İç ilişkiler alanında ise, toplumsal güçlerde meydana gelen gelişmeler ve geniş kitlelerin içinde bulunduğu ekonomik durum, etkisini siyasal düzeyde göstermekte gecikmemiştir¹⁸⁴.

A.Toplumsal ve Ekonomik Etkenler

Çok partili hayata geçiş döneminde ülkenin sosyo-ekonomik yapısı ve bu yapının siyasal sisteme etkileri demokrasiye geçiş sürecini doğrudan etkilemiştir.

---

¹⁸⁴ Nükhet TURGUT, **Türkiye'de Siyasal Muhalefet Olgusu ve Anlayışı**, Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, Edit:Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Beta Yayınları, İstanbul, 1986, s.443.

Sosyal yapıda oluşan değişimler ve ekonomik sorunlar, rejimin temel yapısının da değişmesi sonucunu doğurmuştur.

Türkiye’de çok partili hayata geçiş sürecinde sosyal yapı ve toplumsal kesimlerin bu süreç içindeki yeri, siyasal muhalefetin oluşmasında önemli bir role sahiptir. Bunun yanında, ekonomik durumun bozulması ve bu bozulmaya bağlı olarak halkta beliren hoşnutsuzluk, iktidara karşı güçlü bir toplumsal muhalefetin oluşmasına neden olmuştur.

a.Tek Parti İktidarına Karşı Toplumsal Muhalefetin Gelişmesi

Tek parti döneminde Türkiye’de siyasal iktidarın toplumsal tabanı asker-sivil bürokrasi ile ekonomik yönden güçlü toplum kesimlerinin ortaklığına dayanıyordu. Temeli, Milli Kurtuluş Savaşı’nın Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetlerinde, Kuvay-i Milliye müfrezelerinde ve kongrelerde atılan bu koalisyon, savaşın kazanılmasından sonra gayrimüslim burjuvazinin yerini almaya aday büyük şehir burjuvazisi de katılmıştı. Cumhuriyet Halk Partisi kurulduktan sonra, tek parti rejimi ve bu rejime özgü bir seçim sistemi ile bu koalisyon büyük çatışmalara meydan vermeden ülkeyi yönetmişti¹⁸⁵.

Cumhuriyet Halk Partisi, egemen toplum kesimlerinden, servetlerini ancak devlet yardımıyla sağlamış, korumuş ve geliştirmiş bir kesimi kendi saflarında tutabilmişti. Ancak bu gruplar, toplum kesimleri arasında değil, kendi içlerinde bile sürükleyici bir güce sahip olmaktan çıkmışlardı. Bu nedenle iktidar partisi halk nazarında bürokratik bir baskı aracı olarak görülüyordu. Yakup Kadri Karaosmanoğlu bu dönem için “Gerçi benim bildiğim bir Halk Partisi vardı ama, teşkilatı valilerin, kaymakamların eline teslim ettikten sonra halk ile ilgisi kesilmiş, bütünüyle bürokratik bir şekil almıştı.”demektedir¹⁸⁶.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı’na girmemiş olmakla birlikte, 1939-1945 yılları arasında ekonomik siyasal sıkıntılarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu savaş, sosyal adaletsizliğin ve iktidar baskısının artmasına neden olurken, diğer yandan da

¹⁸⁵ Taner TİMUR, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Yayınları, İstanbul, 2003, s.23

¹⁸⁶ TİMUR, s.29.

işçi, memur, küçük üretici vb. halk kesimlerinin daha da yoksullaşmasına neden olmuştur¹⁸⁷.

Metin Toker, savaş yıllarında halkın yaşadığı yoksulluğu şu sözlerle anlatıyor: “ Evlerde ekmek kavgaları, kim daha çok yedi, kim daha az yedi tartışmaları eksik olmazdı. Ağır işçi karneleri sözüm ona kollarıyla çalışanların karınlarını biraz daha iyi doyurmak içindi ama bunlar karaborsa da bol bol satılmaktaydı. Hatta francala bile bulmak, bedelini ödedikten sonra pek hala kabildi. Halk ile memur iki sınıf halinde birbirinden ayrılmıştı ve devlet, kendi memurunu kısmen koruyabilmenin gayreti içindeydi. (...) Şeker için memura ve halka değişik bedel ödetiliyordu. Halbuki bunları almak da bir meseleydi ve nüfus cüzdanlarının başındaki beyaz sayfalar çeteleye dönmüştü¹⁸⁸.”

İkinci Dünya Savaşı ve bu savaş süresince Türkiye’de izlenen iktisat politikası toplumsal dengeyi sarsıcı sonuçlar yarattı. Bu dönemde bir yandan enflasyonist bir politika izlenirken, öte yandan da bu politikanın doğal sonuçları olan fiyat artışları baskı ve zabıta yöntemleriyle önlenmek istenmiştir. Çizelge 3.1’de 1938-1943 yılları arasında halkın temel ihtiyacı olan maddelerin fiyatlarında savaş dönemi boyunca ne kadar fazla artış olduğu açıkça görülmektedir. Örneğin, temel gıda maddesi olan ekmekteki artış oranı yaklaşık beş yıllık sürede % 285’ e, şekerdeki artış %1107’ye kadar çıkmıştır¹⁸⁹.

1940 başında yürürlüğe konulan Milli Korunma Kanunu’da bu enflasyonist politikanın temel dayanağını oluşturuyordu.¹⁹⁰ Yasa, hükümete ekonomiyi yeniden düzenlemek amacıyla o zaman dek görülmemiş ölçüde geniş yetkiler ve olanaklar veriyordu.

---

¹⁸⁷ ÇAVDAR, “**Demokrat Parti**”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C:8, İstanbul, 1985, s.2064.

¹⁸⁸ TOKER, s.27.

¹⁸⁹ C.KOÇAK, 1996b, s.435.

¹⁹⁰ TİMUR, s.24.

Çizelge 3.1. 1938-1943 Yılları Arasındaki Bazı Tüketim Mallarının Fiyatları ve Artış Oranları(%)

Tüketim Malları (1 kg.)	1938	1943	Artış Oranı(%)
Ekmek	10.05	38.67	285
Şeker	28	338	1107
Peynir	48.78	155.42	218
Kömür	5.33	12.21	129
Zeytinyağı	51.85	231.39	336
Kereste	4000	20000	400
Et	42.52	198.54	337
Odun	370.08	1316.66	256
Süt	14.79	51.25	237

Kaynak: Cemil KOÇAK, 1996b, s.435.

Milli Korunma Kanunu uygulaması, Saydam Hükümeti döneminde fiyatların nispeten daha az yükselmesine katkıda bulunmuşsa da, ekonomik sorunların geniş yığınların günlük yaşamını etkilemesini önleyememiştir. Genel bir enflasyon ortamında, mal yokluğuna dayalı bir karaborsa, karaborsaya dayalı bir spekülasyon olanağı dönemin ekonomik hayatına ilişkin tabloyu sergiler¹⁹¹.

Savaş yıllarında büyük kazançlar sağlayanlar da vardı. Gelir dağılımının yeniden düzenlenmesi, sosyal adaletin sağlanması ve yüksek kazanç sahibi olanlardan vergi alınabilmesi için yeni önlemler düşünüldü. Buna göre, kentlerdeki savaş zenginlerinden Varlık Vergisi, kırsal kesimdeki savaş zenginlerinden ise Toprak Mahsulleri Vergisi alınacaktı. Yasa, bütün savaş zenginlerinin vergilendirilmesini öngörmüştü, ama uygulama daha değişik oldu. Yasaya göre, servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve olağanüstü kazançları üzerinden bir defaya mahsus olmak üzere olağanüstü bir vergi alınacaktı. Yine yasaya göre, kurulacak olan takdir komisyonları, yükümlüleri ve vergi miktarını saptayacaktı. Ancak, komisyonların saptayacağı vergi miktarına itiraz olanağı tanınmamıştı. Uygulamada Müslüman Türklere hoşgörü gösterilirken, ekonomide önemli rolleri olan Gayri-Müslim azınlıklara katı davranıldı ve bu grubun Varlık Vergisi miktarı olağanüstü derece de yüksek tutuldu. Diğer yandan komisyonların vergi yükümlülerini saptamasında ve vergi miktarını belirlemede, siyasi etki ve kişisel

¹⁹¹ C.KOÇAK, 2002, s.170.

ilişkilerin de önemli rolü oldu.¹⁹² Bu durum ise, toplumsal muhalefetin daha da artmasına neden oldu.

b.Bazı CHP' li Yöneticilerin Çok Partili Bir Siyasal Hayata Yönelik İstekleri

Muhalefetin girişiminin başarıya ulaşmasında, iç ve dış koşulların yanında çok partili demokrasiyi ve onun getireceği özgürlükler ortamını ülkesinin gelişmesi açısından yararlı gören aydınların ve siyasilerin etkisi de küçümsenmemelidir. Burada özellikle iktidardaki yöneticilerin rolü önemlidir

CHP yöneticilerinin batılılaşma istekleri ve bu doğrultuda giriştikleri çabalar ve Cumhuriyetin temelinde var olan liberal fikirlerin çok partililiğe geçişteki önemine birçok yazar tarafından işaret edilmiştir. Ayrıca; Cumhuriyet Halk Partisi sözcüleri de Türkiye’de “Halk egemenliğinin tanındığını ve rejimin esasında demokratik olduğunu, bu sebeple Türkiye’de demokrasinin Cumhuriyetin ilanından itibaren var olduğunu söylemişlerdir ¹⁹³.

Çok partili döneme geçişte İsmet İnönü’nün kişisel katkısının da önemli bir etken olduğu kesindir. İnönü o dönemde böyle bir karar almamış olsaydı, ülkenin çok partili rejime geçmesi engellenmiş olmazdı, fakat gecikirdi. Nitekim, İnönü, 1940’ların ortalarında, CHP içindeki arkadaşları henüz zamanı olmadığını öne sürerek çok partili hayata karşı çıktıklarında onlara şöyle yanıt vermişti:

“Çocuğunuzu iyi bir nişancı yapmak isterseniz ona yalnız nazari bilgiler vermekle bu maksada ulaşamazsınız. Eline ateşli silahı verecek, nasıl nişan alacağını söyleyeceksiniz; attığı ilk kurşun, hedefin yakınındaki canlı bir mahluku öldürebilir. İkinci, üçüncü...beşinci kurşunlar bir komşunun camını kırabilir, yahut bir çatının bacasını yıkabilir. Ama eninde sonunda tam isabet yapacak ve iyi bir nişancı olacaktır. Halkı, demokratik bir düzene alıştırmak için bu usulü kullanmaktan başka bir çare yoktur¹⁹⁴.”

İnönü Mayıs 1945’te ise, çok partili bir rejime geçmenin bir zorunluluk olduğunu belirtmektedir:

---

¹⁹² C.KOÇAK, 2002, s.171.

¹⁹³ KARPAT, s.130.

¹⁹⁴ Avni DOĞAN, **Kurtuluş, Kurtuluş ve Sonrası**, Dünya Yayınları, İstanbul, 1964, s.249.

“Tek parti rejimleri, normal demokrasi usulleri ile idare şekline intikal edemedikleri, hiç değilse bu zaruri olan intikali tam zamanında yapamadıkları için yıkılmışlardır. Yıkıntının arasında da, birçok zahmetle meydana getirilen bir çok eserin hepsi heba olmuştur. Memleketimizi böyle bir akıbetten korumalıyız¹⁹⁵.”

İnönü, geçişin kendisi hayattayken yapılması istiyor ve bu durumu da şöyle izah ediyordu: “Ben ömrümü tek parti rejimi ile geçirebilirim. Ama, sonunu düşünüyorum. Benden sonrasını düşünüyorum. Bu nedenle vakit geçirmeksizin bu işe girişmeliyiz¹⁹⁶.”

İnönü, aylardır, hatta yıllardır beklenen işareti nihayet 1 Kasım 1945’de Meclis’i açış konuşmasında vermiştir: “Bizim tek eksliğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır” diyerek çok partili siyasi hayata geçişi desteklediğini ortaya koymuştur¹⁹⁷.

İnönü’nün kızı Özden Toker de, İsmet Paşa’nın o dönem de çok partili rejime geçme isteğini şöyle ifade etmektedir: “Tabii ilk demokrasi kurulmak üzereyken babama belki de iyi niyetle gelip, ‘Aman Paşam, daha çok erken. Bu işe girmeyelim. Daha halkımız olgunlaşmadı. Biraz daha bekleyelim’ diyenler çok oluyordu. Ve, ‘Paşam, ilk defa size hücum edecekler, sizi yıpratacaklar’ derlerdi. Bunlara da gene babam gülerken cevap verirdi: ‘İşte ben bunun için benim sağlığında bu işe geçmek istiyorum. Benden sonra gelecekler benim kadar sabırlı olmayabilirler. Ama ben kendime güveniyorum¹⁹⁸’ derdi.

İnönü’yü bu kararı vermeye iten nedenler, Türk ve yabancı yazarlar tarafından inceleme konusu yapılmıştır. Hikmet Bayur, İnönü’yü demokratik düzene geçmek zorunda bırakan iki neden üzerinde durmuştur. Biri, kötülüklerin alabildiğine yayılmış olmasından dolayı halkın her yerde açıkça hükümeti suçlaması ve en ağır kınamaların özellikle kendisine yönelmesi; diğeri de iktidarın aşırı yıpranmışlığıdır¹⁹⁹.

¹⁹⁵ Metin TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1990, s.59.

¹⁹⁶ Metin TOKER, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, Ankara, 1970, ss. 77-78.

¹⁹⁷ BİRAND ve DÜNDAR, s.27.

¹⁹⁸ BİRAND ve DÜNDAR, s.24.

¹⁹⁹ Hikmet Bayur, Atatürk-İnönü İlişkilerinin İçyüzü, Son Havadis, 11 Şubat 1968’den aktaran Tülay ÖZÜERMAN, “**Çok Partili Dönemde Türk Siyasi Hayatına Etki Eden Siyasal Hukuk**

Duverger de, Türk yöneticilerin demokrasiye verdiği önemi vurgulamış ve tek partili dönemde yaşanan iki başarısız deneyimin aslında toplumu demokrasiye hazırladığını, CHP'nin parti dışında yasaklanan çoğulculuğu parti içinde uygulaması ile de siyasi rekabeti ortadan kaldırmadığı için demokrasi için uygun ortam hazırladığı görüşünü ileri sürmüştür²⁰⁰.

Yöneticilerin çok partili bir yönetime geçişteki etkilerinin yalnızca Cumhuriyet Dönemi'nin ve tek partinin özellikleriyle açıklanması yanıltıcı olabilir. Çünkü bu etki tek başına gerçekten çok önemli olsaydı 1945'den önce de demokrasiye geçilebilirdi. Bu nedenle, yöneticilerin rolü 1945 yılının iç ve dış gelişmeleri dikkate alındığında önem kazanmaktadır. Bu gelişmeler, yöneticilerde var olan çoğulculuğa ilişkin düşünsel potansiyeli uygulamaya dönüştürmelerinde etkili olmuştur.

c.Artan Devletçilik Uygulamaları ve Ekonominin Bozulması

Türkiye'de tek partili yönetimden çok partili yönetime geçiş sürecinde ekonomik faktörlerin etkisi göz ardı edilemez. Ekonomide uygulanan devletçi ve müdahaleci yönetimin, siyasal hayatta otoriter uygulamalar olarak kendisini gösterdiği söylenebilir.

1929 yılının Ekim ayında New York Borsası'nda patlayan büyük kriz kapitalist dünyayı büyük bir felakete sürüklemiş, bir çok ülke gibi Türkiye'de bu buhrandan ciddi bir biçimde etkilenmiştir. Özel girişime büyük darbe indiren kriz, dünyadaki üretim fazlasının fiyatları korkunç bir biçimde düşürmesi sonucu başlamış ve Türkiye'de tarım ürünü fiyatlarını da olağanüstü bir biçimde etkilemiştir. Bu koşullar altında özel girişimciliğin yürütülmesinin kolay olmadığını gören rejim ister istemez devletçiliğe kaymıştır²⁰¹.

CHP devletçiliği²⁰², ilk kez 1930 yılında SCF'na karşı, İsmet İnönü'nün, ağzından savunmuştur. İnönü, Sivas'ta yaptığı konuşmada, SCF tarafından hükümete

---

Faktörleri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Bölümü, İzmir, 1989, ss.40-41.

²⁰⁰ DUVERGER, 1992, ss.360-362.

²⁰¹ YÜCEKÖK, s.117.

²⁰² Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931 Tarihli 3.Büyük Kongresi'nde kabul edilen programında devletçilikle ilgili olarak şu ifadeler yer verilmiştir: " Ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete

ve CHP'ne yöneltilen eleştirileri yanıtlıyor ve yeni ekonomik politikayı şöyle açıklıyordu:

“Liberalizm nazariyatı, bütün memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden, bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fitri temayülüdür. Memleketin ihtiyaçları için herkes ve her yer hazineden çare arar. Devletçilikten büsbütün vazgeçip, her nimeti sermayedarların faaliyetlerinden beklemeye sevk etmek, bu memleketin anlayacağı bir şey midir?²⁰³.”

Gerçektende 1930'dan sonra, 1923-1930 yıllarında kabul edilen prensipler ilk olarak 1931 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin programına, daha sonra da 1937'de Anayasaya konulmuştur. Bu nedenle hükümetin ekonomik politikalarında da değişiklikler olmuş, devlet artan otoriter tutumuna uygun olarak sanayi sektörünün yönetiminde daha büyük sorumluluk yüklenmiştir²⁰⁴.

Savaş ekonomisi dönemi sosyo-ekonomik açıdan genel olarak değerlendirildiğinde; artan devlet masraflarının yeni vergilerle karşılanılmasına çalışılan ortamda sosyal adaletin ortadan kalktığı, sosyal huzurun bozulduğu, toplumda zaten adil olmayan gelir dağılımının daha da kötüleştiği ve savaş zenginleri denilen yeni bir zümrenin türediği söylenebilir.

1.Varlık Vergisi

Cumhuriyet tarihinin tartışılan yasalarından biri olan “Varlık Vergisi”, Şükrü Saraçoğlu Hükümeti tarafından 9 Kasım 1942'de TBMM'ye sevk edildi. Yasa, 11 Kasım'da Genel Kurul'da kabul edildi ve 12 Kasım 1942'de Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi²⁰⁵. Kanunun resmi gerekçesi: “Olağanüstü savaş koşullarının yarattığı yüksek karları vergilemek²⁰⁶” olarak açıklanmıştır. Kanun, temelde İkinci Dünya Savaşı'nın başından beri geçen süre içinde elde edilen servet

---

eriştirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde-bilhassa iktisadi sahada-devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır.”

²⁰³ Herbert MELZİG, **İnönü Diyor ki**, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1946, ss.163-164.

²⁰⁴ KARPAT, ss.75-76.

²⁰⁵ <<http://www.belgenet.com/arsiv/varlikvergesi.html>>16.03.2006.

²⁰⁶ <<http://www.turmob.org.tr/turmob/basin/10-08-2000.htm>>16.03.2006.

ve kazançlara bir ölçüde el koyma biçiminde hükümete yetki veren bir düzenlemedir²⁰⁷.

Kanun metni bir ayırım yapmamasına rağmen, toplam vergi tahsilatının yarısından fazlası azınlıklarca ödenmiş ve böylece Varlık Vergisi, din ırk ayrımına dayalı bir vergi uygulaması olarak tarihimize geçmiştir. Nitekim, Başbakan Şükrü Saraçoğlu da, “Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları, böylece ortadan kaldıracak, Türk piyasasını Türklerin hakimiyetine bırakacağız” diyerek Varlık Vergisi’nin asıl amacını açıklamıştır²⁰⁸.

Tek parti yönetimi altında Türkiye’de varlık vergisinin yasalaştırıldığı 1942 yılının Kasım ayı, İkinci Dünya Savaşı koşullarının ülkede oluşturmuş olduğu, sıkıntı ve darlıktan yararlanan, kişi ve çevrelerin vurgunculuğunun, karaborsacılığının, her türlü haksız kazanç sağlamalarının doruğa ulaştığı bir zamandır²⁰⁹.

Varlık Vergisi, uygulamada bir çok karışıklık ve güçlükler yol açmış, milletin geniş bir kısmının huzurunu kaçırmıştır. Bu vergi, savaş yılları içinde elde edilen servet ve kazançlara hükümetçe el konulmasına imkan vermiştir²¹⁰. Ancak Vergi miktarının belirlenmesinde kesin bir ölçü yoktur. Vergi miktarlarını belirleme yetkisi komisyonlarda görevli kişilerin keyfiyetine bırakılmıştır. Bu durum ise çoğu mükellefin ödeme gücünün üzerinde vergi miktarı ile yükümlü olmasına neden olmuş²¹¹, Türkiye ekonomisinde hakim sınıflar arasındaki dengeyi sarsmıştır. Vergi, sağladığı fırsatlarla karaborsacıları zenginleştirmiş, buna karşılık küçük esnaf ve işyerlerinin yok olmasına neden olmuştur. Bu durum, geçimini zaten zorlukla sürdüren orta sınıfın daha da yoksullaşmasına neden olmuştur²¹².

---

²⁰⁷ EKİNCİ, s.181.

²⁰⁸ YÜCEL, s.38.

²⁰⁹ YETKİN, s. 205.

²¹⁰ C.KOÇAK, 1996b, s.506.

²¹¹ Korkut BORATAV, **Türkiye Tarihi-Çağdaş Türkiye(1908-1980)** içinde **İktisat Tarihi**, Der. Sina AKŞİN, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, s.260, YETKİN, s.204.

²¹² LEWIS, s. 300, BORATAV, s.264

2.Milli Korunma Kanunu

Tek parti döneminin son yılları savaş ekonomisi kurallarının hakim olduğu, devletin ekonomik hayatı denetim altına almaya çalıştığı yıllardır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında uygulanan iktisadi ve toplumsal politikaların temelini ve hukuki dayanak noktasını Milli Korunma Kanunu oluşturmaktadır. Ekonominin giderek kötüleşen bir seyir izlemesi üzerine bir takım ekonomik önlemler alınması zorunlu olmuş ve 18 Ocak 1940'da "Milli Korunma Kanunu" TBMM'nde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir²¹³.

15.01.1940 tarihli Başvekillik Mazbatasında kanunun gerekçesi şu şekilde ifade edilmiştir: "(...) Memleketimizin halen Avrupa'da hüküm süren harbin dışında bulunduğu malumdur. Bununla beraber, milli hayatımızda bu istisnai ahvalin tesirlerini önlemek ve sair bakımlardan olduğu kadar, iktisadi bakımdan da tahaffuzu ve tedafii tedbirler almak zarureti muvacehesindeyiz²¹⁴."

Milli Korunma Kanunu, hükümete ülkenin bütün kaynaklarının savaş ekonomisinin gereklerine uygun olarak kullanımını sağlamak amacıyla özel sektörle ilgili olarak madenlere, endüstriyel kuruluşlara, ürünlere el koyma, bunların taşınmasına ve yönetimine müdahale, satış fiyatlarını belirleme, bazı maddelerin tüketiminin kısıtlanması, ücretli iş yükümlülüğü, çalışma süresinin uzatılması ve ücret sınırlaması gibi geniş yetkiler vermiştir²¹⁵. Fakat Milli Korunma Kanunu'nun en büyük etkisi işçiler ve köylüler üzerinde görülmüştür. Her iki kesim angarya olarak nitelendirilebilecek çalışma yükümlülükleri altında ezilmiştir²¹⁶.

3.Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu

Varlık Vergisi boyutlarına ulaşmamış olmakla beraber Toprak Mahsulleri Vergisi, aşar vergisinin kaldırılmasından beri ilk kez tarım ürünlerine yönelik büyük çapta ilk dolaysız vergidir. Vergi, özellikle tarım ürünlerini piyasa için üretmeyip kendi tüketimine ayıran küçük ve yoksul köylü üzerinde çok ağır bir yük

²¹³ C.KOÇAK, 1996b, s.373.

²¹⁴ Ahmet MAKAL, **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri (1920-1946)**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s.412.

²¹⁵ İlker PARASIZ, **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1998, s.60.

²¹⁶ ÇAVDAR, s.376.

oluşturmuştur²¹⁷. Köylüden ürün vergisi olarak istenilen miktar, genellikle köylünün gücünün çok üstünde olmaktadır. Bu nedenle, bazı köylüler vergilerini ödeyebilmek için topraklarının bir bölümünü ağalara satmak zorunda kalmışlardır²¹⁸.

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ile büyük ve küçük çiftçi ayrımı yapılmamıştır. Vergi kapsamına giren herkes vergisini vermekle yükümlüdür. Verginin toplanmasında büyük ölçüde Toprak Mahsulleri Ofisi görev almıştır. Ancak Ofis'in bazı uygulamaları ve görevli memurların tutumları ofisle üreticiyi karşı karşıya getirmiştir. Genel olarak köylüler savaş dolayısıyla olağanüstü tedbirlerin alınması gerektiğini anlıyorlar ama Ofis'in tepeden inme, gerçeklere uymayan hareket tarzını ve yükün herkese eşit yüklenmiş olmasını kabul etmiyorlardı²¹⁹.

Ödenecek vergi tutarı, tarladan elde edilecek ürün miktarı üzerinden hesaplanmıştır. Köylünün tarlasından ne kadar ürün çıkacağı ise bazı resmi görevlilerin tahmine bırakılmıştır. Bu durum ise, bir çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bazı görevliler rastgele tahminlerde bulunmuşlar, bazıları ürün miktarını az göstermek karşılığında rüşvet talep etmişlerdir. Bütün savaş yılları süresince bunların dedikodusu yapılmış ve çiftçiler tarafından sık sık şikayet konusu olmuştur²²⁰.

Boratav, Toprak Mahsulleri Vergisi'nin Köy Enstitüleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi büyük toprak sahiplerinin tepkisini ve direnmesini doğuran icraatlarla birlikte toprak ağalarının ve toprak burjuvazisinin CHP iktidarına savaş sonunda cephe almasına yol açan ana etkenlerden biri olduğunu ifade etmektedir²²¹.

B.Dış Etkenler

Türkiye'de çok partili rejime geçme kararının verilmesine dış etkenler açısından bakıldığında, kararın o dönemdeki uluslar arası koşulların etki ve baskısı ile ve

²¹⁷ Korkut BORATAV, *Türkiye İktisat Tarihi(1908-1985)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1998, s.67.

²¹⁸ İsmail CEM, ss.377-378.

²¹⁹ KARPAT, s.102.

²²⁰ Fahir GİRİTLİOĞLU, *Türk Siyasi Tarihinde C.H.P'nin Mevkii*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965, s.363.

²²¹ BORATAV, 2002, s.265.

Türkiye'nin uygulamakta olduğu dış politikanın gerekleri doğrultusunda alındığı söylenebilir.

a.İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Artan Rus Tehdidi ve Türkiye'nin Batılı Devletlerle Yakınlaşma İsteği

Savaş sonrası bir süper güç olarak ortaya çıkan Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki emelleri ve bunlara yönelik ileri sürdüğü istekler, Türkiye'nin Batı ittifakı içinde yer almasını zorunlu kılmıştır. Ekonomik ve askeri yönden Sovyetler Birliği karşısında oldukça güçsüz bir durumda bulunan Türkiye'nin, Batının desteğini sağlayabilmesi için siyasal yapısını demokratikleştirmesi, çok partili hayata geçiş sürecinde bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır.

Sovyetler Birliği-Türkiye ilişkileri İkinci Dünya Savaşı sırasında, Türkiye'nin izlediği tarafsızlık politikası nedeniyle belli bir düzeyde devam etmiştir. Türk Hükümeti 23 Ağustos 1939'da, Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'ndan ve bunun sonucunda Sovyetlerin Türkiye'ye karşı değişen politikasından büyük kuşku duymuştu. Ancak Almanya Ekim 1940'da Romanya'ya girdikten sonra, ertesi yılın baharında da tüm Balkanları işgal edince hem Sovyetler Birliğinde hem de Türkiye'de büyük kaygı duyulmuştu. Bunun üzerine Türk ve Sovyet Hükümetleri 25 Mart 1941'de 1925 Saldırmazlık Anlaşması'nı doğrulayan bir demeç imzalamışlar, birbirlerine karşı tekrar güven duymak istediklerini göstermişlerdir²²².

Daha sonra Sovyetler Birliği, savaş sonrası dünyada elde ettiği siyasal nüfuz ve askeri gücüne dayanarak, Yalta Konferansı'nı takiben 19 Mart 1945'de bitecek olan 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı yenilemek istemediğini bildirmiştir²²³. Bu notayı aldığı anda savaş süresince izlediği

²²² İsmail SOYSAL, **Türkiye'nin Siyasi Anlaşmaları (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları No:38, Ankara, 1983, s.637.

²²³ Bu sorun ilk kez 19 Mart 1945'te Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'in Rus Büyükelçisi Molotov'la görüşmesi ile ortaya çıkmıştır. Bu görüşmede Sarper'e, 17 Eylül 1925 Tarihli Türk-Sovyet Anlaşması'nın yenilenmeyeceği bildirilmiştir. Molotov, anlaşmanın savaşın getirdiği gerçekler ve değişikliklerle bağdaşmadığını öne sürerek anlaşmanın yeni koşullara göre kökten bir değişime tabi tutulması gerektiğini söylemiştir. 7 Haziran 1945'te Moskova Büyükelçisi Sarper, Molotovla yeniden görüşmüştür. Bu görüşme sırasında Sarper'e ikinci sözlü nota verilmiştir. Bu notanın sıraladığı istekler şunlardır: 1.Türkiye'nin Doğu sınırında Kars ve Ardahan Sovyetlere bırakılacaktı. 2.Türkiye boğazları tek başına savunamayacağını kanıtlamıştı. Burada Sovyetlerle ortak üsler kurulacaktı. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Selim DERİNGİL, **Denge Oyunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, ss.251-252.

tarafsızlık politikası nedeniyle yalnızlık içinde bulunan Türk Hükümeti, ilk olarak anlaşma zeminini aramıştır. Süresi sona ermekte olan 1925 Anlaşması'nın yerine yeni ve daha kapsamlı bir anlaşma yapmak yönündeki tekliflere olumlu baktığını bildirmiştir²²⁴.

Sovyetler Birliği, 19 Mart 1945'de Türkiye'ye verdiği notayla şu istekleri ileri sürmüştür ;

1.Boğazlar bütün ülkelerin ticaret gemilerine açık olmalıdır.

2.Karadeniz'de sahili bulunmayan devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan geçmesi özel şekilde belirlenen durumlar dışında yasaktır.

3.Boğazlar, Karadeniz Devletleri'nin savaş gemilerine daima açık olmalıdır.

4.Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için doğal su yolu olan boğazlara yönelik rejimin kurulması, Türkiye'nin ve Karadeniz'e sahili bulunan diğer devletlerin yetkisi dahilinde olmalıdır.

5.Boğazlarda ticari seyrüseferin serbestisini ve boğaz güvenliğini, boğazların Karadeniz'e sahili bulunan devletlerin aleyhine kullanılmasını önlemek amacıyla Türkiye ve Sovyetler Birliği ortak olarak sağlarlar²²⁵.

Sovyet istekleri, özellikle boğazların ortak savunulması teklifi Türkiye'nin egemenlik haklarına yönelik bir hareket olarak yorumlanmış ve Türkiye 22 Ağustos 1946'da karşı bir nota ile cevap vermiştir. Sovyet isteklerinin geri çevrilmesinin ardından Sovyetler Birliği, Türkiye üzerindeki baskılarını iyice arttırmıştır. Sovyetlerin bu tutumu karşısında Türk hükümeti, iki ülke arasındaki ilişkileri daha fazla bozmamak ve Sovyetlerin bu isteklerini geri almasına olanak sağlamak amacıyla, daha çok susmak yolunu seçmiştir. Ancak Sovyetler birliğinin baskısı, azalacağına daha da artmıştır. Özellikle, Türkiye'yi uluslar arası alanda zor durumda bırakmak için, Sovyet radyosu sürekli Türkiye'nin demokrasiden uzak, faşist

²²⁴ Mehmet GÖNLÜBOL ve Haluk ÜLMAN, **İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası**, A.Ü.S.B.F Yayınları, No:509, Ankara, 1982, s.150.

²²⁵ Kamuran GÜRÜN, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, A.Ü.S.B.F Yayınları No:531 Ankara, 1983, s.165.

ilkelerle yönetildiğini vurgulamakta, bu rejimin mutlaka değişmesi gerektiğini öne sürmekteydi²²⁶.

Sovyetler Birliği, Türkiye'nin notasına verdiği cevapta, önceki görüşlerini tekrarlayarak Türkiye'nin açıklamalarını yeterli bulmadıklarını ve Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında boğazların güvenliğini sağlayamadığını ve düşman gemilerinin geçişine engel olmadığını belirtmiştir. Sovyetler Birliği'nin bu tehditkar açıklamaları, Türkiye'nin Batı bloğuna girme ve bunun ön şartı olarak da çok partili siyasete geçme kararını hızlandırmıştır.

Savaşta üstünlüğü elinde tuttuğu 1941-1943 yıllarında Almanya ile sıkı ilişkiler kurmuş olan Türkiye, demokratikleşme şartlarını yerine getirerek müttefikler yanında yer almadığı takdirde, uluslar arası alanda yalnızlığa itilebilirdi. Savaşın son dakikalarında Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden Türkiye, San Francisco Konferansı'na davet edildi. Konferans öncesinde hükümetin çok partili rejim konusundaki tutumunda yumuşamalar gözlemlendi. Artık Halk Partisi iktidarı, çok partili siyasete gidişte dönüşü olmayan bir yola girmişti. San Francisco Konferansı'na giden Türk heyetinde yer alan Feridun Erkin'in belirttiğine göre, "İsmet Paşa, Amerikalıların sorması halinde, en kısa zamanda demokrasiye geçileceğini söylemeleri talimatını vermişti²²⁷."

b.Uluslar arası İdeolojik Etkiler

İkinci Dünya Savaşı süresince Türkiye, üzerinde uygulanan baskı²²⁸ ve çeşitli ikna taktiklerine rağmen savaştan uzak kalmayı başarabilmiştir. Uygulanan tarafsız politika ile Almanya, İngiltere, Amerika ve Fransa ile ilişkiler sürdürülmüştür. Türkiye'nin izlediği bu denge politikasının iki temeli vardı. Birincisi, dış politikada üzerine gelebilecek aşırı baskı karşısında, karşı cepheye kayabilme imkanı veren hareket serbestisine sahip olması ve ikincisi de, ülkesine herhangi bir saldırı olması halinde, mutlaka sonuna kadar savaşacağını gösteren ilkeli ve kararlı tutumu.²²⁹

²²⁶ EKİNCİ, s.265.

²²⁷ KARATEPE, 1997, ss.111-112.

²²⁸ Örneğin; 14 Ocak 1944'te ABD Ankara Büyükelçisi, Türkiye'nin savaşa katılması gerektiğini kesin bir biçimde bildirmiştir. Bu gelişme sonucunda, 3 Şubat 1944'te Türkiye'ye yapılan Amerikan ve İngiliz yardımı durdurulmuştur. Daha ayrıntılı bilgi için bkz., Çetin YETKİN, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983, ss.225-241.

²²⁹ Cemil KOÇAK, **Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, İletişim Yayınları, C:1, İstanbul, 1996, s.562.

Türkiye'nin bu tutumu, savaşın sonunda Almanya'nın yenilmesi üzerine, Batılı ülkelere yaklaşmasını kolaylaştırmıştır.

Türkiye'nin savaş süresince, savaştan kaçınmak uğruna güttüğü tarafsızlık politikası, savaş sonrasında oluşan bloklaşma ortamında yalnız kalmasına neden olmuştur. Gerek bu yalnızlık gerekse demokratik ideolojinin zaferi ve tek partili otoriter rejimlere karşı duyulan kuşkunun motive edici etkisi ile Türkiye tercihini demokrasi yönünde yapmak durumunda kalmıştır. Türkiye'nin o dönemdeki koşulları bu tercihi kolaylaştırmıştır. Şöyle ki; ülkede uzun yıllar tek parti iktidarı tarafından yönetilmenin yarattığı olumsuz hava, bir muhalefete dönüşmüştür. 1930'dan itibaren dostluk ilişkileri yürütülen Nazi Almanyası savaşı kaybettiği gibi, siyasi rejimi de çöküntüye uğramıştır. Türkiye, 23 Şubat 1945'de Birleşmiş Milletlere kurucu üye²³⁰ olabilmek için Japonya ve Almanya'ya savaş ilan etmek suretiyle savaş sırasındaki tarafsız tutumunu savaş sonrasında terk etmek zorunda kalmış ve Batılı devletlerin safında yer almıştır. Bu karardan sonra, 19 Mart 1945'de Sovyet Hükümeti'nin Türk Hükümeti'ne verdiği bir notayla Türk-Sovyet ilişkileri gerginleşmiştir²³¹.

İkinci Dünya Savaşı biterken, dışarıdaki-özellikle ABD'deki-siyasal ortam, Türkiye'nin siyasi yapısını demokratikleştirmedikçe batıdan beklediği yardımı elde edemeyeceğini gösteriyordu. Birleşmiş Milletler Anlaşması'nı onaylamak üzere Nisan 1945'de San Francisco'ya giden Türk Heyeti Başkanı Hasan Saka, Reuter Ajansı'na verdiği demeçte, "Cumhuriyet rejimi siyasi bir kurum olmak özelliği ile modern demokrasinin yolunda azimle ilerlemektedir. Anayasamız, en ileri demokratik anayasalarla karşılaştırılabilir, başkalarını da geride bırakır." diyor ve "her demokratik tezahürün savaştan sonra Türkiye'de gelişeceğini" sözlerine ekliyordu²³².

²³⁰ Rusların Yalta Konferansı'nda, Türkiye'nin ve Rusya ile diplomatik ilişki kurmayan Güney Amerika Devletleri'nin Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na üye olarak alınmalarını istemesi üzerine yapılan tartışmalardan sonra 1 Mart 1945'e kadar ortak düşmana savaş ilan edenlerin üyeliğe alınması kabul edilince, Türkiye 23 Şubat 1945'de savaş ilan etmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için Bkz.Fahir ARMAOĞLU, **20.Yüzyıl Tarihi (1914-80)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984, s.401.

²³¹ Türk-Rus ilişkilerinin bozulması özellikle komünist eğilimli partileri etkilemiştir. Nitekim, 14 Mayıs 1946'da kurulan Türkiye Sosyalist Partisi ve 19 Haziran 1946'da kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, 16 Aralık 1946'da Sıkıyönetim Komutanlığı kararıyla kapatılmıştır.

²³² Ömer KÜRKÇÜOĞLU, **Türk Demokrasinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenlerin Rolü**, A.Ü.S.B.F. Dergisi, C:33, Mart-Haziran, Ankara, 1978, s.231.

25 Nisan 1945’de başlayan San Francisco Konferansı 26 Haziran 1945 günü, Birleşmiş Milletler Anlaşması’nın imzalanmasıyla son buldu. Türkiye’nde imzasının bulunduğu bu anlaşmada, İnsan Hakları Bildirgesi’nin 20.maddesinin hiçbir biçimde tek partili bir rejimle uzlaşmaması ve aynı zamanda Sovyet tehdidinin de etkisiyle yalnızlık içinde bulunan Türkiye, tek parti yönetimine son vermek zorundaydı²³³.

Bu konuda Adnan Menderes, 18 Temmuz 1946’da Aydın’da yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

“Tek parti usulüyle yönetilen ülkeler her yerde yeniliyorlar ve tek parti yönetimimin üstünlüğüne bağlanan umutlar tek tek iflas ediyordu. İşte İkinci Dünya Savaşı’nın kan ve ateş tufanları içinde tek parti zihniyeti böyle yıkıldı. Hiçbir ülke dünyada oluşan büyük olayların ve egemen olan fikir akımlarının etkisinden uzak olamaz. Ülkemizde de bu etki kendini gösterdi²³⁴.”

Sonuç olarak, Türkiye’nin 1945’de çok partili hayata geçmesinde, o sırada demokrasinin uluslararası saygınlığının artmış olması, kendisini ideolojik etki olarak göstermiştir. Savaşı sonrası, faşist yönetimlerin savaşı kaybetmesi aynı zamanda demokrasinin zaferi olarak yorumlanmıştır. Bütün dünyada demokrasi yükselen değer haline gelmiş, demokratik olmayan ülkeler gözden düşmüş, savaş sonrası ortaya çıkan bu ortamda tek parti, tek şef sistemi ile yönetilen Türkiye’ye yönelik dünya kamuoyunun baskısı artmıştır. Türkiye bu baskıya daha fazla dayanamamış ve çok partili yönetime geçilmesine izin vermek zorunda kalmıştır.

II.TBMM’NDE SİYASAL MUHALEFETİN ORTAYA ÇIKIŞI

Ülkemizde siyasal muhalefetin kurumsallaşarak bir siyasi parti muhalefeti halini alması, TBMM’nde 1946 yılında yapılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmeleri sırasında kendini göstermiştir. Bu bölümde ülkemizde 1945-1950 yılları arasında muhalefet hareketlerinin nasıl bir gelişme gösterdiği üzerinde durulacaktır.

---

²³³ EKİNCİ, s.276.

²³⁴ KÜRKÇÜOĞLU, s.232.

A.Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Görüşmeleri

Cumhuriyet Halk Partisi içinde gelişen muhalefetin somut olarak ortaya çıkması, hükümetin topraksız veya az toprağa sahip olan çiftçileri toprak sahibi yapmak amacıyla TBMM'ye bir kanun teklifi vermesiyle su yüzüne çıkmıştır.

1 Ocak 1945'de hükümetin Toprak Reformu Yasa Tasarısı²³⁵ meclisin önüne geldiğinde, hemen parti içinde engelleme ve eleştirilere hedef oldu. Bernard Lewis'in ifadeleriyle bu yasa tasarısının hedefleri;

“Toprağı hiç olmayan yada çok az olan köylülere toprak ve tarım aletleri vermek, ülkenin ekilebilir topraklarının tam ve verimli kullanımını sağlamaktır. Yöntem, yirmi yıllık faizsiz kalkınma kredisi ve diğer maddi yardımlarla birlikte bu köylülere toprak vermektir. Bu toprak, kullanılmayan hazine arazileri, belediyelere ve devlete ait diğer topraklar, tarıma elverişli hale getirilen araziler, sahibi belli olmayan topraklar ve özel kişilerden müsadere edilecek araziler olacaktır. Bu son kategori için, 500 dönümden fazla bütün araziler millileştirilecektir. Millileştirme bedelleri değişen ölçülerde ödenecektir; elde bulundurulmuş arazi ne kadar büyükse oranlar o kadar küçük olacaktır. 20 yıl içinde, %4'ü hazine bonusu olmak üzere taksitler halinde ödenecektir. Yasa, bu yasayla elde edilen yeni toprakların mirasçılar arasında bölünemeyeceğini de şart koşuyordu. Tam uygulandığında Türkiye'yi bağımsız bir küçük mülk sahibi köylüler ülkesine dönüştürerek önemli bir devrime yol açacak olan bu yasadaki kırsal nüfusun yaklaşık üçte biri civarında -beş milyon kadar-kişinin yararlanacağı tahmin ediliyordu²³⁶.”

Kanun tasarısı, Meclis Genel Kurulu'nda görüşülmeden önce bu amaçla oluşturulan geçici komisyonda ele alınmıştır. Komisyonun başkanlığına İzmir Milletvekili Rahmi Köken, sözcülüğüne de Aydın Milletvekili Adnan Menderes getirilmişti. Geçici komisyonun son toplantısına gelen Başbakan Şükrü Saraçoğlu,

²³⁵ Bu kanun tasarısı ilk olarak “Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması” adıyla meclise sunulmuş, daha sonra TBMM'nde oluşturulan geçici Komisyonunda “Çiftçiyi Topraklandırma Kanun Tasarısı” şeklinde değiştirilmiştir. Bu Kanun tasarısının gerekçeleri ve tasarıya ilişkin görüşmeler konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut GOLOĞLU, **Milli Şef Dönemi**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1974, ss.315-322.

²³⁶ LEWIS, s.468.

tasarıda bazı yeni değişiklikler yapılmasını istemiş²³⁷ ve Aydın Milletvekili Menderes'in şiddetli muhalefetine rağmen yeniden görüşmelere başlanarak başbakanın istediği değişiklikler yapılmıştır. Ancak CHP içerisinde ortaya çıkan bu muhalif görüş sadece Menderes'le sınırlı kalmamış, Eskişehir Milletvekili Emin Sazak, Aydın Milletvekili Nuri Göktepe, İçel Milletvekili Turhan Cemal Beriker, Yozgat Milletvekili Ahmet Sungur, Elazığ Milletvekili Sabit Sağıroğlu ve Çankırı Milletvekili Atıf İnan'da bazı maddelere muhalif kalmışlardır. Nitekim Elazığ Milletvekili Sağıroğlu; "Komisyon görüşmeleri bittikten sonra yapılan teklifleri Anayasa'nın ve parti programının temeli olan ve and içilerek bağlanılan milli egemenlik esaslarına aykırı gördüğümünden hükümetten evvelce gelmiş olan tasarının aynen kabulü oyundayım²³⁸" diyerek açıkça yapılanların Anayasanın ve parti programının ruhuna aykırı olduğunu belirtmiştir.

Kanun tasarısının meclis genel kurulunda görüşülmesi oldukça sert ve hararetli tartışmalara sahne olmuştur. Özellikle muhalif milletvekillerinin Halk Partisi'ne yönelik eleştirileri dikkate değerdir.

Muhalif vekillerden İçel Milletvekili Refik Koraltan ; "Kim ne derse desin, bu tasarının ruhu Ali'nin malını alıp Veli'ye vermektir" diyerek başladığı konuşmasının devamını "Bu kanunla izlenen tek düşünce özel bir malın bir başkasına verilmesini kamu yararı prensibine yaklaştırmaktır. Demokrasi temelleri üzerine kurulan, kuruluşunun temeli ve yapısı halk için Halkçılık olan bir devletin bünyesinde bu gibi görüşlere yer yoktur²³⁹," şeklinde sürdürüyordu.

Eskişehir Milletvekili Emin Sazak'ın konuşması daha serttir:

"Tasarı da, şehirde ve kasabada oturan ve başka iş tutana 30 dönümden çok arazi vermemek gibi kötü bir zihniyet vardır. Bir de Türk ruhuna uymayan Ocak'lar kuruluyor²⁴⁰. Belki toprak sahibi olduğum için böyle düşündüğüm sanılabilir ama

²³⁷ Saraçoğlu'nun isteği üzerine, Komisyonunda iki defa görüşülerek son halini almış olan tasarının 17.Maddesi, İç Tüzük hükümlerine aykırı olarak üçüncü defa görüşülerek kabul edilmiş, bunun üzerine Menderes de, komisyondaki görevinden istifa etmiştir. Bu konudaki açıklamalar için bkz. TİMUR, ss.15-16.

²³⁸ Mahmut GOLOĞLU, **Milli Şef Dönemi**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1974, ss.322-323.

²³⁹ Ahmet YEŞİL, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.39.

²⁴⁰ Çiftçi Ocakları ile çiftçilik bağımsız bir meslek haline getirilmek istenmiştir. Bu ad altında amaçlanan, 30-500 dönüm arasında "müstakil çiftçi ailelerinin yaratılması, çoğaltılması, devam

eğer bunun memlekete yararı olacağı kanısında bulunsaydım, memleketin selameti için canını veren arkadaşlarım gibi bende malımı vermekten çekinmezdim. Ekonomik işler şakaya gelmez. Herkes kafasını yormalı, yoksa şefim böyle istedi diye buraya gelmemeli. Bugün bizdeki görünüş, varlık düşmanlığıdır. Bunun memleket için zararlı olduğu kanısındayım. Sanat ve ticaret alanını da özel teşebbüse bırakmadık. Bu gidilen yolda yürünemez. Devam edilirse ben hükümete güvenemem²⁴¹.”

Genel Kurulda söz alan Aydın Milletvekili Adnan Menderes yaptığı konuşmayla²⁴² dikkatleri üzerine çekecek ve bütün Türkiye'ye kendisini tanıtacaktı. Menderes gayet uzun olan konuşmasında²⁴³ öncelikle bu muhalif hareketten duyduğu memnuniyeti şöyle dile getiriyordu:

“TBMM'nin yaptığı kanunların, derinliğine ve genişliğine etkileri bakımından, belki de en önemlisinin üzerinde duruyoruz. Benden önce söz alan değerli arkadaşlarımın emek, dikkat ve bilgi ürünü olan düşünce ve önerilerinden, bu konuda atılacak yanlış bir adımla esasen güçsüz olan tarımsal ve ekonomik yapımızın büsbütün sarsılacağı kuşkusuz açıkça sezilmektedir. Böyle düşünmekte çok haklıdır. Çünkü Toprak Kanunu, içine alacağı hükümler bakımından ve uygulayacakların zihniyet, görüş ve yeteneklerine göre, çok yararlı olabileceği gibi ülkeyi tarımsal ve ekonomik perişanlığa düşürecek bir kanunda olabilir²⁴⁴.”

---

ettirilmesi ve toprağın parçalanmaması gayesiyle” kırlarda yeni bir kurumsallaşmaya gidilmesiydi. Çiftçi Ocakları adı altındaki topraklar için bölünmezlik ve yirmi beş yıldan önce satılamazlık kaydı düşülüyordu. Bu topraklar yalnız bir kişinin malı olabilecek, aile reisi öldüğünde de miras olarak ailede yalnız bir kişiye bırakılabilecekti. Ailenin bakıma muhtaç olmayan diğer fertleri toprağın bırakıldığı kişiyi zor duruma düşürmeden bu kişi tarafından maddi olarak telafi edileceklerdi. Bu toprak hiçbir şekilde haczolunamayacak ve ipotek edilemeyecekti. İşlenmeyen topraklar derhal ocak reisinin elinden alınacak, ailedeki başka bir şahsa devredilecekti. Bu tür topraklarda her ne olursa olsun ortakçı kullanılmayacaktı. Burada ki esas amaç, toprağın bölünmeler yoluyla küçülmesine imkan vermemek, dolayısıyla da az topraklı veyahut topraksız köylülerin ortaya çıkmasını engellemektir.

²⁴¹ GOLOĞLU, 1974, s.325.

²⁴² Menderes'in Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı üzerindeki Meclis Genel Kurulunda yaptığı konuşmalar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.GOLOĞLU, 1974, ss.326-342

²⁴³ Menderes'in konuşmaları hiçte toprak ağası mantığında değildir. Nitekim,1931 yılında meclise girdiğinde Aydın'da 20 bin dönümün üzerinde olan arazisi, 1960 yılına kadar 5 bin dönüme düşmüştür. Adnan Menderes'in toprak varlığı konusundaki değerlendirmeler için bkz. Ş.Süreyya AYDEMİR, **Menderes'in Dramı**, Remzi Kitabevi, 2001, ss.123-124.

²⁴⁴ GOLOĞLU,1974, s.328.

Konuşmasının devamında Menderes, sözcü olarak görev yaptığı komisyonda üç ay gibi uzun bir süre görüşüldükten sonra kabul edilen tasarı konusunda Başbakan Saraçoğlu'nun son anda verdiği değişiklik tekliflerini de değerlendirmiştir:

“Komisyonda söz alarak iki kez görüşmesini yapmış bulunduğumuz madde ve hükümler üzerinde bir üçüncü görüşmenin açılmasının içtüzük hükümlerine aykırı olduğunu ileri sürdüm ve Başbakanın “Komisyona gelmezden önce özel kalem müdürlüğüne not ettirdiğim bazı esaslar” diye nitelendirdiği teklifin, hükümetçe yazılmış ve formüle edilmiş bir teklif olup olmadığının dahi incelenmeye muhtaç bir sorun olduğunu sözlerime ekledim.” “(...)Ben, görüşümde direndim ve bazı maddelerin üçüncü görüşme sonunda yapılan değişikliklerine karşı oldum. Komisyon bu görüşüme katılmadı. Bunun üzerine rapora, bazı maddelere muhalifim diye şerh vermek ve sizin önünüzde de sorunu açıklamak zorunluluğunu duydum²⁴⁵.”

Meclis Genel Kurulu'nda Toprak Kanunu Tasarısı'nın maddeleri üzerinde yapılan görüşmelerin en tartışmalı ve eleştirili geçeni 17.Madde üzerinde yapılanlardır²⁴⁶. Görüşmelerin başladığı 1 Haziran 1945'de Kütahya Mebusu Alaeddin Tiritöğlu ve 321 üyenin imzasıyla 17.maddeyle ilgili bir değişiklik önergesi verilmişti. Öneri üzerinde konuşmak için söz alan Seyhan Mebusu Cavit Oral, değişiklik önergesine karşı çıkarak söylediği sözlerin hiçbir zaman toprak sahibi olmasından ileri gelmediğini belirtmiş ve konuşmasının devamında “maddenin bu şekilde kabulü ile memlekette 80-100 bin çiftçi ailesinin geçiminin tehlikeye sokulacağını” belirtmiştir²⁴⁷.

Önerge üzerinde konuşmak için söz alan Aydın Milletvekili Adnan Menderes, önergenin elden ele dolaştırılarak hazırlandığını, 321 imza toplayan bazı milletvekillerinin imza sahiplerine ayrı ayrı müracaatta bulduklarını, Toprak

²⁴⁵ GOLOĞLU, 1974, s.328.

²⁴⁶ Kanun Tasarısı'nın 17. Maddesi şöyleydi: “Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi ve bölgede 39.md gereğince, dağıtılmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak arazi elli dönümden aşağı olamaz. Bu madde hükmünün uygulanmasında 15. ve 16. maddelerin hükümleri işlemez, geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanmaz. İşçinin geçici mevsim işçisi olup olmadığını Tarım Bakanlığı belirler.”

²⁴⁷ TBMM Tutanak Dergisi, 17.05.1945.

Kanunu münasebetiyle bu kürsüden aleyhte konuşan milletvekillerinin dahi önergeye imza koyduklarını belirttiği konuşmasına daha sonra şöyle devam etmiştir:

“Arkadaşlar bu şekilde hazırlanan bir önerge milli hakimiyet ilkesine ve Anayasa’ya zararlıdır. Bu şekilde bir önerge hazırlamakla bir emri vaki hazırlanmış oluyor. Bunun için böyle bir önergenin aleyhindeyim ve bu önerge memleket için zarar verebilir. Anayasamızın, tamamen demokratik düşünce ve kanıların ürünü olduğuna şüphem yoktur. Demokrasinin varolabilmesi ise, her şeyden önce milli egemenliğin millet meclisinde tam olarak bulunmasına ve bunun için de görüşmelere en geniş yer ve imkan verilmesine bağlıdır²⁴⁸.”

Görüşmeler sonunda, Alaeddin Tiritoglu ve 321 arkadaşının verdiği soru önergesi 17.madde olarak kabul edildi. Sonraki maddeler ise hızlı bir şekilde görüşülüp kabul edildi. Tasarı, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olarak 4753 sıra sayısı ile kanunlaştırıldı²⁴⁹.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun belki de en dolaysız etkisi CHP içinde bir muhalefet hareketini ortaya çıkarmasıdır. Kanunun kabul edilmesi, CHP’nin en büyük destekçilerinden olan büyük toprak ağalarının da tepkisini çekmiştir. Ancak, kanun tam anlamıyla uygulanamamış ve 1950 genel seçimleri öncesinde toprak ağalarına bir ödün olarak değiştirilmiştir.

B.Muhالیf Vekiller Tarafından Dörtlü Takrir’in Verilmesi

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun mecliste kabul edildiği 11 Haziran 1945 tarihinden dört gün önce, yani 7 Haziran 1945’te dört milletvekili “Dörtlü Takrir” adıyla bilinen önergeyi verdiler. Bu önergeyi imzalayan milletvekilleri, İzmir Milletvekili Celal Bayar, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, İçel Milletvekili Refik Koraltan ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü’dür²⁵⁰.

7 Haziran 1945’te Fuat Köprülü tarafından TBMM Başkanı Kazım Özalp’e verilmiş olan metin şöyleydi:

²⁴⁸ GOLOĞLU, 1974, s.355-358.

²⁴⁹ Toprak reformu sorunu 1937’de hükümet programına alınmıştır. Ancak 1945’te Toprak Kanunu çıkana kadar hiçbir şey yasallaştırılmadı. Bunda dünya savaşı şartları ve toprak reformuna karşı gösterilen büyük direnme etkili olmuştur.

²⁵⁰ Cem EROĞUL, **Demokrat Parti(Tarihi ve İdeolojisi)**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s.29.

C.H.P Meclis Grubu Yüksek Başkanlığı'na

7 Haziran 1945

“Daha ilk kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin ve C.H.P'nin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine inanmış Türk Milleti'nin ancak bu prensiplerin tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve bilhassa partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaatladır ki, milletçe özlenen bu amacın gerçekleşmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri partimizin meclis grubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik. Atatürk'ün ölmez adına bağlı olan mukaddes Kurtuluş Savaşımızdan doğan Türkiye Cumhuriyeti ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile dünyanın belki de en demokratik Anayasasını meydana getirmiş, gerek ferdi hürriyetleri gerek milli murakabeyi en geniş surette sağlamak imkanı vermiştir.

Memleketi orta çağdan kalma birtakım zararlı müesseselerden kurtarabilmek ve irticayı kırmak maksadı ile 1925'den sonraki yıllarda siyasi hürriyetlerin bazı takyitlere uğratıldığını biliyoruz. Lakin Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun demokratik bir şekle ulaştırma idealinden ölünceye kadar ayrılmamıştır.

Burada izahına lüzum görmediğimiz sebeplerden dolayı, muvaffakiyetsizlikle neticelenen Serbest Fırka tecrübesi bu maksatla yapılmış bir harekettir. Bu talihsiz tecrübenin uyandırdığı tepkiler neticesinde siyasi hürriyetlerin yeni birtakım tahditlere uğratıldığı inkar edilemez. Bununla beraber, Cumhuriyet idaresinin her şeye rağmen demokratik tekamül yolunda ilerlemek istediğini gösteren teşebbüslerde vardır. B.M.M seçimlerinde müstakil mebuslara gittikçe artacak bir nispette yer ayrılması tecrübesini bunun bir delili olarak zikredebiliriz.

İkinci Dünya Savaşı'nın belirmeye başlaması ve harp tehlikesinin memleketimizi daimi bir tehdit altında buldurması, pek tabii olarak, siyasi hürriyetleri bir kat daha tahdide sebep olmuş ve bu suretle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun demokratik ruhundan biraz daha uzaklaşmıştır. Gerçi C.H.P içinde ayrıca bir müstakil grup teşkili milli murakabe işinin daha esaslı bir şekilde sağlanması ve tek parti usulünden doğan zararların karşılanması yolunda bir tecrübe olmakla beraber, kuruluşundaki gayri tabilik dolayısıyla bundan da müspet bir netice

alınmadığını görüyoruz. Bütün dünyada hürriyet ve demokrasi cereyanlarının tam bir zafer kazandığı demokratik hürriyetlere riayet prensibinin milletlerarası teminata bağlanmak üzere bulunduğu şu günlerde memleketimizde de cumhurbaşkanlığından en küçüğüne kadar bütün milletin aynı demokratik ülküleri taşıdığından şüphe edilemez.

Uzun asırlardan beri müstakil bir devlet olarak yaşayan Türkiye’de, hatta okuyup yazma bilmeyen vatandaşların bile siyasi hürriyetlerini şuurla kullanacak bir seviyede buldukları inkar edilemez bir hakikattir. Okuyup yazma bilmeyen köylüler arasında bile dünyanın en değerli idare ve siyaset adamlarını yetiştirmiş olan milletimizin, bilhassa Cumhuriyet idaresinin kuruluşundan beri yapılan büyük hamleler neticesinde bundan 20 yıl evveline nispetle çok yüksek bir seviyeye erişmiş bulunduğu övünülecek bir gerçektir.

İşte bir taraftan iç hayatımızdaki bu mesut tekamülün yarattığı siyasi olgunluk diğer taraftan bugünkü medeniyet dünyasının umumi şartları daha ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzda hakim olan demokratik ruhu, bugünkü siyasi hayat ve teşkilatımızda kuvvetle tecelli ettirmek zamanı geldiği kanaatine bizi sevk etmiş bulunuyor. Bunun bir an evvel gerçekleşmesi yönündeki düşüncelerimizi şöyle hülasa ediyoruz:

1. Milli hakimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakabesini, Anayasamızın yalnız şekline değil ruhuna da tamamıyla uygun olarak, tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması,

2. Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerinin daha ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilme imkanı sağlanması,

3. Bütün parti çalışmalarının yukarıdaki esaslara tamamıyla uygun bir şekilde yeni başkan tanzimi.

Muhterem milletvekili arkadaşlarımızın yüksek tasviplerine sunduğumuz bu teklifimizle, daha ilk kuruluşundan beri milli hakimiyet gayesine erişmeyi, onu gerçekleştirmeyi hedef tutan C.H.P’nin ve bütün Türk Milleti’nin yüksek arzularına tercüman olduğumuza, Atatürk’ün idealine sadık kaldığımızı tamamen inanmış bulunuyoruz.

Cumhurbaşkanımızın 19 Mayıs 1945 tarihli mektuplarında “Siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş bir ölçüde hüküm süreceği” hakkındaki ifadeleri bu teklifimizin vakitsiz ve yersiz olmadığı hakkındaki inancımızı büsbütün kuvvetlendirmiştir.

Milletimizin bütün kuvvet ve idaresini temsil eden B.M.M. Grubu arkadaşlarımızı, Türkiye Cumhuriyeti’ne ve Türk Milleti’ne dünya demokrasileri arasında şerefli bir mevki sağlayacak olan bu teklifi, kendi öz düşüncelerinin bir ifadesi gibi telakki edeceklerinden asla şüphe etmediğimizi bir defa daha tekrar eder ve bu takririmizin açık oturumda müzakeresini saygılarımızla rica ederiz²⁵¹.”

**Celal BAYAR(İzmir), Adnan MENDERES(Aydın), Refik KORALTAN(İçel),
Fuat KÖPRÜLÜ(Kars)**

Cumhuriyet Halk Partisi Grup Başkanlığı’na verilen takirde, somut olarak milli egemenliğin tek tecelli yeri olan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde, hükümetin meclis tarafından etkili bir biçimde denetlenmesinin sağlanması, yurttaşların siyasal hak ve özgürlüklerinin anayasanın getirdiği genişlikte kullanabilmelerinin sağlanması, bütün parti çalışmalarının bu esaslara uygun hale getirilmesi ve takririn açık oturumda görüşülmesi isteniyordu²⁵².

DP kurulduktan sonra Grup Başkan vekilliği de yapmış olan Baha Akşit, dörtlü takririn asıl amacının ne olduğunu şu ifadelerde açıklamaktadır:

“Ben Sayın Celal Bayar’a sordum: ‘Siz Dörtlü Takrir’i verdiğinizde parti kurmayı düşünüyor muydunuz?’ dedim. Bana cevap olarak aynen şunu söylemiştir: ‘Bunun tarihe geçmesinde yarar olduğunu sanıyorum.’ Demiştir ki: ‘Biz Dörtlü Takrir’i verdiğimiz zaman sadece CHP bünyesinde ıslahat yapılmasını düşünmüştük. Ben kendi düşüncemi naklediyorum, arkadaşlarımdan düşüncelerine tercüman olarak söylemiyorum ama benim kesin surette bir parti kurmak niyetim yoktu. Ve CHP’nden ayrılmayı düşünmüyordum²⁵³.”

²⁵¹ GOLOĞLU, 1974, ss.365-367.

²⁵² Sina AKŞİN, **Demokrat Partinin Kurulması**, Tarih ve Toplum, İletişim Yayınları, C:9, Sayı:53, İstanbul, Mayıs 1988, s.13.

²⁵³ M.A.BİRAND ve C.DÜNDAR, s.25.

Menderes ise verdikleri takririn asıl amacını daha sonra şu sözlerle açıklamaktadır:

“(…)İşte İkinci Cihan Harbi’nin kan ve ateş tufanları içinde tek parti zihniyeti böyle yıkıldı. Hiçbir memleket, dünyada cereyan eden büyük hadiseleri ve hakim olan fikir tesirlerinden uzak kalamaz. Memleketimizde de bu tesir kendini göstermeğe başladı. Hükümetin ve tek partinin tamamen murakabesiz kalmasının milli bünyemizde yarattığı zaafılar, harbin yaptığı sarsıntılarla elle tutulur gözle görülür hale gelmişti. Harbin bitmesi üzerine harekete geçme zamanının geldiğine ve geçen her günün memleket aleyhine olacağına karar verdik ve dört arkadaş fikirlerimizin özünü bir takrirle toplayarak mensup bulunduğumuz Halk Partisi’ne verdik. Anayasa hükümlerinin tatbikini istemekten başka bir şey olmayan bu teşebbüsümüzü²⁵⁴.”

Dörtlü Takrir’in verilmesi fikrinin kimden geldiği konusu ise tartışmalıdır. İsmet Bozdağ’a göre, CHP Meclis Grubu’na bir önerge vererek CHP’yi uyurma düşüncesi Refik Koraltan tarafından Adnan Menderes’e ve Fuat Köprülü’ye önerilmiştir. Ancak Menderes, böyle bir hareketin isim yapmış bir politikacının da aralarına katılarak yapılmasının daha etkili olacağını düşünmüş ve Celal Bayar’ın ismi üzerinde durmuştur²⁵⁵. Celal Bayar ise, Dörtlü Takrir’in verilmesi fikrinin Köprülü ve Menderes’e ait olduğunu, Koraltan’ın takrire imza atmasını ise kendisinin istediğini belirtmektedir²⁵⁶.

Bayar, Başvekilim Adnan Menderes isimli kitabında takririn hazırlanması süreci konusunda şunları söylemektedir:

“Arkadaşlarımla mutabık olan fikirlerimizi bir takrirle partiye getirmeğe karar verdik. Müzakerelere başladık. Ben şahsen, vereceğimiz takririn fikirlerimizi açıklıkla ortaya koymasından yana idim. Fakat arkadaşlarım takririn ana hatları ihtiva etmesini ve bu ana hatları kabul ettirebilirsek fikirlerimizi, teşkil edilecek bir komisyonda açıklamanın daha faydalı olacağını ileri sürdüler. Bende kendilerine

²⁵⁴ Adnan Menderes’in bu açıklaması için bkz. **Vatan**, 18.7.1946.

²⁵⁵ İsmet BOZDAĞ, **Demokrat Parti ve Ötekiler**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1975, ss.15-18.

²⁵⁶ Samet AĞAOĞLU, **Demokrat Parti’nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s.85.

katıldım. Bu sebeple takrir kısa, özlü ve prensip noktasına bağlı olarak yazılmıştır²⁵⁷.”

Demokrat Parti'nin dört kurucusundan biri olan Refik Koraltan'da Dörtlü Takrir'in hazırlanması ve imzalanması konusunda, “(...)ilkin beş kişiydik, Hikmet Bayur'da bizimle beraberdi. Tam takrir imzalanacağı sırada, imza koymaktan caydı. Bayur, takririn dört imza ile değil yalnız benim imzam ile verilmesini de teklif etmişti. Takrir'in esasını Fuat Köprülü yazdı²⁵⁸” demektedir.

Dörtlü Takrir'in hazırlanması ve imzalanması konusundaki yaklaşımlar farklı olmakla beraber, bilahare Demokrat Parti'yi kuracak olan ve takrire imza koyan dört kişinin yani Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın bu işin içinde oldukları ve böyle bir takriri önceden görüşmeler yapmak ve üzerinde tartışmak suretiyle hazırladıkları açıkça anlaşılmaktadır.

Dörtlü Takrir'i veren milletvekilleri, takrirden yer alan görüş, düşünce ve isteklerinin gerek basın tarafından gerekse Meclis tarafından ayrıntılı olarak öğrenilmesini istiyorlardı. Bu nedenle, takririn en sonuna “(...)takririmizin açık oturumda müzakeresini saygılarımızla arz ederiz” cümlesini eklemişlerdi. Ancak, takriri veren milletvekilleri, takrirlerinin CHP içerisinde ve bilhassa üst yönetimde hiçte iyi karşılanmayacağını ve fikirlerinin kabul edilmeyeceğini bilmekteydiler. Nitekim Celal Bayar bu konuda “Bugünkü Halk Partisi'nin bu fikirleri kabul etmesi, eşyanın tabiatına aykırıdır. Hele bu takrirden bizim imzalarımız varsa²⁵⁹” diyerek karşılaşılabilecek olumsuz tutum ve davranışları adeta önceden tahmin ettiklerini belirtmeye çalışmıştır.

Yine Bayar, Başvekilim Adnan Menderes isimli kitabında; “Takrir, partide fırtınalar kopardı. Çankaya'da İnönü'nün başkanlığında toplantılar yapıldığını işitiyorduk. Bu toplantılarda, takririn reddedilmesi ve imza sahiplerinin grupta

²⁵⁷ Celal BAYAR, **Başvekilim Menderes**, Der. İsmet Bozdağ, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1986, s.33.

²⁵⁸ Şevket Süreyya AYDEMİR, **Menderes'in Dramı (1889-1960)**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 167.

²⁵⁹ İsmet BOZDAĞ, **Değişim Şafağı**, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s.33.

hırpalanmaları kararlaştırılmıştı. Bu kararlar kulağımıza geliyordu²⁶⁰” diyerek CHP üst yönetiminin taktir konusunda aldıkları tutum ve düşünceleri belirtmektedir.

Takircilerin Meclis’te açık bir görüşmede ele alınmasını ve görüşülmesini istedikleri taktir, tam aksine CHP Meclis Grubu tarafından kapalı oturumda görüşülmüştür²⁶¹. Grup, 12 Haziran Salı günü Meclis Başkan Vekili ve Balıkesir Milletvekili olan Kazım Özalp başkanlığında toplanmış ve 7 saat müddetle taktirle ilgili görüşmeler yapmıştır. Görüşmelerde, önerge ve önergeciler şiddetle eleştirilmiş, hırpalanmış ve hatta kişiliklerine hakaretler niteliğinde ağır sözler söylenmiştir²⁶². Nitekim görüşmeler esnasında uğradıkları hakaretler konusunda daha sonraki yıllarda yaptığı bir konuşmada Adnan Menderes, “Yedi saat bize sadece küfür yağdırdılar” demiştir²⁶³. Ancak önerge sahibi milletvekilleri bütün bu eleştiri ve hakaretlere karşı dayanma güçlerini ve kararlılıklarını bozmamışlar, soğukkanlı olmaya çalışarak kendilerini ve önergecilerini savunmaya çalışmışlardır. Adnan Menderes’in taktir görüşmeleri esnasında sergilediği cesaretli, kararlı ve mücadelecî tavırlarıyla ilgili olarak Celal Bayar şunları söylemektedir:

“Taktiri reddetmek vazifesini alanlar, bizi şiddetle tenkit ediyor, horluyor, hırpalıyordu. Biz bunlara karşı düşüncelerimizi metanetle savunduk. Bu müzakereler sırasında Adnan Menderes’in bir başka güçlü yanını tanıdım. Saldırılarından yılmıyor, sınırlarını bozmuyor, içinde fikir varmış gibi görünen demagojik sözlerin parlak balonlarını bir cümle de patlatıp söndürüyordu. Apaçık görünüyordu ki, Adnan Menderes iyi bir polemikçidir. Fakat fikirlerimiz ne kadar doğru olursa olsun, biz bu fikirleri ne kadar samimiyet ve ehliyetle savunursak savunalım, bu müzakereler mizansen olmaktan ileri geçmiyordu. Taktir reddedilecekti. Çünkü Çankaya’da taktirin reddedilmesi karara bağlanmıştı²⁶⁴.”

Yapılan eleştiri yüklü aleyhteki konuşmalar ve takircilerin bunlara karşı yaptıkları açıklayıcı ve savunma konuşmalarından sonra kürsüye Başbakan Şükrü Saraçoğlu geldi. Çankaya’da Milli Şef ve CHP’nin Değişmez Genel Başkanı olan

²⁶⁰ BAYAR, s.33.

²⁶¹ Hilmi URAN, **Hatıralarım**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959, s.432.

²⁶² BAYAR, s.33.

²⁶³ Orhan Cemal FERSOY, **Bir Devre Adını Veren Başbakan (Adnan Menderes)**, Hun Yayınları, İstanbul, 1978, ss. 87-88.

²⁶⁴ BAYAR, ss.33-34.

İnönü'nün huzurunda tahrir ile tahrircilere karşı takip edilmesi gereken hareket tarzının belirlenmesiyle ilgili olarak yapılan toplantılarda Başbakan Şükrü Saraçoğlu; “konunun örtbas edileceğini, tahririn sahiplerine geri aldırılabilceği” düşüncesindeydi. Saraçoğluna göre, CHP zaten liberalleşme çizgisinde hızla ilerliyordu²⁶⁵. Saraçoğlu, Halk Partisi'nin tahrirde yazılı olduğu şekilde bir demokratik ıslaha muhtaç olmadığını, temelde demokratik esaslara dayanmış bulunduğunu anlatarak “Tavsiye ederim, arkadaşlar bu tahrirlerini geri alsınlar” demişti. Bu esnada bazı milletvekilleri “onlar arkadaşlarımız değillerdir!” diye bağırılmışlardı. Bunun üzerine tahrircilerden Celal Bayar “bu tahrir geri alınmak için verilmemiştir” diyerek bu konudaki kararlılıklarını ortaya koymuştur²⁶⁶.

Bu olayla ilgili olarak Celal Bayar Başvekilim Menderes isimli kitabında şunları söylemektedir:

“Yanımda oturan Fuat Köprülü'nün birden ayağa kalktığını gördüm. Tahriri geri almaya niyetli olduğu görülüyordu. Eteğinden çekip oturttum. Sert bir sesle: “Biz verdiğimiz tahrirleri geri alacak insanlardan değiliz” dedim. Sesini çıkartmadı. Ve tahrir oya konuldu. İmza sahibi dört milletvekilinden başka bütün eller havaya kalktı. Tahririmiz ret olunmuştu²⁶⁷.”

Dörtlü Tahrir konusunda yapılan oylamada, tahrire imza atan dört milletvekilinin dışında oturuma katılmış bulunan diğer bütün CHP milletvekillerinin verdikleri “ret oyuyla” tahrir reddedilmişti. Yukarıda da ifade edildiği gibi aslında oylamanın böyle sonuçlanacağı aşıkardı. Çünkü bizzat Milli Şef ve CHP Değişmez Başkanı ve aynı zamanda Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü tahririn reddedilmesini istemişti²⁶⁸.

Dörtlü Tahrir'in reddedildiği, CHP Grubu Başkan Vekilliği'nin Anadolu Ajansı kanalıyla yayınlanan tebliği ile açıklandı. Bu açıklamada tahririn, parti tüzüğü ile bazı kanunlarda değişiklikler yapılmasını hedef tuttuğu açıklanmakta idi. Açıklamada kanunlarda yapılacak değişikliklerin usulü dairesinde değişiklik teklifine başvuracakları, parti tüzüğünde değişiklik yapılmasının da, Kurultay'a ait işlerden

²⁶⁵ TOKER, 1970, s.91.

²⁶⁶ BAYAR, s. 34.

²⁶⁷ BAYAR, s.34.

²⁶⁸ C.KOÇAK, 1996a, s.385.

olduğu belirtilerek bunların grupça görüşülmesine ve bir komisyona havale edilmesine gerek olmadığı ve önerenin tavrircilerin dışında bütün milletvekilleri tarafından reddedildiği açıklanmıştır²⁶⁹. Yapılan bu açıklama ile CHP içinde uzun zamandır ortaya çıkan ve belirginleşmiş olan muhalefet artık kamuoyunca da öğrenilmiştir.

Dörtlü Takrir'in CHP Meclis Grubu'nda reddedilmesinin sonuçları için bir fikir vermesi açısından Bayar'ın şu sözleri oldukça anlamlıdır: “Ancak şurası muhakkaktır ki bu takririn reddinden sonra Halk Partisi içindeki durumumuz çok kötüleşmişti. Müzakere sırasında arkadaşlarımızın çok ağır hücumları karşısında kalmıştık. Neredeyse yüz yüze bakmak imkanı bile azalmıştı²⁷⁰.”

Dörtlü Takrir'in reddedilmesinin asıl sebebi ise tartışmalıdır. Bir görüşe göre, takrir İnönü'nün isteği ile reddedilmiştir. Burada asıl amaçlanan; ikinci bir parti kurdurmadır. Diğer bir görüş ise; Cumhuriyet Halk Partisi yapısının henüz otoriter tepki alışkanlığını sürdürdüğü görüşüdür²⁷¹. Bu iki görüşünde ret kararı alınmasında etkili olduğu söylenebilir.

C.Bütçe Kanunu Görüşmelerinde Muhalefet

21-29 Mayıs 1945'deki Bütçe Kanunu görüşmelerinde, Toprak Reformu konusunda örgütlenmeye başlayan muhalif gruptan Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Hikmet Bayur, Emin Sazak'ın dile getirdiği eleştiriler, bütçe açığı dolayısıyla artan devlet borçları, hayat pahalılığı, dar gelirlilerin ve özellikle memurların acı durumu, vurgunculuk, karaborsa ve vergi sistemindeki verimsizlik ve adaletsizlik üzerinde yoğunlaşmıştır²⁷². Meclisteki görüşmelerin basın yoluyla kamuoyuna duyurulabilmesi, demokratikleşme yolunda ilerlendiğini ve tek parti rejiminin baskıcı yönünün yavaş yavaş gevşetildiğini gösteren önemli bir işarettir.

TBMM'ye sunulan 1945 yılı Bütçe Kanunu Tasarısı'nın üzerindeki görüşmelerde ilk olarak muhalif kanadın temsilcilerinden, Eskişehir Milletvekili Emin Sazak söz almıştır. Sazak, bütçe görüşmelerini bir anonim şirketin yıllık

---

²⁶⁹ UYAR, s.98.

²⁷⁰ BAYAR, s.34.

²⁷¹ EROĞUL, 1998, ss.30-31.

²⁷² EROĞUL, 1998, s.27.

bilançosu gibi gördüğünü belirterek, savaş yıllarında her türlü imkanın olmasına rağmen, hükümetin beceriksizliği yüzünden bakır ve krom madenlerinin işletilemediğini, devlet dairelerinde memur ve para israfının olduğunu, savaş sonrası ekonomik gidişatın memnunluk verici bir gelişme göstermediğini söylemiştir. Sazak, özel teşebbüsün önünün açılmamasının zararlara neden olduğunu, hayat pahalılığına özel kişilerden çok devletin neden olduğunu, aşarın kaldırılmasına rağmen yerine Toprak Mahsulleri Vergisi'nin konulduğunu, Orman Kanunu'nun kötü uygulandığını, okul parası(Köy Enstitüleri'nin yapım işleri için)nedeniyle köylülerin hayvanlarını, tarlalarını satmak zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Konuşmasının devamında, hükümetin uyguladığı devletçiliği de eleştiren Sazak, genel müfettişlikler gibi kurumlarında kaldırılmasını talep etmiştir²⁷³.

Daha sonra söz alan Manisa Milletvekili Yusuf Hikmet Bayur:

“Ekonomik işlerimizde göze çarpan başlıca yön vurgunculuk ve hırsızlıktır. Bizi savaş dışı tuttuğu için hükümete teşekkür edenler bile, ‘ekonomik işlerde tam bir beceriksizlik gösterilmiştir’ demektedir. Bize varlık içinde yokluk çektirilmiştir. Bu da büyük ölçüde yeteneksizliğin ürünüdür.” Bayur, konuşmasının devamında, hükümetin halktan uzaklaştığını belirterek, “Göğe bakarken ayağına takılan taşı görmeyen bilginler gibi, devrimleri yaparken halkın bugünkü durumunu unutmak doğru değildir. Bu nedenle, devrimler için hükümete teşekkür ederken diyorum ki, bu yıl başarılı bir yıl olmamıştır²⁷⁴.” demiştir.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na nazaran Bütçe Kanun Tasarısı üzerinde uzun ancak ılımlı bir konuşma yapan Aydın Milletvekili Adnan Menderes ise konuşmasında:

“Bütçenin açık olması, devlet borcunun yıldan yıla artması, harcamaların artmasına karşılık vergi gelirlerinin düşmesi, emisyon yapmak zorunluluğunun ve hayat pahalılığı ile yüksek maliyetlerin hala devam etmek eğilimini göstermesi gibi üzücü ve sıkıcı durumlar, bütçe hakkında fazla iyimserliğe elverişli görülmemektedir” demektedir. Konuşmasının sonunda ise Menderes; “Dünyada yeni açılmakta olan safhanın gereklerine ve gerçeklerine uyarak yepyeni bir zihniyetle

²⁷³ GOLOĞLU, 1974, ss.345-346.

²⁷⁴ GOLOĞLU, 1974, s.346.

hareket edildiği takdirde, hiçte elverişli olmayan bu durum düzeltilebileceği gibi kalkınmamızın bütün alanlarında süreli ve sürekli planlarımızın başarı ile gerçekleşmesini görmekte mümkün olabilecektir”demektedir²⁷⁵.

Bütçenin tamamı üzerindeki görüşmelerde söz alarak eleştirilere yanıt veren Başbakan Saraçoğlu'nun yaptığı konuşma şöyledir:

“Bütçenin tümü üzerindeki konuşmacıları dikkatle izledim, yararlanılacak noktaları, uygulanacak yerleri not ettim. Yalnız daha şimdiden söyleyebilirim ki, özellikle sert eleştiriler benim ekonomik ve mali bakımdan, para bakımından işlerime olan güvenimi azaltmak şöyle dursun, tersine kuvvetlendirmiştir.” Savaş ekonomisine de deyinen Saraçoğlu, ekonominin kötü gidişatını, ülkenin bütün kaynaklarının güçlü bir ordunun ayakta tutulması için aktarıldığını ifade etmiştir²⁷⁶.

Başbakan Saraçoğlu, Milli Savunma Bütçesi ve Toprak Mahsulleri Ofisi hakkında da ayrıntılı bilgiler verdikten sonra sözlerini şöyle bitirmiştir: “bütçe hakkında söz alan arkadaşarımdan ikisi, mademki daha iyi yapılmıyor, hükümetin iktidarı bırakması gerekir, dediler. Saraçoğlu Hükümeti her Türk hükümeti gibi, yalnız bir şey için iktidar yerindedir: kendisine düşen görevi her gün biraz daha iyi yapmak amacıyla uğraşmak, çalışmak için²⁷⁷.”

1945 Yılı Bütçesi, 30 Mayıs 1945 günü TBMM’de oylanarak kabul edilmiştir. Ancak hemen belirtilmelidir ki, bu oylama oldukça dikkat çekicidir. Bütçe oylamasına 373 milletvekili katılmış, bunlardan 368’i kabul oyu verirken 5 üye de ret oyu vermiştir²⁷⁸. Bütçe Kanunu’na ret oyu verenlere baktığımızda bunların, İzmir Milletvekili Celal Bayar, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, İçel Milletvekili Refik Koraltan, Kars Milletvekili Fuat Köprülü ve Eskişehir Milletvekili Emin Sazak’ın olduğu görülür. Gerek Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gerekse Bütçe Kanunu görüşmelerinde en sert eleştiri ve muhalefeti yine bu kişilerin yaptığı görülür²⁷⁹. Bütçenin kabulü sırasında verilen beş muhalif oyun, sahiplerinden Sazak ve

²⁷⁵ GOLOĞLU, 1974, ss.349-350.

²⁷⁶ GOLOĞLU, 1974, ss.350-351.

²⁷⁷ GOLOĞLU, 1974, s.351.

²⁷⁸ TBMM Tutanak Dergisi, 30.05.1945.

²⁷⁹ GOLOĞLU, s.352.

Bayur'un hükümete güvenin sarsıldığı yolundaki sözleri üzerine Başbakan güvenoyu istemiş ve oylamada yedi milletvekili güvensizlik oyu vermiştir²⁸⁰.

Bütçe oylaması ile karşılaşılan muhalefet oldukça dikkat çekici olmuştur. Çünkü uzun yıllardan beri TBMM'nde yapılan bütçe oylamalarında hükümetlerin bütçeleri hep ittifakla kabul edilirdi . Oysa şimdi, hem bütçe oylaması hem de güven oyu için yapılan oylamada ret oyları görülmüştü. Bu durum başta Milli Şef olmak üzere CHP'nin ileri gelen yöneticilerini dehşete düşürmüştü. Milli Şef İnönü'nün başkanlığında oylamanın yapıldığı günün gecesi gerçekleşen toplantıda durum tartışılmış ve ret oyu veren bu yedi kişinin birlikte hareket etmelerinin CHP için büyük bir tehlike yaratacağı kanaatine varılmıştır²⁸¹. Bu toplantıda, CHP'ye karşı başlatılan muhalefet hareketini etkisiz kılmak için öncelikle bu grubu dağıtmak gerektiği kararına varılmıştır. Bunun için öncelikle Recep Peker'in kazanılması yoluna gidilmesi ve hükümete karşı beliren havanın yumuşatılması için kabinede bazı değişikliklerin yapılması kararlaştırılmıştır.

D.Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın Görüşülmesi Sırasında Muhalefet

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye önceleri ihtiyatlı bir tarafsızlık siyaseti gütmüştür²⁸². Zaman zaman yalpalayan bu dış siyaset müttefikleri sinirlendirdi ise de Türkiye savaş sonuna doğru Batı tarafına kaydı. Türkiye 1944'te Mihver devletleriyle münasebetlerini kesti ve Birleşmiş Milletler'e üye olabilmek için 23 Şubat 1945'te Almanya'ya karşı savaş ilan ederek ikinci günü yani 24 Şubat'ta da Birleşmiş Milletler Anlaşması'nı imzaladı²⁸³.

Birleşmiş Milletler Anlaşması'nı kabul etmekle Türkiye, bu anlaşmanın demokratik prensiplerine uygun, daha hür bir rejime geçmeyi taahhüt etmiş oluyordu. San Francisco'da 24 Nisan 1945'de toplanan konferansa giden Türk Delegesi, Reuters Haber Ajansı muhabirine; "Türkiye'de Cumhuriyet rejiminin

²⁸⁰ Saraçoğlu Hükümetine güvensizlik oyu veren vekiller şunlardır: Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Emin Sazak, Hikmet Bayur ve Recep Peker. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut GOLOĞLU, **Demokrasiye Geçiş(1946-1950)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982, ss.32-33.

²⁸¹ Tekin ERER, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, Tekin Yayınevi, 1966, İstanbul, s.71.

²⁸² Türkiye, savaş süresince kendisini güvence altına almak için, 1939'da Fransa ve İngiltere ile bir anlaşma ve 1941'de de Almanya ile bir Saldırmazlık Paketi imzalamıştı.

²⁸³ KARPAT, s.127.

siyasal bakımdan kesinlikle modern demokrasi yolunda ilerlediğini, Türk Anayasasının en ileri memleketlerin anayasaları ile kıyaslanabileceğini, hatta bazılarında üstün bile olduğunu” belirtiyor ve “harpten sonra Türkiye’de her türlü demokratik tezahürün gelişmesine müsaade edileceğini” söylüyordu²⁸⁴. Bu beyanattan birkaç gün sonra da Cumhurbaşkanı İnönü, Cumhuriyet rejiminde meydana gelmiş bulunan siyasi sistemle halk hükümeti şeklinin her cephesiyle her bakımdan gelişeceğini ve harbin zorunlu kıldığı şartlar ortadan kalktıkça memleketin siyasal ve kültürel hayatında demokrasi prensiplerinin gittikçe daha fazla yer tutacağını tekrar ediyordu²⁸⁵.

Birleşmiş Milletler Anlaşması’nın onaylanması yönündeki görüşmeler 15 Ağustos 1945 günü başladı. Yeni kurulan cemiyetin yapısı ve faaliyetleri hakkında bilgi veren Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Türkiye’nin bu yeni örgüte katılım amacını şu sözlerle ifade ediyordu: “Kusurları ve eksikleri ne olursa olsun, barış ve güvenliği dünya ölçüsünde korumak ve kurtarmak amacını güden her çabaya olduğu gibi buna da katıldık²⁸⁶.”

Hükümete karşı belirmiş olan muhalefet, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Bütçe Kanunu görüşmelerinde su yüzüne çıkmış, Dörtlü Takrifle de tescillenmişti. Gerek İnönü’nün verdiği beyanat²⁸⁷ gerekse Türkiye’nin Birleşmiş Milletler Anlaşması’nı imzalaması muhalefeti cesaretlendirdi. Tek parti idaresini sözünü hiç sakınmadan tenkit eden Adnan Menderes, bu görüşmelerde de yine tek parti yönetimini eleştiriyordu. Menderes, Birleşmiş Milletler Anlaşması’nın memleket idaresinde halk egemenliğinin sağlanmasını gerektirdiğini, bunun devlet ve kişiye ait

²⁸⁴ Ayın Tarihi, No:138, Mayıs 1945, s.633.

²⁸⁵ KARPAT, s.128.

²⁸⁶ GOLOĞLU, 1974, s.381.

²⁸⁷ Cumhurbaşkanı İnönü’nün beyanati kısaca şöyledir: “Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta, iktidarda bulunanlar teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İlk defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat, memleketlerin ihtiyaçları sevgiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka siyasî partilerin de kurulması mümkün olacaktır. (...) Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir. O zamana kadar bir karşı partinin kurulabilip kurulamayacağını ve kurulursa bunun meclis içinde mi dışında mı ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bu siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmeye arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları, siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol, milletin menfaati ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur.”

siyasi ve toplumsal hakların uygulanmasında karşılıklı saygı gösterme ve serbest seçim yoluyla mümkün olabileceğini belirterek, halk idaresini sınırlayan engellerin ortadan kaldırılması ile milletlerin hürriyet ve bağımsızlığının kuvvetlendirilmiş olacağını söyledi²⁸⁸.

Adnan Menderes'e göre, Türkiye Anayasası'nın ruhu millet egemenliğine dayandığı için Birleşmiş Milletler Anlaşması ile tam bir uyum içerisindeydi. Ancak Halk Partisi'nin yapmış olduğu uygulamalar bu ahengi bozuyordu. Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın kabulü ile Türk Hükümeti'nin girmiş olduğu taahhütlerin yerine getirilmesi için, hürriyeti kısıtlayan tedbirlerin ortadan kaldırılması gerekiyordu²⁸⁹.

Görüşmelerde özellikle Ankara Milletvekili Mümtaz Ökmen'in, Menderes'e yönelik suçlama ve eleştirileri dikkati çekmektedir. Ökmen, "Bir arkadaşımız, neden bilmiyorum, uluslar arası bir durumun söz konusu olduğu bir zamanda bizim fiili durumumuzun buna uygun olmadığını ileri sürdü." diyerek milli anayasanın dünyanın en ileri anayasası olduğunu, fiili durum bakımından da en ileri de olduğunu söyledi²⁹⁰. Ökmen'in isim vermeksizin Menderes'e sataşması üzerine Kars Milletvekili Fuat Köprülü söz aldı:

"İnsanlık tarihinin adeta yeni bir dönemini açacak olan ve bütün insanlara açmasını dilediğimiz bu Anlaşma üzerinde görüşülürken arkadaşlarımızdan birinin herhangi bir düşüncesini, sözünü, Adnan Menderes'in sözlerini, Mümtaz Ökmen'in büsbütün başka bir şekilde ve açıkçası(gürültüler)...

Şükrü Koçak:

-Kendisi gelsin söylesin!...

-Sen onun avukatı mısın?

Köprülü:

---

²⁸⁸ KARPAT, s.129.

²⁸⁹ Menderes'in Meclisteki Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın onaylanması görüşmelerindeki açıklamaları için bkz. Çetin YETKİN, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi(1930-1943)**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983, s.251; T.B. M. M Tutanak Dergisi, 15.08.1945.

²⁹⁰ GOLOĞLU, s.385.

-(...)Siyasi terbiye başkalarının düşüncelerine saygı göstermek ve onu dinlemektir. İşte bizim bütün dünyadan istediğimiz ve bütün dünyanın imzaladığı şey budur. Olabilir ki, bazı arkadaşlar düşünce özgürlüğüne de karşıdırlar. Onlara karışmıyorum. Yalnız, özellikle San Francisco Paktı'nı onayladığımız bugün hiç olmazsa, başkalarının düşüncelerini kötüye yormamak gereği anlaşılmalıdır.(ders mi veriyorsun!sesleri)²⁹¹”

Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın kabulü hiç şüphesiz tek parti yönetimine karşı koymaya elverişli bir ortam hazırladı. Muhaliflere tek parti iktidarına karşı kullanabilecekleri manevi ve hukuki deliller sağlayarak, onları muhalefetlerini açığa vurmaya ve halkın desteğini aramaya dolayısıyla teşvik etmiştir²⁹².

E.Muhafif Milletvekillerinin CHP'den İhraç Edilmesi

5 Eylül 1945'de Başbakan Saraçoğlu'nun M.K.P'nin kurulmasına izin verdiği, tek dereceli seçim, üniversite özerkliği, Anayasaya aykırı kanunların kaldırılması gibi taleplere ilke olarak karşı çıkılmayacağı yönündeki demeci sonrasında siyasal rejim değişikliği kamuoyuna iyice mal olmuştur²⁹³. Dörtlü Takrircilerden Menderes ve Köprülü mecliste yaptıkları muhalefeti Vatan ve Tan gazetelerine taşımıştır²⁹⁴. Nitekim Menderes, 13 Eylül 1945 tarihli Vatan gazetesinde Başbakan Saraçoğlu'nun bir demecini köşesinde şöyle eleştiriyordu:

“Bütün dünyaca meşhur olan dört hürriyetin ve siyasi, iktisadi, içtimai, bütün yönleri ile demokrasinin yurdumuzda yerleşmesinin gaye olduğunu Başbakanın lisanından pürüzsüz ifade olunduğunu işitmek isterdik. Gönül isterdi ki siyasi olgunluğundan kimsenin şüphesi olmayan Türk milletine karşılık demokratik hak ve hürriyetler mezununda söylenecek sözler, daha açık ve daha kesin olsun²⁹⁵.”

6 Eylül'de Menderes'e ve 11 Eylül'de Köprülü'ye Parti Genel Sekreterliğinden, yazılarının parti tüzüğüne uymadığına dair birer uyarı mektubu

²⁹¹ Bu tartışmalar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.GOLOĞLU, 1974, s.385.

²⁹² KARPAT, s.129.

²⁹³ EROĞUL, 1998, s.5.

²⁹⁴ AHMAD, 1976, s.15.

²⁹⁵ Adnan MENDERES, **Başbakanın Demeci Münasebetiyle**, Vatan, 13.09.1945.

gönderilmiştir. Sonrasında, 21 Eylülde toplanan CHP Divanı'nca Köprülü ve Menderes'in CHP ile olan ilişkilerinin kesilmesine oybirliği ile karar verilmiştir²⁹⁶.

İhraç gerekçesi “Menderes ve Köprülü'nün hareket ve faaliyetlerinin, partinin hareket ve faaliyetine aykırı görülmesi” dir²⁹⁷. Bayar, 29 Eylül 1945'de partiden çıkarılan iki arkadaşıyla birlikte olduğunu ve İzmir milletvekilliğinden istifa ettiğini, TBMM başkanlığına kısa bir mektupla bildirmiştir.

Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün partiden çıkarılması nedeniyle 1 Ekim 1945 tarihinde basında şu demeçleri yayımlanan Refik Koraltan:

“Ben ve öteki arkadaşlarım, milli egemenlik esaslarının ve parti prensiplerinin güçlenmesine çalışmaktan başka bir şey yapmadık. Prensiplerden ayrılan biz değiliz. İki arkadaşım hakkında çıkarma kararı verenlerdir²⁹⁸” diyerek onlarla beraberliğini sürdüreceğini açıklamıştır. Menderes ve Köprülü'nün partiden ihraç edilmesini Vatan gazetesinde eleştirerek arkadaşlarını savunan Koraltan 'da, bu beyanatı ve parti grubuna karşı aldığı tavır nedeniyle partiden çıkarılmıştır²⁹⁹.

Celal Bayar'ın da CHP'nden istifa etmesinden sonraki bir aylık dönemde Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü parti programı üzerine çalışmaya başlamış, parti programının tamamlanması ile birlikte Bayar, İsmet İnönü'den randevu istemiş ve İnönü, kendisinden istenen bu randevuyu hemen vermiştir. Bayar'ı İnönü'den randevu istemeye sevk eden neden, parti programının İçişleri Bakanlığı'na verilmesinden önce bu programı İnönü'ye tasdik ettirme isteğidir. Yapılan görüşme sonucunda İnönü parti programına onay vermiş, 7 Ocak 1946 tarihinde İçişleri Bakanlığı'nın kabulü ile Demokrat Parti kurulmuş ve Türkiye'de başarısız Serbest Fırka denemesinden sonra 1946 yılında siyasi muhalefete bir kez daha izin verilmiştir.

---

²⁹⁶ TOKER, 1970, s.100.

²⁹⁷ YÜCEL, s.50.

²⁹⁸ GOLOĞLU, 1974, s.395.

²⁹⁹ TUNAYA, s.649.

III.ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞ SÜRECİ VE MUHALEFET

A.Örgütlü Muhalefet

İkinci Dünya Savaşı'ndan demokrasi ittifakının zaferle çıkması, ülkede liberalleşme ve demokratikleşme çabalarının yoğunlaşmasını, CHP içinde ve TBMM'nde başlayan siyasal muhalefetin gün geçtikçe kamuoyu ve basında destek bulmasını, CHP'ne karşı yeni bir partinin kurulacağı beklentisini de beraberinde getirmişti. Özellikle Cumhurbaşkanı İnönü'nün isteğine rağmen, CHP'ye ve tek parti yönetimine karşı ilk muhalefet partisi, CHP'nin ve TBMM'nin dışında ortaya çıkmıştır. 7 Temmuz 1945 tarihinde işadamı Nuri Demirağ tarafından kuruluş dilekçesi verilen Milli Kalkınma Partisi(MKP), çok partili yaşama tekrar dönüşün de ilk temsilcisi olmuştur.

a.Milli Kalkınma Partisi

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte diktatörlüklerin de kesin bir yenilgisi söz konusuydu. Bütün dünyada demokrasi rüzgarı esiyordu. Bu süreçte Cumhurbaşkanı İnönü'nün önünde yalnızca bir yol vardı: Milli Şef rejimini terk edip, çok partili hayata geçmek. Bu değişimi ya gerçekleştirecek ya da önce dış dünya tarafından yalnızlığa itilecek sonrada iktidarını kaybedecekti. Ancak İnönü, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası örneklerinden son derece rahatsızdı. Çok partili hayata geçmek demek, CHP'nin de sonu demek olabilirdi. Muhalefet görevini yine CHP içinden bir grubun yapması fikri ise İnönü çevresinde taraftar bulmadı³⁰⁰.

Cumhurbaşkanı İnönü, parti içindeki muhalefetin eleştirilerini CHP içinde değil de, yeni bir parti kurarak yapmalarını şu sözlerle ifade etmiştir: “Bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar, karşıma geçsinler. Teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler³⁰¹” İnönü'nün çok partili bir rejime yönelik bu tür açıklamalarından sonra herkes muhalif vekillerin CHP'den ayrılarak yeni bir parti kuracaklarını düşünürken, Temmuz başında zengin bir işadamı olan Nuri Demirağ³⁰²

³⁰⁰ YÜCEL, s.40.

³⁰¹ BİRAND ve DÜNDAR, s.26.

³⁰² MKP Genel Başkanı olan Nuri Demirağ, 1886 Yılında Sivas-Divriği'de doğmuştur. Karabük Demir-Çelik Tesisleri, İzmir Kağıt Fabrikası, Bursa Merinos Fabrikası, Sivas-Erzurum Demir

Milli Kalkınma Partisi(MKP) adıyla bir parti kurmak için İstanbul Valiliği'ne başvurdu³⁰³. Başbakan Şükrü Saraçoğlu bir beyanatla Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasına izin verildiğini, tek dereceli seçim sistemi, üniversite özerkliği ve Anayasaya aykırı yasaların kaldırılması gibi taleplere hükümetin prensip olarak karşı çıkmayabileceğini bildirdi³⁰⁴.

MKP, devletçiliği reddetmekte, seçimlerin tek dereceli yapılmasını, cumhurbaşkanının millet tarafından seçilmesini, bir ayan meclisinin kurulmasını ve ekonomide serbest rekabetin esas alınmasını istiyordu³⁰⁵. Bir sanayi ve köycülük programında sahip olan MKP, eğitimde her şeyin ahlak ve milli gelenekler çerçevesinde olmasını istiyordu. Bu nedenle, Müslüman şark devletlerinin öğrencileri için İstanbul'da bir 'Teknik ve Ahlak Üniversitesi' açılacaktı. Nuri Demirağ, 31 Mayıs 1953'te MKP Kongresi'nde bu üniversiteye kabul için din, cins, mezhep, ırk farkı gözetmeksizin herkesin kabul edileceğini, tek şartın ise, altı çeşit kötülükten yani, işretten(alkol), kumardan, iffetsizlikten, eğrilikten, tembellikten, zulümkarlıktan sakınmak olduğunu ifade etmiştir³⁰⁶. Ülke içinde sanayi burjuvazisinin temsilcisi olmayı amaçlayan parti, dış politika alanında da 'İslam Birliği-Şark Federasyonu'nu gerçekleştirmek istiyordu³⁰⁷.

Milli Kalkınma Partisi, halk tarafından gerek programı ve gerekse elemanlarının tutum ve davranışları bakımından doyurucu bulunmamış ve yeterince ciddiye alınmamıştır. Hatta partinin adı, Genel Başkan Demirağ'ın Üsküdar'da gazetecilere verdiği kuzu ziyafetlerinden ötürü, "Kuzu Partisi"ne çıkmıştı. Nitekim partinin ciddiyetsizliği birkaç ay sonra ortaya çıkmış ve parti kurucularından Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rıfat Atılhan partiden ayrılmışlardır. Onlardan altı ay sonrada

---

Yolu Hattı projelerini gerçekleştiren, şahsi çabalarıyla İstanbul'da havaalanı yapan Demirağ, Uçak Fabrikası ve Pilot Okulunu da kurmuştur, ancak yeterli devlet desteği görmediği için bir süre sonra uçak fabrikasındaki üretimi durdurdu.

³⁰³ MKP'nin diğer kurucu üyeleri, Türk Hitler'i diye anılan Cevat Rıfat Atılhan ve Birinci Mecliste İkinci Grubun önderliğini yapmış olan Hüseyin Avni Ulaş'tır.

³⁰⁴ TİMUR, 1991, ss.14-15.

³⁰⁵ TÖKİN, s.78.

³⁰⁶ Teknik ve Ahlak Üniversitesi konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz Nuri DEMİR AĞ, "31 Mayıs 1953'te Nuri Demirağ'ın MKP Kongresi'ndeki Beyanati", Şaka Matbaası, İstanbul, 1953, s.8.

³⁰⁷ UYAR, s.196.

Genel Başkan Demirağ, partiden çıkarılmış ancak daha sonra mahkeme kararıyla yeniden genel başkan olmuştur³⁰⁸.

Cumhuriyet tarihinde üçüncü kez çok partili hayata geçildiğini belgeleyen ilk parti olma özelliğini kazanan Milli Kalkınma Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin karşısında ilk muhalefet partisi olmasına rağmen Milli Şef İsmet İnönü, Mecliste 1 Kasım 1945'de yaptığı konuşmada bu partiyi yok saymış, Cumhuriyet Halk Partisi'nin karşısında bir muhalefet partisinin olmadığını belirtmiştir. Gerçektende bu parti siyasal yaşamda bir varlık gösterememiştir³⁰⁹.

b.Demokrat Parti

Dörtlü takririni veren vekillerden, Menderes, Koraltan ve Köprülü'nün CHP'den ihraç edilmesi ve Celal Bayar'ında önce İzmir milletvekilliğinden sonrasında ise Halk Partisi'nden istifa ettiğini açıklaması artık yeni bir partinin kurulmasının yakın olduğunu işaret ediyordu. Nitekim Celal Bayar anılarında, Demokrat Parti'nin kurulması kararını Menderes ve Köprülü'nün CHP'nden ihraç edikleri günlerde kararlaştırdıklarını ifade etmiştir³¹⁰.

Partinin programı tamamlandıktan sonraki gelişmeleri ise, gazeteci-yazar Metin Toker şöyle anlatıyor:

“Hazır olunca program, Celal Bayar'ın bana anlattığına göre, Celal Bayar diyor ki: ‘Bunu İçişleri Bakanlığı'na vermeden evvel götürüp İsmet Paşa'ya göstereyim. Bu hem iyi bir jest olur, hem de bir zararı yok. Çünkü biz bunu verdiğimiz zaman İçişleri Bakanı götürüp İsmet Paşa'ya gösterecek. Hiç olmazsa ben böyle bir jest yapmış olurum’ diyordu³¹¹.”

4 Aralık 1945 günü İnönü-Bayar arasında gerçekleşen görüşmede DP, Cumhurbaşkanı İnönü' den de onay alıyordu. Bu görüşmede İnönü, özellikle SCF ve TCF denemelerinin başarısızlıklarına dikkat çekiyor ve bir anlamda Bayar'dan teminat alıyordu. Metin Toker'in anlattığına göre bu buluşmada İnönü-Bayar arasında şu konuşma geçmişti:

³⁰⁸ GOLOĞLU, 1974, ss.402-403.

³⁰⁹ MKP konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. **Türkiye'de Siyasi Dernekler**, Cilt:2, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1950, s.105-125, TUNAYA, ss.638-645.

³¹⁰ BAYAR, s.37.

³¹¹ BİRAND ve DÜNDAR, s.30.

“İnönü programı aldı ve sordu:

- Terakkiperverlerde olduğu gibi “İtikadını diniyeye hürmetkarız” diye bir madde var mı?
- Hayır Paşam. Laikliğin dinsizlik olmadığı var.
- Ziyanı yok. Köy Enstitüleri’yle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?
- Hayır.
- Dış politikada ayrılık var mı?
- Yok!
- O halde, tamam³¹².”

Nihayet Demokrat Parti(DP) 7 Ocak 1946’da kuruldu. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından kurulan partinin Genel Başkanlığına Celal Bayar getirildi. Aynı gün partinin program ve tüzüğü de açıklandı. Aslında dışarıdan bakıldığında DP ile CHP programı arasında önemli ve ciddi bir fark bulmak zordu.

Partinin Programı şu esaslara dayanmaktaydı:

Partinin genel ilkeleri iki kısımda toplanmıştır: Genel Esaslar ve Hükümet işleri. Öncelikle belli başlı insan hak ve hürriyetleri öngörülmüş, özellikle dernek kurma hürriyeti üzerinde ısrar edilmiştir. Türk toplumunun aile ve mülkiyet esaslarına dayandığı belirtilmişti. Demokrasi görüşü ise, doğrudan doğruya partinin kuruluş gayesi olarak ilan ediliyordu. Demokrasinin başlıca vasıtası olarak tek dereceli serbest seçim öngörülmüş ve ayrıca idarenin halkın emrinde ve hizmetinde bulunması gereği ısrarla vurgulanmıştır.

Programın hükümet işleri bölümünde ise, ikinci bir yargı kademesinin kurulması istenmektedir.(md.27), Bu kısımda, partinin ekonomik görüşleri de belirtilmiştir. Özel teşebbüs ve sermayenin faaliyetinin esas olduğu ifade edilmekte(md.42) hatta gerektiği takdirde devlet kuruluşlarının özel sektöre devredilebileceği açıklanmaktadır.(md.47) Parti programınının 54. maddesi ise, ülke kalkınmasının temelinin tarım sektörüne dayandırılacağını vurgulamaktadır³¹³.

³¹² Daha ayrıntılı bilgi için bkz. TOKER, 1970, ss.112-113.

³¹³ EROĞUL, 1998, ss.33-34, Ayrıca DP Programı konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. TUNAYA, ss.662-673, **Demokrat Parti Tüzük ve Programı**, İstiklal Matbaası, Ankara, 1953.

Karatepe, DP'nin programının, Halk Partisi'ninkine göre daha az merkezîyetçi ve bürokratik, daha demokratik ve meclisin üstünlüğüne dayanan bir siyasi rejim öngördüğünü belirtmektedir³¹⁴.

Necmettin Sadak ise, programın ilk okuyuşta yarattığı tesirin CHP'nin esaslarından farklı olmadığını, Halk Partisi'nin altı oku gibi DP'nde cumhuriyetçi, laik, inkılapçı, halkçı, devletçi ve milliyetçi olduğunu, Partinin, yeni bir devlet sistemi getirmek gibi bir niyetinin olmadığını, sadece hükümet ve yönetim sisteminde yenilik ve düzeltmeler istediğini ifade etmektedir³¹⁵.

CHP, DP'nin kuruluşunu son derece olumlu karşıladı. CHP, yeni partiyi hükümet ve yönetimi denetleyecek yeni bir denetim organı olarak görmek eğilimindeydi. DP'nin ilk zamanlarda karşılaştığı en büyük güçlük, kendisinin "muvazaa" partisi(danışıklı parti) olmadığını ve CHP'den farklı bir parti olduğunu anlatmak ve toplumu buna inandırmak oldu. Ancak muhalefet partisinin hızla örgütlenmeye başlamasına üzerine, CHP'nin tutumunda önemli bir değişiklik meydana geldi ve bundan sonra yeni parti sürekli olarak idari baskılardan şikayet etmeye başladı. Bununla birlikte DP, hiç olmazsa ilk zamanlarda, yönetime karşı ılımlı eleştirileri ile yumuşak bir muhalefet yürüttü³¹⁶.

Demokrat Parti kurulduktan bir ay sonra il örgütlerini oluşturmaya başladı. Anadolu'nun her köşesinde DP'ye olağanüstü bir ilgi, olağanüstü bir kayma söz konusu oldu. CHP tavanı yerinde dururken, CHP tabanı hızla DP'ye akıyordu. İlk kurucular kurulu 2 Şubat 1946 günü Samsun'da Emekli Kurmay Albay Avni Özüdoğru başkanlığında kuruldu. Etem Menderes 4 Şubat'ta Aydın, Avukat Zihni Velibeşe de 5 Şubat'ta Ankara il teşkilatını kurdular. Demokrat Parti kuruluşundan bir buçuk ay sonra 16 il ve 36 ilçede, kuruluşundan yalnızca üç ay sonra ise 26 il ve 75 ilçe teşkilatını tamamladı.³¹⁷ Kurulduğu tarihten on bir ay sonra Bayar, Demokrat Parti'nin bir milyondan çok üyesi olduğunu ileri sürüyordu. Sık sık Halk Partisi ilçe ve köy teşkilatlarının DP'ye katıldığı oluyor, bazen ise istifa eden idare heyetlerinin

³¹⁴ KARATEPE, 1997, s.116.

³¹⁵ Necmettin SADAK, **Demokrat Parti'ye Hoş Geldin Deriz**, Akşam, 09.01.1946'dan aktaran, AHMAD, **Türkiye'de Çok Partili Hayatın Açıklamalı Kronolojisi**, İstanbul, 1976, ss.16-17.

³¹⁶ Cemil KOÇAK, **"Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye (1908-1980)" içinde Siyasal Tarih (1923-1950)**, Der. Sina AKŞİN, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, s.181.

³¹⁷ YÜCEL, s.52.

yerini dolduracak kadar yeterli sayıda Halk Partisi üyeleri bulunamıyordu. Bu gibi durumlarda, duvarın veya kapının üzerindeki Halk Partisi levhası, Demokrat Parti olarak değiştiriliyordu³¹⁸.

DP'nin kurulmasıyla çok partili bir döneme geçilmişti ancak CHP yine de dizginleri elden bırakma niyetinde değildi. Her fırsatta DP'nin geleceğinin kendi ellerinde olduğunu hissettirmeye çalışıyorlardı³¹⁹. Ancak büyük halk yığınları hızla DP saflarına kayıyordu. DP'nin hızla teşkilatlanmasını sürdürmesi üzerine, CHP'de toplumdaki mevcut olan hoşnutsuzluğu kendisine kanalize etmemesi için bir takım önlemler almaya başladı³²⁰.

Cumhuriyet Halk Partisi yöneticileri, ülkeyi 23 bölgeye ayırarak her bölgeden sorumlu olacak parti görevlileri tayin etti. Bu partililer, Demokrat Parti'nin, iktidarın teşviki ile kurulduğunu ve aynen Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda olduğu gibi bir süre sonra kapatılacağı ve o zaman Demokrat Parti'yi destekleyen vatandaşların çok güç bir duruma düşeceği şeklinde propaganda yapmaya başladılar³²¹.

İnönü, hemen şubat ayından başlayarak aldığı bir dizi kararla, liberalleşme bayrağını DP'nin elinden almak için harekete geçti. Önce öğrencilere örgütlenme hakkı tanındı. Ardından üniversitelere özerklik verildi. Basit suçlar affedildi ve kısıtlamalar gevşetildi. Köylüyü ezen bazı vergiler kaldırıldı. İşçiler için sigorta güvencesi getirildi³²².

Bu liberalleşme politikasının devamında, CHP 2.Olağanüstü Kurultayı 10 Mayıs 1946'da Ankara'da toplandı. Kurultayın toplanmasından amaç, CHP'nin yapısında çok partili hayata uyum sağlayacak bazı değişiklikler gerçekleştirmektir. Bu kurultayda bizzat İnönü'nün verdiği bir önergeyle, kendisinin Değişmez Başkan sıfatı kaldırıldı³²³. Aynı zamanda, sınıf esasına dayalı derneklerin kurulabileceği

³¹⁸ KARPAT, s.324.

³¹⁹ Hükümetin siyasi partileri kapatma yetkisinin bulunması DP tarafında tedirginlik yaratıyordu. Nitekim, Sosyal Demokrat Partisi, milletlerarası gruplarla, özellikle Bulgaristan'daki sosyal demokratlarla ilişkisi olduğu gerekçesiyle 29 Mart 1946'da kapatılmıştır. AHMAD, 1976, s.18.

³²⁰ Şükrü KARATEPE, **Darbeler Anayasalar ve Modernleşme**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1992, s.206.

³²¹ BAYAR, s.51.

³²² BİRAND ve DÜNDAR, s.37.

³²³ İnönü'nün değişmez başkanlığının 1946 yılındaki 2.Olağanüstü Kurultay'da kaldırılmasına rağmen, İnönü 1972 yenilgisine kadar seçimler yoluyla CHP Genel Başkanı olmaya devam etmiştir.

kabul edilmiş ve Türk tarihinde ilk kez tek dereceli seçim sistemi onaylanmıştır. Bu arada DP'nin kurulmasıyla hiçbir işlevi kalmamış olan Müstakil Grup'ta kaldırıldı³²⁴.

Kurultaydan önce seçimlerin öne alınması yönünde CHP Meclis Grubu tarafından alınan karar, gerek DP ve gerekse MKP tarafından şiddetle eleştirildi. Menderes, partisinin güç kazanmasını durdurmaktan başka seçim tarihini öne almanın hiçbir nedenini göremediğini ileri sürüyordu³²⁵.

1947'den önce olacağı söylenen seçimler konusunda demeç veren Genel Başkan Bayar ise şunları söylüyordu:

“Seçimler önümüzdeki seneden evvel de yapılacak olsa bile, tek dereceli seçim sistemi ve seçimlere müdahale edilmemesi konusunda düzenlemeler yapılırsa, seçimlere derhal iştirak edebiliriz³²⁶”.

Seçimler konusunda taleplerine olumlu yanıt alamayan DP lideri Bayar, 8 Mayıs 1946 tarihinde açıkladığı bildirisinde, DP'nin belediye seçimlerine katılmayacağını, seçimler normal tarihinde yapılmış olsa bile sadece genel seçime katılacağını ifade ettikten sonra, hükümetin DP üzerindeki baskısından ve seçimler konusunda gerekli reformların yapılmamış olmasından şikayet etti³²⁷.

DP, 26 Mayıs'ta yapılan belediye seçimlerine katılmadı. Bu seçimlerde Demokrat Parti örgütü, gayri resmi olarak kendi seçmenlerine seçime katılmama çağrısında bulundu. Muhalefetsiz seçimler sonunda, bütün belediye başkanlıklarını Cumhuriyet Halk Partililer elde etti. Katılımın düşük olması, iktidar partisi içindeki sertlik yanlılarını harekete geçirdi. Ancak bu durum İnönü'nün ve özellikle de CHP içinde ılımlı eğilimleriyle dikkati çeken Nihat Erim'in de hiçte hoşuna gitmemişti. Seçimler konusunda DP ve CHP arasında gerilen ilişkiler Erim'in 30 Mayıs 1946' da Ulus'ta çıkan yazısı nedeniyle kopma noktasına geldi. Erim'in Şalcı Erim diye anılmasına neden olan yazı özetle şöyleydi: “Sosyal bünyede görülen rahatsızlığın

---

³²⁴ TİMUR, s.69.

³²⁵ AHMAD, 1992, s.28.

³²⁶ AHMAD, 1976, s.19.

³²⁷ AHMAD, 1976, s.19.

giderilmesinin yolu, hürriyetin üzerine bir şal örtmek ve yukarıdan aşağıya bir otorite tesis etmektir³²⁸.”

Durumun ciddiyeti anlayan Bayar, yılların tecrübesiyle nerede gaza basılacağını, nerede frene basılacağını çok iyi biliyor, muhalefetin dozunu kaçırınları yine o uyarıyordu. Metin Toker, Bayar’ın o günlerdeki endişelerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Celal Bayar bir seyahatimizde bana dedi ki, ‘bunlar hiçbir şeyden habersiz kimseler’. ‘Bugün İsmet Paşa iki jandarma gönderir, partinin kapısına kilit asar ve kimsenin sesi çıkmaz’ dedi.” Bayar, çok partili demokrasinin kaderinin hala İnönü’nün ağzından çıkacak iki kelimeye bağlı olduğunu biliyordu. Tehlike karşısında hemen tutumunu değiştirdi ve genel seçimlere katılma kararı aldı³²⁹.”

DP’nin belediye seçimlerini boykot ederek seçimlere katılmaması, CHP’yi yeni demokratik açılımlar yapmaya yöneltti. Nitekim 5 Haziran 1946 tarihinde tek dereceli seçim sistemine geçişi sağlayan seçim kanun kabul edildi³³⁰. Bu kanunun kabul edilmesinden beş gün sonra CHP Kırklareli Milletvekili Nafi Tuf Kansı’un verdiği önergeyle genel seçimlerin 21 Temmuz 1946 Tarihinde yapılmasına karar verildi. Aynı zamanda üniversitelere özerklik verildi ve Basın Yasası’nda liberal değişiklikler yapıldı³³¹.

DP, seçim kampanyası sırasında ilk kez geniş halk mitingleri düzenleyerek yeni siyasal mücadele biçimleri ortaya koydu. Eski seçimlerin durgun ve sessiz havasına alışmış olan milletimiz, birden bire büyük meydan mitingleri, ayağına kadar gelerek oy isteyen politikacılar, yol yapma, su getirme gibi vaatlerle tanıştı³³².

Cumhuriyet tarihimizin ilk çok partili Milletvekili Genel Seçimi 21 Temmuz 1946 günü yapıldı. Seçime CHP, DP ve MKP ile diğer bazı yeni kurulmuş küçük partiler katıldı. Seçimler sonunda, 465 sandalyeden CHP 395, DP 66 ve

³²⁸ YÜCEL, s.54, Bu makale için Bkz. Ulus, 30 Mayıs 1946.

³²⁹ BİRAND ve DÜNDAR, s.40.

³³⁰ Görüşmelerde, kabul edilen 4918 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ile tek dereceli seçim sistemi kaldırılmış ancak seçim sistemi çoğunluk sistemi olarak kalmıştır; gizli oy-açık sayım ilkesi ile seçimin adli denetim altında yapılması gibi muhalefetin bazı talepleri iktidar tarafından reddedilmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. TİMUR, s.71.

³³¹ AHMAD, 1976, s.21.

³³² YÜCEL, s.55.

bağımsızlarda 4 üyelik kazandılar³³³. Ancak seçim sonuçlarının ilanı ile birlikte DP, CHP'yi ve yönetimi seçimlere hile ve baskı karıştırdığı gerekçesi ile suçladı³³⁴. Nitekim yıllar sonra CHP Genel Sekreterliği de yapmış olan Kasım Gülek bile 21 Temmuz 1946 Seçimleri'nin hileli olduğu konusunda şunları söylemiştir:

“O seçimler dürüst olmadı. Kanım o. (...)Ve o vakit biz bir takım seçim sandıklarını ırmaklarda da bulduk. Akılsızca atılmış ve değiştirilmiş³³⁵.”

DP'nin kuruluşunun birinci yılında, DP Birinci Büyük Kongresi 7 Ocak 1947'de 906 delegenin katılımıyla Ankara'da başladı. Demokrat Parti Kurultayı, Türkiye'de demokratik gösterilerin ilk olarak tarihe geçmeye layık bir toplantısı oldu. Kongre boyunca hiçbir delegenin konuşmasına kısıtlama getirilmedi. Herkes yılların verdiği hasretle demokrasi adına aklına geleni söyleme imkanı buldu. Kürsüye çıkan konuşmacılar, sürekli özgürlük ve demokrasinin ne derece değerli bir şey olduğunu söylüyorlardı³³⁶.

Kurultayın açılış konuşmasını yapan Celal Bayar, Anayasaya aykırı yasaların kaldırılması, devlet başkanlığı ve parti başkanlığının birbirinden ayrılması, seçim kanununun demokratik ve güvenceli bir hale getirilmesi, DP üzerinde idare baskısının devam ettiği gibi konuları gündeme getirdi³³⁷.

Demokrat Parti'nin İlk Kongresi'nde kabul edilen Ana Davalar Komisyonu Raporu³³⁸, siyasal tarihimizde Hürriyet Misakı olarak geçer. Ana Davalar Komisyonu raporu, temel olarak Celal Bayar'ın Kongreyi açış konuşmasında ele aldığı konular üzerine kurulmuştur. Raporda, DP taleplerinin yerine getirilmemesi halinde partinin meclisi terk ederek mücadeleyi milletin içinde yürüteceği tehdidi yapılmıştır. Zira Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir siyasal parti, halkın dışında ve

³³³ 21 Temmuz 1946 Tarihinde yapılan Milletvekili Genel seçimlerinin sonuçları tartışmalıdır. Örneğin, Feroz Ahmad, 465 sandalyeden CHP'nin:390, DP'nin:65, Bağımsızların ise:7 sandalye kazandığını ifade ederken, Yücel ise, CHP:394, DP:65, Bağımsızlar: 7 şeklinde bir dağılımın bulunduğunu belirtmektedir. Biz çalışma sırasında incelediğimiz kaynaklarda en fazla yer alan oylama sonuçlarına yer verdik.

³³⁴ C.KOÇAK, 2002, s.183.

³³⁵ BİRAND ve DÜNDAR, s.45.

³³⁶ Şevket Süreyya AYDEMİR, **İhtilalin Mantığı**, Remzi Kitabevi, 1990, İstanbul, s.158.

³³⁷ AHMAD, 1976, s.28.

³³⁸ Ana Davalar Komisyonu Raporu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Şükrü ESİRCİ, **Menderes Diyor ki**, Demokrasi Yayınları, İstanbul, 1967, ss.39-43; YÜCEL, ss.62-64; YEŞİL, ss.159-163.

üstünde oynanan iktidar oyununa kafa tutuyor ve iktidarı, egemenliğin gerçek sahibi olan halka şikayet etme cesaretini gösteriyordu³³⁹.

Demokrat Parti Kurultayı'nın aldığı kararlar özellikle, hürriyet Misakı, Cumhuriyet Halk Partisi ile DP ilişkilerin gerilmesine neden oldu. Bunun üzerine Bayar ve İnönü arasında siyasi havayı yumuşatmak amacıyla bir dizi görüşme yapıldı³⁴⁰.

Cumhurbaşkanı İnönü, kongrede Hürriyet Misakı'nın kabul edilmesini, kendisine karşı yapılmış bir hakaret saymış ve bu tehditlere hiçbir zaman boyun eğmeyeceğini belirtmiştir. Başbakan Peker ise, bu konuda İnönü'den daha sert bir tepki göstermiş, İzmir'de yaptığı bir konuşmada, Demokrat Partililere “İstiklal Mahkemeleri Kanunu” nun hala yürürlükte olduğunu hatırlatmıştır³⁴¹.

İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in, Demokrat Parti'nin meclisten çekilme tehdidini, “komünist taktiği” olarak nitelendirmesi, özellikle Mareşal Fevzi Çakmak'ın sert tepkisine neden oldu. 28 Ocak'ta İçişleri Bakanı, muhalefetin meclisten çekilme tehdidini boşa çıkarmak için Mareşal ile komünistler arasındaki ilişkiyi ortaya çıkardığını iddia ettikleri bir takım belgeleri Cumhuriyet Halk Partisi Grubu'nda açıkladı³⁴². Bu açıklamadan sonra iktidar ve muhalefet ilişkileri çok daha sert bir hal aldı.

c.Millet Partisi

İsmet İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi, DP ve CHP arasında bir uzlaşma ortamı yaratmakla beraber, her iki parti içinde müfritlerin oluşturduğu hiziplerden kaynaklanan sorunlar ortaya çıktı. DP içindeki sertlik yanlısı grup, CHP'ye karşı çok daha sert bir politika uygulanmasını istemekteydi. Bu grup, hükümetin Anayasaya aykırı kanunların kaldırılması yönünde gerekli hiçbir adımı atmadığını, 12 Temmuz Beyannamesi'nin bir oyalama ve kandırmacadan ibaret olduğunu ifade ederek DP

---

³³⁹ KARATEPE, 1997, ss.118-119.

³⁴⁰ ÇAVDAR, 1985, s.2067.

³⁴¹ EROĞUL, 1990, s.26.

³⁴² TOKER, 1970, ss.238-239.

yöneticilerini Hürriyet Misakı'nda ifade edildiği şekilde meclisten çekilmeye davet ediyorlardı³⁴³.

DP içindeki muhalif grup, DP yöneticilerinin tavizkar bir politika izlediklerini düşünmekteydi. Hatta o kadar ileri gittiler ki, DP'nin bir muvazaa partisi yani danışıklı dövüş partisi olduğunu Bayar'ın da parti kurulurken hükümetten maddi yardım sağladığını bile ileri sürdüler³⁴⁴. Bu muhalifler arasında Yusuf Kemal Tengirşenk, Kenan Önder, Sadık Aldoğan ve Ahmet Tahtakılıç önde gelen kişilerdi. 10 Mayıs 1948 tarihinde parti içi muhalefetten 5 milletvekili ihraç edildi. Bunlar; Sadık Aldoğan, Kemal Sivrilili, Necati Erdem, Mithat Sakaroğlu ve Osman Nuri Köni'dir³⁴⁵.

Beş milletvekilinin ihracı kararını benimsemeyen ve ihraç edilen milletvekilleriyle aynı görüşü paylaşan DP genel idare kurulunda bulunan Yusuf Kemal Tengirşenk, Emin Sazak, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz, Enis Akaygen ve Hasan Dinçer istifa ettiler. DP'den ihraç edilenlerin bir bölümü, 10 Mayıs 1948 Tarihinde Müstakil Demokratlar Grubu'nu oluşturdular. Diğer bir bölümü ise, 20 Temmuz 1948'de İstanbul Bağımsız Milletvekili Fevzi Çakmak'ın fahri liderliğinde Millet Partisi'ni kurdular. Partinin kurucuları; Fevzi Çakmak, Enis Akaygen, Enver Kök, Hikmet Bayur, Yusuf Kemal Tengirşenk, Ahmet Tahtakılıç, Hasan Dinçer, Ahmet Oğuz, Şahin Laçın, Reşat Aydınli, Kenan Öner, Mustafa Kentli, Osman Bölükbaşı, Osman Nuri Köni ve Sadık Aldoğan'dır³⁴⁶.

Millet Partisi'nin programı incelendiğinde, parti kendini, cumhuriyet, adalet, liberallik ülkülerine ve milliyetçilik esasına bağlı olarak tanımlamaktadır. MP, Anayasa'nın hakiki demokrasiye uymayan hükümlerinin ve bilhassa Cumhuriyet Halk Partisi siyasi umdelerini devletin ana vasıfları haline sokan ikinci maddesinin kaldırılmasını istemekteydi³⁴⁷.

Parti programının 9. maddesinde Türkiye Cumhuriyetinin ana vasıflarından olan milliyetçiliğin partinin de ana prensiplerinden biri olduğu ifade edilmektedir:

---

³⁴³ TİMUR, s.118.

³⁴⁴ YÜCEL, s.68.

³⁴⁵ Erdoğan TEZİÇ, **100 Soruda Siyasi Partiler**, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1976, s.274.

³⁴⁶ TÖKİN, s.84.

³⁴⁷ Millet Partisi **"Program ve Tüzük"**, Sakarya Basımevi, Ankara, 1948, ss.3-4.

“Parti, ‘Ben Türküm’ diyen ve kendisini Türk sayan her insanı Türk olarak kabul eder, Türklüğün çok eski ve şerefli medeni mazisine ve pek büyük ümitle dolu istikbaline inanır, eğitim ve öğretim müesseselerinde milli şuurun kuvvetlenmesine elverişli bir programın tatbikini milli bir vazife bilir; ve okul dışında dahi gençliğin bu imanla yetişmesine çalışmayı lüzumlu sayar³⁴⁸.”

Millet Partililer öncelikle, artan sefaletle servet arasında bir denge kuracaklarını ifade ediyorlardı. Devlet kapitalizmine son verecek, bazı vergileri ya kaldıracak yada indirecekti. Serbest girişimin önü açılacaktı. Parti, gençlere milli ve dini eğitimin verilmesiyle ahlaki değerlerin yükseleceğini beyan ediyordu³⁴⁹.

Din müesseselerine ve milli ananelere hürmetkar olduğunu belirten MP, din işlerinin devlet işlerinden ayrı tutulmasını kabul etmekte ve Türkiye’de bulunan muhtelif din ve mezheplere mensup cemaatlerin dini maksatla teşkilat vücuda getirmelerini ve dini vakıfların bu teşkilata devredilmesini savunmaktadır. Partinin ideolojik alanda hiçbir yeni fikir ileri sürememesi, siyasi amaçları için dini kullanabileceği endişesini doğuruyordu³⁵⁰.

Millet Partisi, her fırsatta Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi arasında gizli bir anlaşmanın olduğunu iddia ederek, DP’den halkı soğutmaya çalışmış, bu tür iddialar 1950 seçimleri öncesine kadar da devam etmiştir³⁵¹. Siyasette önemli bir varlık gösteremeyen MP, 1948 ara seçimlerine katılmamış, 14 Mayıs 1950 Seçimleri’nde ise sadece bir milletvekili çıkarabilmiştir³⁵²

³⁴⁸ Millet Partisi, “**Program ve Tüzük**”, s.4.

³⁴⁹ YÜCEL, s.70.

³⁵⁰ AHMAD, 1976, s.44.

³⁵¹ R.Salim BURÇAK, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)**, Olguç Yayınları, İstanbul, 1977, s.158.

³⁵² MP, Ocak 1954’de Mahkeme kararıyla kapatılmıştır. MP kapatıldıktan sonra yerine Cumhuriyetçi Millet Partisi kuruldu. Bu parti Türkiye Köylü Partisi ile birleşerek, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını almıştır. 1960 sonrasında CKMP, Alparslan Türkeş’in önderliğinde Milliyetçi Hareket Partisi adı altında varlığını sürdürmüştür.

d.Diğer Muhalefet Partileri

Yukarıda sözünü ettiğimiz partilerin dışında 1946-1950 yılları arasında bir çok küçük partide kurulmuştur³⁵³. Bu partilerin sayıca çokluğu, İkinci Meşrutiyet yıllarını hatırlatmaktadır.

Çok partili yaşama geçiş süreci olarak ele aldığımız 1946-1950 yılları arasında kurulan küçük partilerden bazıları şunlardır: Sosyal Adalet Partisi, Liberal Demokrat Partisi, Çiftçi ve Köylü Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Serbest Demokrat Parti, Çalışma Partisi, Öz Demokratlar Partisi, İslam Koruma Partisi, İdealist Parti, Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi.

B.Örgütsüz Muhalefet

a.Basın

Savaş sonlarına doğru basında özellikle de Vatan ve Tan gazetelerinde, yolsuzluk, suiistimal, rüşvet ve ihtikar haberleri, her gün biraz daha artarak sistemli bir biçimde yer almış ve hükümetin ekonomik politikalarını eleştiren yazılar daha açık ve sık görülmeye başlanmıştır³⁵⁴. 1945 yılı ise CHP içinde de muhaliflerin seslerini yükselttikleri bir yıl oldu. Yeni bir parti kurmaya yönelen muhalif grup, Dörtlü Takrir'in reddedilmesinden sonra Vatan ve Tan Gazeteleri etrafında toplanıp, CHP hükümetine eleştiriler yöneltmişleridir³⁵⁵.

Tan gazetesinde CHP iktidarına yönelik eleştirilerini dozunu gittikçe artıranların gazetecilerin başında Zekeriya-Sabiha Sertel çifti gelmekteydi. Sabiha Sertel, 3 Aralık 1945 günü Tan gazetesinde yayınlanan "Muvafakatin Feryadı" başlıklı yazısında dönemin muhalif basın kuruluşlarının başlattığı demokratikleşme mücadelesi için şunları söylemektedir:

³⁵³ 1946-1950 döneminde DP, Milli Kalkınma Partisi ve Millet Partisi'nin dışında yirmiden fazla siyasi parti kurulmuştur. Bu dönemde parti kurmanın önemli bir koşulu, iktidara partinin niyetleri konusunda teminat vermektir. Bu dönemde kurulan partilerin çoğunun programında yer alan ortak nokta ise, Anayasada yer alan temel hak ve özgürlüklerin uygulamada geçerli kılınması yönündeydi.

³⁵⁴ C.KOÇAK, 1996b, s.474.

³⁵⁵ Hürriyet KONGAR, **Ulus Gazetesi (CHP ve Kemalist İlkeler)**, Bağlam Yayınları, Ankara, 1999, s.34.

“(…)Türk matbuatı içinde bir-iki gazete, hakiki manasıyla bir hürriyet ve demokrasinin tahakkuku, halkın mukadderatına hakim olması, suiistimallerin, ihtikarın(vurgunculuğun) önlenmesi, Türk milletinin bütün devlet mekanizmasını kontrolü altına alması için muhalefete geçmiştir³⁵⁶.”

Bu demokrasi mücadelesine İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde çıkan ve hükümeti şiddetle eleştiren bazı sol eğilimli dergiler de katılmıştır. Bu dergilerden birisi olan Dikmen, kendini demokrat, anti-faşist, anti-empyralist olarak tanımlamıştır. Dergi, “demokrasiye taraftarız. Demokrasinin bütün milletlerde tabii hayat haline gelmesi taraftarıyız. Anti-faşistiz. Faşist tefekkür ve hareketle mücadele edeceğiz” demektedir. Dergiye göre, “20 yüzyılın rehber fikri; halk demokrasisidir” bu ise, halk inkılabı ve milli kurtuluş çıkışına dayanmaktadır³⁵⁷.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında sol yayınları arasında etkin ve önemli bir yeri olan, Mehmet Ali Aybar'ın Hür ve Zincirli Hürriyet gazeteleridir. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Doç.Dr. Aybar, CHP iktidarına yönelik eleştirilerine ilk olarak 1945 yılında Vatan Gazetesi'nde başladı.

Aybar, 1946'da yedek subaylık görevini yaptığı Kayseri'deki Muhalif Doğruyol Gazetesi'nde; daha sonrada İzmir (Demokrat İzmir) Gazetesinde, sol eğilimli Gün ve Gerçek Dergileri'nde CHP'yi eleştiren yazılar yazdı. Aybar, Günde yayınlanan “Yeni Dünya” adlı yazısında “(...)yeni dünya Sovyet dünyası örneği üzerine kurulmuş bir dünya mı olacaktır? Sorusunu sormakta ve şu yanıtı vermektedir: “zannetmiyorum, Sovyetizm, sosyalizmin gerçekleşen bir şeklidir; fakat gerçekleşebilecek tek şekil değildir. Sosyalizme dayanan başka hükümet ve idare şekilleri de bulunabilir³⁵⁸” demektedir.

CHP iktidarını gizli diktatörlükle suçlayan Aybar, “Apaçık Diktatör Olsunlar” adlı yazısında, “Halk Partisi'nin yüzündeki maskeyi atmasını önermekte ve anayasaya aykırı kanunları değiştirmediklerine ve değiştirmeyeceklerine göre, bari anayasayı şu otoriter kanunlara uydursunlar ve düpedüz, apaçık diktatör olsunlar. Halk Partisi'nden, bir nasyonal-sosyalist partisi, bir faşist partisi, bir

³⁵⁶ Sabiha SERTEL, Roman Gibi, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, ss.304-305.

³⁵⁷ Dikmen, Dikmen Yeniden Çıkarken, Dikmen, Sayı: 43-1, 21 Temmuz 1945, s.2.

³⁵⁸ Mehmet Ali AYBAR, **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm (Seçmeler-1945-1967)**, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1968, ss.75-78.

falanjist teşkilatı kadar dürüstlük ve açıklık beklemek, öyle zannediyorum ki hepimizin hakkıdır. Hepimiz kimlerin ve neyin karşısında olduğumuzu hele bir bilelim” demektedir³⁵⁹.

Tek parti iktidarına muhalif olan gazetecilerinden birisi de Arif Oruç’tur. Oruç, çok partili yaşama geçildikten sonra 1946-47 yıllarında Yarın Gazetesi’ni yeniden yayınlamaya başladı. Yarın, yayın hayatı boyunca CHP iktidarına karşı sert eleştiriler yöneltmiştir. Arif Oruç, bir yazısında CHP’nin zayıf yanlarını ele almış ve tek parti iktidarı olarak CHP’nin hataları ve eksiklikleri üzerinde durmuştur. CHP’nin 23 yıl boyunca, ülkede mutlak bir hakimiyet kurduğunu, ancak bugün nahoş bir duruma düştüğünü belirtmektedir. Arif Oruç’a göre; CHP’nin bu duruma düşmesinin nedenleri arasında, idare ve siyaset aleminde zamanın yıpratıcı ve usandırıcı tesirleri de yer almaktadır. “CHP, rakipsiz olarak yaşadığı uzun yılların aşındırdığı bir temel üzerinde yaşayabiliyordu. Rakipsiz kalmak, sorumluluktan uzak yaşamak demektir. Devletin bütün gücünü elinde tutmak gibi büyük bir güce sahip olmanın verdiği çakır keyif hali, yarını ve yarınları akla bile getirememek gururunu yaratmıştır. Sorumsuz ve keyfi tek parti yönetimi şu sakıncaları yaratmıştır: iltimas ve kayırma, şiddetli zabıta baskısı, bazı çıkarıcıların CHP’nin adını kötüleyecek tarzdeki aşırı hareket ve yaşayışları, hazinayı doldurmak için vergi toplama işlerinde şiddet uygulamak, israf. Bunlar nedeniyle CHP zayıf düştüğü gibi, halkın gözünde hürriyet düşmanı durumuna düşmüştür³⁶⁰.”

İkinci Dünya Savaşı sonrasında geçilen çok partili ortamda, Birinci Meclis’teki İkinci Grup üyelerinin-Hüseyin Avni Ulaş ve arkadaşları-bazı dergiler çıkarmaya başladıkları görülmektedir. Bu dergilerden bazıları şunlardır; Meşale, Muhalefet, Yeni Muhalefet, İzinsiz Muhalefet, Mesuliyet. Söz konusu dergilerin en önemli özelliği, CHP iktidarına ve geçmiş dönemin tek parti yönetimine karşı aldığı sert tavidir. Tek parti yönetimi, diktatörlük olarak tanımlanmakta, özellikle de devletçilik ve halkçılık ilkeleri eleştirilmektedir³⁶¹.

---

³⁵⁹ AYBAR, ss.85-86.

³⁶⁰ UYAR, s.217, Daha Ayrıntılı bilgi için bkz. Arif ORUÇ, Halk Partisi’nin Zaafı, Yarın, 14.11.1946, ss.1-3.

³⁶¹ UYAR, s.219.

b.Sivil Toplum Kuruluşları

İlk kez tek dereceli ve çok partili seçimin yapıldığı 1946'da-iktidar olamamasına rağmen-Demokrat Parti'nin gösterdiği başarı, muhalefetin sesini daha özgürce yükseltmesine imkan vermiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946'da hükümete basın üzerinde geçici kapatma yetkisi veren düzenlemede değişiklik yaparak, bu düzenlemeyi kaldırması, açılan yeni bir dönemin habercisidir. İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası ortamında etkisiyle, tek partinin baskı³⁶² ve yetersizliklerinden bunalmış bulunan Türkiye'de demokratikleşmeyi ve sivil toplum arayışlarını birden bire yepyeni boyutlara ulaştıran muhalefet, basının nitelik ve nicelikçe hızla gelişmesine yol açmıştır³⁶³.

1939'da devlet eliyle kurulan Basın Birliği 1946 yılında dağılmış, yeni gazeteciler cemiyetleri kurulmaya başlanmış, basının kamuoyu oluşturma işlevi üzerindeki devlet baskısı kalktıkça, sol, sağ ve liberal eğilimler yeniden güçlenmeye, partileşmeye başlamıştır. Bir başka ifadeyle, 1946 sonrası dönem, Tanzimat, Meşrutiyet ve tek partili dönemde tohumları atılan, ancak yeterince gelişemeyen demokrasinin, sivil toplumun yeni bir formasyonla biçim kazanmaya başladığı dönemdir. İç ve dış dinamiklerin yarattığı toplumsal hoşnutsuzluktan yararlanmasını bilen muhalefet örgütlenmeye başlamıştır. Bu dönemde milliyetçisinden, İslamcısına, devletçisinden, sosyalistine, 1946-1949 arasında 23 yeni parti kurulmuştur. 1946 seçimlerinden sonra etkin bir muhalefet yürüten DP'nin 1947 yılındaki ilk büyük kongresinde kabul edilen Hürriyet Misakı, içerik olarak toplumsal talepleri yansıtmaktadır. Misak'ta yer alan talepler; “demokrasiye ve anayasaya aykırı yasaların kaldırılması, cumhurbaşkanlığının parti başkanlığından ayrılması, seçimlerin yargı organları tarafından denetlenmesi” dir³⁶⁴.

Muhalif görüşlerin açıkça dile getirildiği bir ortamın hayat bulmasıyla birlikte, siyasal partiler ve basın kuruluşlarının yanında, dernekler ve sendikaların da

³⁶² Türkiye'de tek parti döneminde, Takrir-i Sükun Kanunu'ndan itibaren sendikal faaliyetlere fiilen son verilmiş, 1938'de kabul edilen Cemiyetler Kanunu' da sınıf esasına göre dernek kurulmasını yasaklamıştı.

³⁶³ GEVGİLİLİ, s.220.

³⁶⁴ Mete TUNÇAY, **Siyasi Gelişmenin Evreleri**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.7, İletişim Yayınları, 1986, İstanbul, ss.1976-1977.

sayı ve çeşitleri artmaya başlamıştır³⁶⁵. Örneğin Tan gazetesi etrafında toplanan Zekeriya Sertel, Cami Baykurt'un öncü olduğu bir grup, 17 Ekim 1946'da Mareşal Fevzi Çakmak başkanlığında İnsan Hakları Derneği'ni kurmuştur³⁶⁶. Rusya'nın Türkiye'den toprak taleplerini gündeme getirdiği bir ortamda kurulan dernek, aşırı solun uyanışı olarak değerlendirilmiş, komünistlikle özdeşleştirilmiştir³⁶⁷.

1947 başında örgütlenen İstanbul Tüccar Derneği, kendisini tüccarın hür ve serbest bir teşekkülü olarak nitelemiştir. Bununla birlikte, bu yeni örgütlenme başından itibaren politik bir anlam kazanmış ve iktisaden güçlü sınıfların CHP'ye yakın kesimiyle DP'ye sempati duyan kesimi birbirine düşmüştür. İstanbul Ticaret Odası, başlangıçta bu yeni örgütlenmeyi önlemeye çalışmış, bunu başaramayınca da, derneğin her konuda kendisine danışması ve hareket etmesini istemiştir. Fakat bu isteğinde de başarılı olamamıştır. Dernek, devletçilik adı altında tüm tek parti uygulamalarına karşı sert bir mücadeleye girişmiş, 1948'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'ni büyük bir başarı olarak nitelemiş ve memleket davaları konusunda karar almanın sadece devlete ve onun memurlarına ait olmadığını beyan etmiştir. Dernek, CHP'ye yakın iş çevreleri tarafından aynen DP'ye yöneltilen suçlamalara maruz kalmıştır³⁶⁸.

IV.ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE HÜKÜMET-MUHALEFET İLİŞKİLERİ

A.Hükümetin Muhalefete Yönelik Baskıları

Demokrat Parti'nin kuruluşunun ilk günlerinde Cumhuriyet Halk Partisi, tutum ve davranışlarıyla muhalefetin varlığının kendi rızasına bağlı olduğunu, istediği zaman tekrar eski rejime dönülebileceğini hissettirmeye çalışıyordu. Ancak iktidar partisinin bu tutumunun Demokrat Parti'nin gelişmesini önleyemediği de bir gerçektir. Demokrat Parti'nin hızlı bir şekilde teşkilatlanması üzerine iktidar partisi,

³⁶⁵ Türkiye'de dernek sayılarına ilişkin olarak rakamlar dikkate alındığında, tek partili dönemden çok partili döneme geçişle birlikte, dernek sayılarının belirgin bir biçimde arttığı görülmektedir. Örneğin, dernek sayıları; 1938'de 205,1946'da 733,1950'de 2011 olmuştur.

³⁶⁶ Dilipak, sol aydınlarında dernek içinde yer almasını, Demokrat Parti'nin geniş cephe taktiğine ve sol aydınları, Cumhuriyet Halk Partisi şemsiyesinden çıkartmaya yönelik bir girişim olduğunu söylemektedir. Bu değerlendirme konusunda daha ayrıntılı bilgi bkz.DİLİPAK, **Menderes Dönemi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1990, s.115.

³⁶⁷ Çok Partili Döneme geçişle birlikte oluşan sivil toplum konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Gülsün ERDOĞAN TOSUN, **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s.271.

³⁶⁸ TİMUR, ss.132-133.

Demokrat Parti'nin toplumda mevcut hoşnutsuzluğu kendisine kanalize etmemesi için bir takım önlemler almaya başladı³⁶⁹.

Bu gelişmelerin yanında Demokrat Parti'nin hiçbir yasal dayanağa sahip olmadan kurulması ve parti faaliyetlerinin yasal güvence altında olmaması Demokrat Partilileri kapatılma korkusuyla karşı karşıya getiriyordu. 9 Martta kurulan Sosyal Demokrat Parti'nin yabancı sosyal demokrat partililerle ilişki kurduğu gerekçesiyle kapatılması da, hükümetin istediği zaman siyasi partileri kapatabileceğine bir örnek oluşturdu³⁷⁰.

Cumhuriyet Halk Partisi, bu dönemde üç seçenikle karşı karşıya kalmıştır. Birincisi, biriken tepkiyi desteğe çevirerek halka dönük reformist tedbirler almak, ikincisi, merkeziyetçi yönetimi pekiştirip baskıyı artırmak, üçüncüsü, partiyi muhalefetle rekabet edebilecek bir kitle partisine dönüştürmek. Halk Partisi, önce ilk iki seçeneğin karması olan bir yol izlemiş, daha sonra çok partili rejim kesinlikle benimsenince kitle desteği için rekabet edebilecek bazı politikalar uygulamaya başlamıştır³⁷¹.

Demokrat Parti'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra, ülke genelinde hızla çoğalan parti örgütleri ve halkın giderek artan ilgisi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin beklemediği gelişmelerdi. Muhalefet partisinin iktidar karşısında giderek güçlenmesi, Cumhuriyet Halk Partisi ileri gelenlerini endişelendiriyordu. Bu nedenle Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk aylarda gösterdiği tavırlar yavaş yavaş değişmeye başladı. Demokrat Parti kurucularından Adnan Menderes iktidarın muhalefet karşısında değişen tavrının nedenlerini bir konuşmasında şöyle dile getiriyordu:

“Partimizin ilk kuruluş zamanlarında iktidar partisi yumuşak ve samimi göründü. Kısa bir süre sonra, partimizin yurdun dört bir tarafında yayılmaya ve güçlenmeye başladığı görülünce, bu durum birdenbire değişti. Anlaşıyor ki, Halk Partisi'nin, kuruluş zamanlarımızdaki oldukça yumuşak ve tahammüllü hareketi,

---

³⁶⁹ KARATEPE, 1992, s.206.

³⁷⁰ TOKER, 1970, s.106.

³⁷¹ İlkay SUNAR, “**DP ve Popülarizm**”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Cilt : 7, İstanbul, 1983, s.2076.

partimizin hükümet ve iktidar partisi karşısında bir türlü yetişemeyeceği, gelişemeyeceği ve güçlenemeyeceği düşüncesinden ileri gelmekte imiş³⁷².”

Cumhuriyet Halk Partisi, karşısında ciddi, şakaya gelmeyen bir muhalefet partisinin olduğunu yavaş yavaş fark etmeye başladığı zaman DP'ye olan bakışı da değişmeye başladı. Nitekim, Anadolu Ajansı'nın bültenlerinden ve radyodan Demokrat Parti'nin örgütlenmesiyle ilgili haberler kayboldu. Ajans ve radyo, ancak Falih Rıfkı Atay'ın Demokrat Parti'ye yönelik dozajı gittikçe artan hırçın ve sert demeçlerini yayınlıyordu³⁷³.

CHP'nin yarı resmi bir yayın organı olan Ulus Gazetesi'nde yazan Atay, 4 Temmuz 1946 tarihli yazısında DP'nin artık bir siyasi parti olmaktan çıktığını, partinin bir yıkıcı ve intikamcılar hareketi haline geldiğini yazıyordu³⁷⁴.

Cumhuriyet Halk Partisi içinde, sertlikten yana olan yöneticiler de, bazı Demokrat Parti müteşebbislerinin üzerinde baskı oluşturmaya başladılar ancak yine de Demokrat Parti'nin gelişmesini engelleyemiyorlardı. Demokrat Parti bir buçuk ayda 16 il ve 36 ilçede teşkilat kurmuştu. Bu arada Bayar, Cumhuriyet Halk Partisi çevrelerinin yaymaya çalıştıkları söylentilere cevap olarak, 13 Mart 1946'da bir bildiri yayınladı. Bayar, Demokrat Parti'nin Serbest Fırka gibi muvazaalı bir siyasal hareket olmadığını vurguluyor, bu iddianın Demokrat Parti'yi engellemesinden çok, iktidar partisini küçülttüğünü ileri sürüyor, ikinci bir siyasal partinin varlığının milli birliği parçalayıcı bir neden değil, demokrasinin bir gereği olduğunu vurguluyordu. Demokrat Parti'ye geçenlerin sonunun iyi olmayacağı yönündeki tehditleri ise, yasadışı bir tavır olarak reddediyordu³⁷⁵.

Demokrat Parti baskılar karşısında geri çekilmiyordu. Baskılara karşı, aldıkları parti kararları ile tepki gösteriyorlardı. Muhalefet, hükümetin belediye seçimlerinin öne alınmasına ilişkin verdiği teklife engel olamayınca belediye seçimlerine katılmama kararı aldı. Muhalefet partisinin bu kararı kamuoyu tarafından da olumlu karşılandı³⁷⁶.

---

³⁷² ESİRCİ, ss.55-56.

³⁷³ TOKER, 1970, s.124.

³⁷⁴ Ulus Gazetesi, 4 Temmuz 1946.

³⁷⁵ DİLİPAK, 1990, s.98.

³⁷⁶ EROĞUL, 1990, s.15.

1947 Genel Seçimleri'nin iktidar tarafından, muhalefetin karşı çıkmasına rağmen öne alınması, muhalefet çevrelerinde rejimin liberalleşmesine yönelik umutların azalmasına sebep oldu. Demokrat Parti kurmaylarından Menderes, seçimlerin iktidar partisi tarafından öne alınmasını sert bir dille eleştirerek, bu durumun tek parti yönetimini sürdürmek amacıyla oluşturulduğunu ileri sürdü³⁷⁷. Aynı şekilde seçim propagandası için İsmet İnönü'nün radyoda konuşmaları yayınlanırken, DP Genel Başkanı Bayar'ın konuşma yönündeki isteği kabul edilmemiştir³⁷⁸.

DP eski milletvekili Esat Budakoğlu, CHP'nin 1946 seçimlerinde muhalefete yönelik baskılarını şöyle ifade etmektedir:

“Seçim gününde sandıkları dolaştım ben. Kanun gereği, rey açık, sayım gizliydi. Jandarma silahıyla baskı yapıyor. ‘Kime veriyorsun, tayyare hırsız Bayar’a mı vereceksin? Milli Mücadele Kahramanı Atatürk’ün arkadaşı İnönü’ye mi vereceksin?’ (...) Ve bu devrede biraz ‘Ne karışyorsun, ben istediğime veririm’ diyenlere karşı ağır muamele yapılıyordu. Jandarma tarafından alınıp karakola götürülenler bile vardı³⁷⁹.”

DP gibi sol kesimde CHP'nin iktidarının otoriter yönetiminden şikayetçiydi. Sol muhalif kesim Cemiyetler Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra 19 Haziran 1946'da Şefik Hüsnü Deymer'in kurduğu Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi(TSEKP) ile 20 Ekim'de kurulan İnsan Hakları Derneği biçiminde ve diğer kurulan sol partilerle muhalefet hareketini örgütlü olarak ve meşru bir zemin içinde yürütmek istiyordu. Ancak CHP, bu kesime karşı genelde tavizsiz bir politika izlemiş ve yeni demokratik harekette sol kesime yaşama izni vermemiştir. Sıkıyönetim ilan ederek, kurulan sendikaların bir çoğunu, sol partileri ve yayın organlarını kapatarak ve pek çok solcuyu da çeşitli cezalara çarptırarak bertaraf etmiştir³⁸⁰.

---

³⁷⁷ AHMAD, 1976, s.19.

³⁷⁸ GOLOĞLU, ss.63-64.

³⁷⁹ BİRAND ve DÜNDAR, s.43.

³⁸⁰ H.KONGAR, ss.54-55.

B.Tek Parti İktidarının Muhalefet Yanlısı Basın Kuruluşlarına Yönelik Baskıları

Türk basını II.Dünya Savaşı yıllarında iktidarın bütün baskılarına rağmen, önemli konuları gündeme getirmiş ve bu yüzden de çok defa cezalandırılmıştır. 1941 yılında Ahmet Emin Yalman'ın "Berraklığa Doğru" adlı yazı dizisi nedeniyle Vatan gazetesi, Matbuat Kanunu'nun 50.maddesine dayanılarak Bakanlar Kurulu kararı ile 45 gün kapatılmıştır³⁸¹.

Çizelge 3.2 Tek Parti Döneminde Basın Kuruluşlarının Kapatılması Süreleri ve Kapatılma Sayıları

Gazete veya Derginin Adı	Kapatılma Süresi	Kapatma Sayısı	Kapatan Makam
Cumhuriyet	5 Ay 9 Gün	5	3 kez Hükümet, 2 kez Sıkıyönetim
Tan	2 ay 13 gün(12.08.1944'ten itibaren süresiz)	7	4 kez Hükümet 3 kez Sıkıyönetim
Vatan	7.5 Ay 9 Gün(30.09.1944'ten itibaren süresiz)	9	5 kez Hükümet 4 kez Sıkıyönetim
Yeni Sabah	6 Gün	3	1 kez Hükümet 2 kez Sıkıyönetim
Son Posta	11 Gün	4	4 kez Hükümet
Vakit	12 Gün	2	1 kez Hükümet 1 kez Sıkıyönetim
Haber	10 Gün	2	2 kez Sıkıyönetim

Kaynak: Cemil KOÇAK, 1996b, s.138-139

İkinci Dünya Savaşı'nın son zamanlarında ise, Almanya-İtalya-Japonya'dan oluşan faşist devletlerin yenilgiye uğratılmasıyla, demokrasi cephesinin savaşı kazanacağı açık bir şekilde ortaya çıkınca, Türkiye'de bu gelişmelerden etkilenmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 19 Mayıs 1944 tarihinde yaptığı konuşmada; ırkçı ve faşist görüş ve eylemleri eleştirmiş ve hemen bunun arkasından

³⁸¹ Nilgün GÜRKAN, *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın(1945-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.50.

Almanya ile dostluğu savunan ve ırkçı-turancı görüşleri yaymakla suçlanan gruplar tutuklanmıştır³⁸².

Savaş nedeniyle ilan edilmiş olan Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından sıkı bir denetim altına alınan basın, 1946 seçimleri sonrasında muhalif hareketlere açıkça destek vermiş ve CHP hükümetinin uygulamalarını eleştiren yazılar da daha fazla yer almaya başlamıştır. Bunun üzerine Peker Hükümeti yürürlükteki Basın Kanunu'nu değiştirerek basını denetim altına almak için çalışmalara başlamıştır. Bu yasanın görüşülmesi sırasında mecliste muhalefet ve iktidar milletvekilleri arasında sert tartışmalar oldu. Recep Peker, mecliste tasarımı savunurken, “Devletin, insanın bildiği en yüksek örgütlenme biçimi olduğu, devletin anarşiye karşı savunulması gerektiği, yalan ve insan onuruna saldıran yazıların basın hürriyeti kapsamına alınamayacağı, herkesin gazete çıkaramayacağı, gazete çıkarma konusunun asgari bazı şartlara bağlanması gerektiği” gibi görüşleri arka arkasına sığdırıyordu. Adnan Menderes ise, yaptığı konuşmada, devlet menfaatlerini korumak amacı ile, hükümete muhalif gazetelerin dize getirilmek istendiğini söyleyerek, tasarının ardındaki gerçek amacı ortaya koyuyordu³⁸³.

Tasarı da yer alan hükümlere göre, gazete ve dergi sahibi olanların sui şöhret taşıyamayacakları, gazete çıkarabilmek için beyanname verme yükümlülüğü gerektiği, beyanname vermemiş gazetelerin ise, en büyük mülki amir tarafından kapatılabileceği hükmü yer almaktaydı. Ayrıca, resmi şahsiyetlerin şeref ve haysiyetine karşı yalan haber yazanlarında beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılmalarını öngörüyordu. Tasarı aynı gün CHP milletvekillerinin oyları ile kabul edildi³⁸⁴.

Sertel, Halk Partisi'nin özel toplantılar yaparak muhalif basına karşı mücadele edilmesi yönünde kararlar alındığını, bayilere Tan, Yeni Dünya gazeteleri ile Görüşler dergisinin sattırılmaması, devlet memurlarına, öğrencilere bu gazetelerin

---

³⁸²Ali GEVGİLİLİ, **Türkiye Basını**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.1, İletişim Yayınları, s.219'dan aktaran UYAR, s.207.

³⁸³Tevfik ÇAVDAR, **Adalet Partisi**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C:8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.2066, Basın Kanunu'nun değiştirilmesi konusundaki Meclis tartışmaları için bkz. T.B.M.M. T.D., D.8, C.1, 14 Eylül 1946.

³⁸⁴EKİNCİ, s.331.

okutulmaması hakkında şifahi ve tahriri emirler verildiğini söylemektedir³⁸⁵. Özellikle Dörtlülük Takrir'in verilmesinden sonra muhalif gruptan Menderes, Köprülü ve Karaosmanoğlu gibi CHP'li muhaliflerin, Vatan ve Tan gazetelerinde hükümeti eleştiren yazılar yazmaya başlaması bardağı taşıran son damla olmuştur³⁸⁶. Nitekim, 3 Aralık 1945 Tarihinde CHP'li Hüseyin Cahit Yalçın'ın "Kalkın Ey Ehli Vatan"³⁸⁷, adlı eylem çağrısı niteliği taşıyan yazısının yayınlandığı gün, bir grup üniversite gençliği, önce Tan gazetesinin matbaasına saldırarak, baskı makinalarını tahrip etti, grup, daha sonra da solcu olarak bilinen La Turquie ve Yeni Dünya gazeteleri ile Gün ve Görüşler dergileriyle Berrak ve ABC Kitabevleri'ne saldırdı. Olayları yönlendiren CHP yöneticisi ise, CHP İstanbul Müfettişi Alaettin Tiritioğlu'di³⁸⁸. Olay sonrasında Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından yapılan açıklamada, 'öğrencilerin olayı önlemeye çalışan polisi dinlemeyerek suç işledikleri ve derhal kovuşturmanın başlatıldığı, bu tür olaylara müsamaha gösterilmeyeceği ve bu gibi toplantıların yasak edildiği' ifade ediliyordu³⁸⁹.

Saldırı sonucunda Tan Gazetesi'nin yayın hayatı sona erdi, ayrıca olaydan üç ay sonra, Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel ve Cami Baykurt hakkında TBMM ve hükümetin manevi şahsiyetini tezyif ve tahrir suçlamasıyla dava açılmıştır³⁹⁰.

Tan ve Vatan gazetelerinin bu dönemdeki yazılarının hükümete verdiği rahatsızlık, dönemin Başbakanı'nın şu sözlerinden de anlaşılmaktadır: "Yalnız iki tane fena kokan gazete vardı. Onları susturduk, mesele kalmadı artık"³⁹¹.

Timur, Tan Olayları'nı, çok partili hayatı çeşitli zorluklar altında kabul eden siyasi iktidarın, muhalefeti kontrol altında tutmak için baskı ve terör yöntemlerine

³⁸⁵ SERTEL, s.301.

³⁸⁶ AHMAD, 1976, s.15.

³⁸⁷ Hüseyin Cahit YALÇIN, "Kalkın Ey Ehli Vatan", Tanin, 03.12 1945, GOLOĞLU, 1974, s.407, SERTEL, ss.304-306.

³⁸⁸ Sertel'e göre, Tan gazetesinin tahrip edilmesi emri ilk olarak Başbakan Saraçoğlu tarafından verilmiştir. Bunda Saraçoğlu Hükümeti'nin iki amacı vardı, birincisi; Halk Partisi'ne karşı muhalefete geçen Celal Bayar grubunun ilerici kuvvetlerle işbirliği yapmasını önlemek ikincisi de, Amerika'ya karşı memlekette komünistlerle mücadele edildiğini göstermek suretiyle yardım sağlamak. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. SERTEL, s.314.

³⁸⁹ GOLOĞLU, 1974, ss. 407-408.

³⁹⁰ Mehmet Nuri İNUĞUR, **Türk Basın Tarihi(1919-1989)**, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları No:37, İstanbul, 1992, s.206.

³⁹¹ GÜRKAN, ss.62-63.

başvurmaktan çekinmediği şeklinde yorumlamaktadır³⁹². Aynı şekilde Karpaz ise, Türkiye’de demokrasinin başlangıcının bir korku ve endişe bulutu ile kaplandığını, gerektiğinde hükümetin beğenmediği bir muhalefet hareketini kanun dışı kuvvet kullanarak da susturabileceğini ifade etmiştir³⁹³.

C.Mecliste Hükümet-Muhalefet İlişkileri

21 Temmuz 1946 Seçimleri sonucunda TBMM’ndeki 465 sandalyeden CHP 395, DP 66 ve bağımsızlarda 4 üyelik kazanmıştı. Böylece CHP dört yıl daha iktidarda kalmayı garantilemiştir. Sekizinci Dönem TBMM 5 Ağustos 1946 tarihinde toplanmıştır. Meclis toplantısının ilk günü, CHP Cumhurbaşkanlığına İnönü’yü, DP ise, Genelkurmay Eski Başkanı Fevzi Çakmak’ı aday gösterdi. İsmet Paşa 388 oy alırken, Mareşal Fevzi Çakmak 59 oy almıştır. Böylece İnönü yeniden cumhurbaşkanlığına seçildi³⁹⁴. TBMM Başkanlığı’na da CHP’nin adayı olan Kazım Karabekir getirildi³⁹⁵. Ancak Demokrat Partililer İnönü yemin etmek için geldiğinde ayağa kalkmayarak, 21 Temmuz 1946 seçimlerini protesto etmişlerdir. Demokrat Partililerin bu davranışları uzun ve sert tartışmaları da beraberinde getirmiştir³⁹⁶.

İnönü, Başvekillik görevini Saraçoğlu’na değil de otoriter kişiliği ile tanınan Recep Peker’e verdi. Peker’in hükümeti kurmakla görevlendirilmesi, partiler arasındaki gerginliği daha da artıran yeni ve önemli bir aşama oldu.

a.Recep Peker Hükümeti Dönemi

Hükümeti kurma görevinin Recep Peker’e verilmesi DP’yi endişelendirirken, CHP içinde uzun zamandır muhalefete karşı sert önlemler alınmadığından yakınan aşırı grubu memnun etmiştir³⁹⁷. Recep Peker, hükümet programını meclise getirir getirmez, Halk Partililerle Demokratlar arasında ilk çatışma baş gösterdi. Recep Peker, programın aynı günde görüşülüp kabul edilmesinde ısrar ediyordu. Muhalefet

³⁹² TİMUR, 1991, s.113.

³⁹³ KARPAT, s.135.

³⁹⁴ 5 Ağustos’ta açılan TBMM, Türk demokrasi tarihinde bir ilke de imza atmıştır. Bu Cumhurbaşkanlığı seçiminde ilk defa iki Cumhurbaşkanı adayı gösterilmiştir.

³⁹⁵ YÜCEL, s.57.

³⁹⁶ FERSONY, s.148.

³⁹⁷ KARPAT, s.149.

ise her zaman olduğu gibi işin aceleye getirilerek DP'ye söz hakkının bile tanınmadığını iddia ediyordu³⁹⁸.

DP milletvekili Refik Koraltan bu konuda: “Daha ilk günden bu şekilde kurulmuş olan bir hükümetin programı hakkında muhaliflere konuşmak fırsatı verilmez ise demokratik ilerleme vaadedenler için bu güzel bir başlangıç olur mu? Bu hareket maalesef şu manayı ortaya koymaktadır. O da tek parti hükümeti konuşma hürriyetine asla hürmet etmiyor³⁹⁹” demektedir.

DP'nin üzerinde en önemli konu seçim sonuçları idi. Meclis açılmadan önce seçim sonuçları üzerine CHP ile yaptığı gizli görüşmeden bir sonuç alamayınca Meclis açılır açılmaz itirazlarını gündeme getirdi. DP, 36 vilayette yapılmış olan seçimlerin tamamına itiraz ederken, Meclise girmiş CHP'li 27 üyenin mazbatalarının iptalini istedi. İtirazları incelemek üzere kurulan Tutanakları İnceleme Komisyonu'nun çalışmaları da bir netice vermedi ama Meclis'te seçim mazbatalarının görüşülmesinde DP, itirazlarına karşılık beş sandalye kaybetti⁴⁰⁰.

Peker Hükümeti, daha yeni bir ayını doldurmuştu ki, siyasi tarihimize “7 Eylül Kararları” diye geçen liberal kararlar alındı. Türk Lirası'nın değeri düşürüldü⁴⁰¹, İthalattaki bazı sınırlamalar kaldırıldı, altının satışı serbest bırakıldı⁴⁰². Böylece Recep Peker Hükümeti, isabetsiz ekonomik tedbirlerle işe başlamış oldu. Bu durum, hükümetin itibarını düşürerek halkı muhalefete daha da yaklaştırdı⁴⁰³. Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Kasım 1946 tarihinde toplanır toplanmaz, Demokratlar 7 Eylül Kararları'nı tenkit eden bir önerge verdiler. İktidar ise, muhalifleri hükümetin ekonomik siyasetini baltalamakla suçladı⁴⁰⁴.

---

³⁹⁸ KARPAT, s.149.

³⁹⁹ “Mecliste Tartışmalar”, 15 Ağustos 1946, Vatan.

⁴⁰⁰ YEŞİL, s.79.

⁴⁰¹ 7 Eylül Kararları sonunda Türk Lirası'nın değeri ABD Doları karşısında %53,6 oranında düşürülerek, 1.30 TL'dan 2.80'e düşürülmüştür.

⁴⁰² AHMAD, 1976, s.25

⁴⁰³ 7 Eylül Kararları'nın CHP iktidarına yakın olan kimselere daha önceden bildirildiği ve bu şahıslara açıktan milyonlar kazandırılarak bunun üzerinden komisyon alındığı söylentileri o dönemde ayyuka çıkmıştır. Bu konuda bkz. İsmail CEM, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem/Kültür Yayınları**, İstanbul, 1995, ss.377-379.

⁴⁰⁴ KARPAT, s.151.

Partiler arasındaki diğer önemli bir çatışma ise, Matbuat Kanunu'nda⁴⁰⁵ yapılmak istenen değişiklik nedeni ile oldu. Tasarıya göre, gazete ve dergi sahibi olan bir kimsenin suişöhrete haiz olamayacağı belirtilmekte ve gazete çıkarabilmek için de beyanname verme mecburiyeti getirilmekteydi. Beyanname vermeyen gazeteler hakkında en büyük mülki amire gazete kapatma yetkisi veriliyordu. Tasarıda ayrıca şahısların şeref ve haysiyetleri konusunda suizanı davet edecek yazı yazanlara da beş yıla kadar ağır hapis cezası getiriliyordu. DP'liler ve hatta bazı CHP'li vekiller tarafından değişiklik ile zaten dar kapsamlı olan Matbuat Kanunu kullanılarak muhalefetin baskı altına alınmak istendiği öne sürüldüyse de, tasarı CHP'nin oyları ile kabul edildi⁴⁰⁶.

1.Mecliste Psikopat Olayı ve Hükümet-Muhalefet İlişkilerinin Bozulması

18 Aralık Bütçe Görüşmeleri partiler arasında zaten mevcut olan gergin havayı daha da artırdı. Adnan Menderes, bütçenin şeffaf olmadığı, kötü olan mevcut ekonomik durumla baş edebilmek için gerekli mali ve ekonomik tedbirlerin alınmadığını belirtmiş, bu kötü ekonomik durumun sorumlusu olarak da askeri masrafların ağırlığını ileri sürmüştü⁴⁰⁷. Bunun üzerine kürsüye gelen Recep Peker, Menderes'in sözlerini "Hastalıklı, psikopat bir ruhun ifadesi" olarak tanımlayınca, DP Meclis Grubu Meclisi terk etti⁴⁰⁸.

Demokrat Partililer bu boykotlarını dokuz gün boyunca sürdürdüler. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı İnönü, bu işe müdahale ederek, Celal Bayar'ı davet edip, konuşarak sorunu çözümlendi. İnönü, gelecekte böyle olayların tekrarlanmayacağı güvencesini verdi. Bu sözle birlikte DP'liler Meclise geri döndüler. Ne var ki, İnönü'nün yatıştırma hareketiyle Başbakan Peker'in konumu zayıflamıştı⁴⁰⁹.

⁴⁰⁵ Matbuat Kanunu 25 Temmuz 1931'de kabul edilmiştir. Bu kanunun en önemli maddesi, Bakanlar Kurulu'na, ülkenin genel politikasına dokunacak yayınlardan dolayı gazete kapatma yetkisi veren 50. maddesidir. Bu madde ile basın, hükümet tarafından mutlak olarak baskı altına alınmıştır. Bu kanun hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Nurettin GÜZ, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Sonrası Basında Muhalefet Ve 1931 Matbuat Kanunu**, Gazi Üniversitesi Yayınları No: 184, İletişim Fakültesi Yayınları No: 11, Ankara, 1993; Refik KORKUD, **Milli Mücadele Cumhuriyet, İnönü Devri ve Matbuat**, Türkiye Fikir Ajansı, Ankara, 1956.

⁴⁰⁶ YEŞİL, ss.81-82.

⁴⁰⁷ KARPAT, ss. 151-152.

⁴⁰⁸ AHMAD, 1976, s.28.

⁴⁰⁹ AHMAD, 1992, s.35.

DP, 1.Büyük Kongresi, 7 Ocak 1947'de Ankara'da toplandı. Kongrede bir konuşma yapan DP Genel Başkanı Celal Bayar, son ayların olayları hakkında genel değerlendirmeler yaptıktan sonra hükümetin muhalefete kaşı tarafsız davranmadığından şikayet etti. Konuşmasında, acil olan taleplerini ise şöyle sıraladı: kişi hak ve özgürlüklerini kısıtlayan ve aslında anayasaya da aykırı olan tüm Anayasaya aykırı yasaların değiştirilmesi, oy güvenliğini temin edecek yeni bir seçim yasasını getirilmesi ve cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının ayrılması⁴¹⁰.

Kongrede Bayar'ın ortaya koyduğu ana sorunların görüşülmesi ve bu konuda bir karara varılması için özel bir komisyon kuruldu. Ancak komisyonunun çalışmaları sırasında parti içinde iki farklı anlayışın bulunduğu da ortaya çıktı. Taraflardan biri, yönetimce halen uygulanmakta olan politikayı savunan ve ılımlı muhalefet anlayışını temsil eden kanattı; diğer taraf ise, yönetimin ılımlı muhalefet anlayışını eleştiriyor ve sert davranılmasını talep ediyordu. Bununla birlikte, kongrede sertlik yanlıları ile ılımlı kanat arasında bir anlaşma sağlandı ve "Hürriyet Misakı"adı verilen bildiri kabul edildi. Hürriyet Misakı ile Bayar'ın konuşmasında ifade ettiği demokratik açılımların gerçekleştirilmesinin sağlanması konusunda meclis grubu görevlendirilmiş, bu talepler yerine getirilmediği takdirde ise DP'nin meclisten çekilip çekilmeyeceği kararının Genel İdare Kurulu'na ait olduğu ifade edilmiştir⁴¹¹.

2.Cumhurbaşkanı İnönü'nün Hükümet-Muhalefet İlişkilerini Düzeltme Çabaları ve 12 Temmuz Beyannamesi

Demokrat Parti Kongresi'nden sonra, muhalefet ile iktidar arasındaki sert mücadele giderek rejimi tıkayacak bir düzeye erişmişti. Uzlaştırıcı bir girişim olmazsa çok partili hayat denemesi başarısızlıkla sonuçlanabilirdi. Cumhurbaşkanı İnönü, otoriter bir kişi olan Recep Peker ile muhalefet arasında bir yumuşamanın sağlanabilmesi için bir arabuluculuk görevi üstlendi. Bu doğrultuda 10 Mayıs'ta İnönü, hükümet başkanı ile muhalefet lideri Bayar'ı Çankaya Köşkünde bir araya getirdi. Bu arada iktidar ve muhalefet in ileri gelenleri ile bir dizi görüşme yapıldı. Söz konusu görüşmelerde muhalefet temsilcileri, hükümet memurlarının ve idare

---

⁴¹⁰ KARPAT, s.156.

⁴¹¹ YÜCEL, s.61.

amirlerinin muhalefete yönelik baskılarından şikayet ettiler ve bu baskıların ortadan kaldırılmasını istediler⁴¹².

Bu arada Demokrat Parti Grubu meclise yeni bir yasa teklifi sundu. Bu yasanın amacı, Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu, İskan Kanunu gibi Anayasaya aykırı kanunların kaldırılması, radyodan diğer siyasi partilerin de yararlanması gibi yeni düzenlemelerin yapılması idi. Bu tasarıların getirilmesi, Ana Davalar Komisyonu'nun aldığı kararlara uygundu. Ancak komisyonunun aldığı kararlara göre, tasarılar reddedildiği takdirde, genel idare kuruluna grubu meclisten çekme yetkisi veriliyordu. Bu nedenle endişe bir kat daha arttı ve bunalım doruğa ulaştı⁴¹³.

7 Haziran 1947'de Cumhurbaşkanı İnönü, muhalefet lideri Bayar'ı çağırarak bir görüşme yaptı. 14 Haziranda ise, İnönü, Bayar ve Peker'i birlikte davet etmiş ve ortak bir görüşme yapmıştır. Bu görüşme sonrasında Bayar, DP'nin yasadışı yöntemlere başvurduğu ve ihtilalci bir parti olduğu yönündeki suçlamaları reddetmiştir. Başbakan Peker de, Bayar'ın iddialarının aksini savunmuştur. 17 Haziranda İnönü Bayar ile bir görüşme daha yapmıştır. Bayar, bu görüşmelerden memnun olduğunu ifade etmiştir. Peker ise, İnönü ile yaptığı görüşme sonrasında, TBMM açıldıktan sonra iktidar-muhalefet arasındaki ilişkilerin düzeleceğinden ümitli olduğunu söylemiştir⁴¹⁴.

İnönü'nün parti liderleriyle yapmış olduğu görüşmelerin bir neticesi olarak, bir gece önce radyolarda okunan fakat gazetelerde yayınlandığı tarihe atfen Türk demokrasi tarihine 12 Temmuz Beyannamesi⁴¹⁵ olarak geçen beyanname yayımlandı⁴¹⁶. Cumhurbaşkanı İnönü'nün ağzından yayınlanan bildiri, "Hükümet reisi ve muhalefet lideri ile son günlerde memleketin iç durumu üzerindeki konuşmalarım ve bu hususta kanaatlerimi ve fikirlerimi söylemek zamanı gelmiştir" diye başlıyordu. Cumhurbaşkanı, siyasi partilerin, idare mekanizması karşısında eşit

---

⁴¹² KARPAT, s.163.

⁴¹³ EROĞUL, 1998, s.57.

⁴¹⁴ C.KOÇAK, 2002, s.185.

⁴¹⁵ 12 Temmuz Beyannamesi'nin tam metni için bkz. Ayın Tarihi, Temmuz 1947, ss.15-16; KARPAT, ss.164-166; ESİRCİ, ss.99-102.

⁴¹⁶ YEŞİL, s.95.

olduklarını ilan ediyor, aynı zamanda bunların ihtilalci metotlarla çalışmaları gerektiğini dile getiriyordu⁴¹⁷.

Bu bildirmede temel olarak, siyasi partilerin Türk demokrasisinin vazgeçilmez unsurları olduğu ve geline noktanadan geri dönülemeyeceğinin özellikle iktidar tarafından anlaşılması gerektiği belirtiliyordu. Böylece iktidar, muhalefetin varlığına tahammül etmeyi ve onunla bir arada yaşamayı kabul ediyordu⁴¹⁸.

Bu bildiri ile İnönü, Başbakan Recep Peker'in ihtilâlcî bir parti olmakla suçladığı DP'yi savunarak muhalefet partisinin yasal çerçevede hareket ettiğini ve CHP ile aynı şartlarda çalışmasına izin verilmesi gerektiğini belirtiyordu. Cumhurbaşkanı olarak her iki partiyi de tarafsız bir şekilde koruyacağını söyleyen İnönü, Peker'in beklentilerine destek vermemiştir⁴¹⁹. Bu nedenle Başbakan Recep Peker, 12 Temmuz Beyannamesi'ni ilginç bir şekilde demokrasiye ve 1924 Anayasası'na aykırı bularak eleştirmiş, 1924 Anayasası'na göre, başbakanın cumhurbaşkanına değil de, parlamentoya karşı sorumlu olması nedeniyle, kendisini 12 Temmuz Beyannamesi ile bağlı saymadığını söylemiştir⁴²⁰.

Demokrat Parti'nin 12 Temmuz Beyannamesi'ne karşı tutumu farklı olmuştur. Merkezde beyanname desteklenmiş, Bayar, beyannamenin partinin manevi şahsiyetine mal edildiğini söylemiştir. Buna karşılık Demokrat Parti örgütünün, beyannamenin iktidar partisi ile bir uzlaşmayı sağlayacak olması nedeni ile bu girişimi desteklemediği söylenebilir. Ancak her şeye rağmen, beyannamenin her iki taraf üzerinde yumuşatıcı etkileri olmuştur. Muhalefet, iktidara sürekli olarak karşı çıkmak yerine, onunla görüşmeler yapma, ikna etme, hatta bazı iktidar partisi üyelerini kendi tarafına çekme gibi yeni taktiklere başvurmuştur. Ancak, bu da sürekli olmamış, gensoru silahının da kullanıldığı hükümeti yıpratma girişimleri, hükümet istifasına yol açmıştır⁴²¹.

---

⁴¹⁷ TOKER, 1970, s.265.

⁴¹⁸ Mete TUNÇAY, **Demokrat Parti**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, C: 8, İstanbul, 1983, s.2067.

⁴¹⁹ Davut DURSUN, **Demokratikleşemeyen Türkiye**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999, s.50.

⁴²⁰ TİMUR, ss.78-79.

⁴²¹ TURGUT, 1986, s.445.

b.Hasan Saka Hükümeti Dönemi

Recep Peker, 12 Temmuz Beyannamesi sonrasında büyük prestij kaybına uğramış ve istifa etmek zorunda kalmıştır⁴²². Bu istifadan sonra, ılımlı ve liberal bir yapıya sahip olarak bilinen Hasan Saka, hükümeti kurmakla görevlendirildi. Hükümetin programında; muhalefete yönelik olumlu olarak nitelendirilebilecek ifadeler mevcuttu. Özellikle; “siyasi partilerin çoğunlukta veya azınlıkta, iktidarda yahut muhalefette devlet idare mekanizması karşısında farklı muamele görmemeleri ve muhalefetin müsait bir çalışma imkanı bulmasının sağlanmasını CHP Hükümeti’nin girişilen hayatın doğal bir sonucu olarak saydığı” belirtilmektedir⁴²³.

12 Temmuz Beyannamesi’nin getirdiği sükunet ortamı, hükümetin Ağustos 1948’de meclise getirdiği yeni seçim kanunu nedeniyle yeniden bozuldu. DP, yeni seçim kanuna ilişkin bu düzenlemeleri yetersiz bulduğunu beyan ederek, seçimlerde yargı denetiminin şart olduğunu ifade etti⁴²⁴. Bu gelişmeler neticesinde Bayar, “Normal bir seçim için kanunun yeniden düzenlenmesinin gerekli olduğunu” ifade ederek, DP’nin ara seçimlere katılmayacağını bildirdi⁴²⁵.

Kasım ayında Meclis açılır açılmaz muhalif milletvekilleri, ülkedeki kötü ekonomik durum ve şeker fiyatlarındaki aşırı yükselme ile ilgili bir gensoru önergesi verdi. CHP’liler tarafından kabul edilen önerge sonrasında yapılan güven oylamasında 34 milletvekilinin aleyhte oy vermesine karşılık CHP çoğunluğunun güvenoyu vermesiyle önerge reddedildi⁴²⁶.

1949 yılı bütçe görüşmelerinde, CHP milletvekili iken istifa ederek DP’ye geçen Manisa Milletvekili Yunus Muammer Alakant, Halkevlerine aktarılan bütçe ödeneğinin çıkarılmasını talep etmiş bu nedenle de CHP’lilerle DP’liler bir kez daha karşı karşıya gelmiştir. Yine bu günlerde meclise gelen milletvekili ödeneklerinin arttırılması konusu da DP muhalefetine takılmıştır. Aslında, CHP yapılması

---

⁴²² 12 Temmuz Beyannamesi’nden sonra İnönü ile ters düşen Başbakan Peker’e, 26 Ağustos 1947 tarihinde CHP Meclis grubunda yapılan güven oylamasında 303 milletvekili olumlu oy verirken, 35 milletvekili ret oyu vermiştir. Siyasi tarihimize 35’ler Grubu olarak geçen bu muhalif vekiller, artık muhalefete karşı sert iktidar politikalarının da sona erdiğini göstermektedir.

⁴²³ TBMM Tutanak Dergisi, 8.Dönem, C:6, s.672.

⁴²⁴ EROĞUL, 1998, s.69.

⁴²⁵ AHMAD, 1976, s.44.

⁴²⁶ AHMAD, 1976, s.48.

düşünülen zam teklifini DP Grup Başkan Vekili Fuat Köprülü'ye ilettiği zaman olumlu yanıt almış ve teklife bazı DP milletvekilleri de imza koymuştu⁴²⁷. Meclis tatilde olduğu için seyahatte olan Bayar dönünce zam konusu parti divanında görüşülmüş ve DP'nin bu zam teklifine kırmızı oy vermek suretiyle muhalefet edeceği ifade edilmiştir⁴²⁸.

Konu meclise geldiği zaman CHP milletvekili Fikri Düşünsel zam konusundaki düşüncelerini şöyle ifade ediyordu: “Milletvekili aylığı şu anda 875 lira, ele geçen miktar ise 560 liradır. Şayet zam yapılırsa ise 1150 lira olacak ve ele 725 lira geçecektir. Fark 153 lira gibi küçük bir rakamdır. Memurlarımız bunu politika dışında görecek kadar olgundur⁴²⁹.”

Ocak 1949'da CHP ve DP'liler arasında din eğitimi konusunda ateşli tartışmalar yaşanmıştır. CHP siyasal nedenlerden olayı bu konuda ileri sürülen istemleri yerine getirme eğilimindeyken, DP'liler bu konunun siyaset üstü olduğunu ifade ederek, uzmanlar tarafından hazırlanacak bir programına göre hareket edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir⁴³⁰.

Hasan Saka Hükümeti, ekonomik konularda çözüm üretememesi nedeniyle ekonominin giderek bozulması ve CHP içindeki muhalefet gruplarında eleştirileri neticesinde 19 Ocak 1949'da istifa etti.

c.Şemsettin Günaltay Hükümeti Dönemi

Saka Hükümeti'nin istifası üzerine yerine 16 Ocak 1949 tarihinde Şemsettin Günaltay Hükümeti kuruldu. Günaltay, ılımlı dengeli ve dindar bir kişi olarak bilinmekteydi. Ancak CHP'li bazı aşırıları, onun Kemalizme sırt dönebileceğine bile inanıyorlardı⁴³¹.

⁴²⁷ Müstakil Grup Beyannamesi, “**Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler**”, 20 Haziran 1949, s.32.

⁴²⁸ Milletvekili ödeneklerinin artırılması konusunda, DP'nin nasıl bir yol izleyeceği parti içinde sert tartışmalara neden olmuştur. Hatta DP Milletvekili İsmail Silivri, “aleyhte oy kullanarak zamları almaktansa, lehte oy kullanıp zamları almanın daha namuslu bir davranış olduğunu” beyan etmiştir. A.g.e., s.32, KARPAT, s.187.

⁴²⁹ GOLOĞLU, 1974, s.201.

⁴³⁰ AHMAD, 1976, s.50.

⁴³¹ AHMAD, 1992, s.42

Günaltay Hükümeti'nin programı mecliste okunarak kabul edildi. Program; siyasi yönden ılımlı, ekonomik yönden ise liberal olarak nitelendirilebilecek özelliklere sahipti. Hükümet programında, “1950 seçimlerinin hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde yapılması için gerekli tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir⁴³²”. Seçimlerde devlet radyosundan propaganda aracı olarak kullanılmasında CHP tekeli kaldırılarak bu hak diğer siyasi partilere de tanınmıştır. Günaltay hükümetinin en önemi icraatlarından birisi de demokrasinin önünde bir engel olarak duran İstiklal Mahkemeleri'nin kaldırılması olmuştur⁴³³.

Programda ayrıca, özel sermayenin gireceği teşebbüsleri teşvik etmek ve kolaylaştırmak hükümetin başlıca şiarı olacaktır denilmekte ve laiklik konusunda ise diğer CHP hükümetlerine göre bir yumuşama görülmektedir. “Bütün diğer hürriyetler gibi vatandaşın vicdan hürriyetini de mukaddes sayarız. Din öğretiminin ihtiyari olması esasına sadık kalarak, vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek hakkını kullanmaları için gereken imkanları hazırlayacağız⁴³⁴.”

Hükümetin, dini konu ve müesseselere ilişkin yaptığı düzenlemeleri⁴³⁵ Başbakan Günaltay daha sonra şu sözlerle ifade etmektedir: “İlkokullarda din dersleri okutturmaya başlayan hükümetin başkanıyım. Bu memlekette Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölümlerin yıkamak için imam-hatip kursları açan bir hükümetin başkanıyım. Bu memlekette, Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için ilahiyat fakültesi açan bir hükümetin başkanıyım⁴³⁶.”

Günaltay Hükümeti'nin en önemli girişimi ise, hükümetin kurulmasından hemen sonra hazırlanmaya başlanan yeni seçim yasası oldu. 16 Şubat 1950'de TBMM'de kabul edilen seçim yasasına⁴³⁷ göre; tek dereceli, genel, eşit ve gizli oyla

⁴³² TİMUR, s.121.

⁴³³ YEŞİL, s.125.

⁴³⁴ TİMUR, ss.120-121.

⁴³⁵ Günaltay Hükümeti'yle birlikte CHP, kuruluşundan beri partinin temel ideolojisi olarak yürüttüğü laiklik ilkesinden kısmi bir ayrılış görülmektedir. Bu durum, laik kesim arasında tepki uyandırırken, muhafazakarlar tarafından memnurluk verici olarak karşılanmıştır.

⁴³⁶ AHMAD, 1976, s.54.

⁴³⁷ 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri 16.02.1946 Tarihli Seçim Kanunu'na göre yapılmıştır. DP oyların %53,59'unu alarak 408 milletvekili çıkarırken, CHP % 39, 9 oy alarak 69 milletvekili, Millet Partisi ise sadece bir milletvekili çıkarabilmiştir. Dokuz sandalyeyi de bağımsız adaylar kazanmıştır.

serbest seçim yapılması, sandık sayımı ilkesinin uygulanması ve seçimlerin adli denetim altında yapılması olanağı sağlandı⁴³⁸.

V.DEMOKRAT PARTİ MUHALEFETİ VE ANAYASAYA AYKIRI KANUNLARIN VE UYGULAMALARIN KALDIRILMASI

Türkiye’de tek parti döneminde, 1924 Tarihli Teşkilat-ı Esasi Kanunu’nun kişi hak ve özgürlüklerine ilişkin hükümleri tam anlamıyla uygulanamamıştır. Nitekim 1924 Anayasası’nın 103.Maddesi “Hiçbir kanun anayasaya aykırı olamaz” demektedir. Oysa, tek parti döneminde yürürlüğe giren ve uygulanan; Milli Korunma Kanunu, Cemiyetler Kanunu, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, Üniversite Yasası gibi kanunların Anayasa’nın 103.maddesine ve temel hak ve hürriyetlere aykırı hükümler ihtiva ettiği görülmektedir. Ayrıca, yöneticilerin keyfi uygulamaları, kişilerin fikir, inanç ve vicdan hürriyeti gibi Anayasa ile kendisine verilmiş olan temel hak ve hürriyetlerine konan kısıtlamalar toplumun her kesiminde tek parti yönetimine karşı sessiz ve derin bir muhalefetin doğmasına yol açmıştır.

Bu bölümde çok partili döneme geçilmesiyle birlikte, tek parti iktidarı döneminde mevcut olan anayasaya aykırı kanun ve uygulamalar konusunda hangi düzenlemelerin yapıldığı konusu üzerinde durulacaktır.

A.Üniversite Yasası’na İlişkin Düzenlemeler

DP’nin Programı’nın 39.Maddesi’nde⁴³⁹ gerekliliği üzerinde durduğu üniversitelerin bilimsel ve yönetsel özerkliğe sahip olmaları yönündeki Üniversiteler Yasası, hükümet tarafından meclise getirilmiş ve 12 Haziran 1946’da kabul edilmiştir⁴⁴⁰. Yasanın birinci maddesiyle üniversiteler, fakültelerden, enstitü, okul ve bilimsel kurumlardan oluşmuş, özerkliği ve tüzel kişiliği olan yüksek bilim, araştırma ve öğretim birlikleri olarak kabul edilmiştir.⁴⁴¹

⁴³⁸ C.KOÇAK, 2002, s.192.

⁴³⁹ Demokrat Parti Programı’nın Mili Eğitim İşleri Bölümü’nde yer alan 39.Madde kısaca şu şöyledir: “Üniversiteler, ilmi ve idari muhtariyete sahip olmalıdır. Muhtelif ilim şubelerinde çalışmak üzere, üniversite içinde, araştırma enstitüleri kurulmasını ve memlekete ait araştırmalara bilhassa önem verilmesini istiyoruz.” Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz.TUNAYA, ss.666-667.

⁴⁴⁰ AHMAD, 1976, s.21.

⁴⁴¹ EKİNCİ, s.318.

Bilindiği gibi, 1933 Üniversite Reformuyla, Darülfünun'un yerine İstanbul Üniversitesi açılırken, öğretim görevlilerinin büyük bir kısmının tasfiyesiyle, bilimsel düşüncelerin farklı görüşleri bir arada toplayan anlayışı da yok edilmeye çalışılmış, üniversitelere de diğer kurumlar gibi parti denetimine alınmıştır⁴⁴².

Bu yasayla, 1933'de üniversitelerin partinin bir organı haline getiren tek parti yönetimi, çok partili dönemin başlangıç evresinde, belli bir anlamda bu yanlışını onarmaya çalışmış, yüksek öğretim kurumlarına bilimsel olabilme imkanı tanıyacak özerk üniversite sistemini iade etmiştir. CHP, üniversitelere verilen özerkliği, batı demokrasinin bir gereği saymakta ve üniversitelerin Cumhuriyet devrinin temel bir davası olan bilimi yüceltmek amacı içinde olduğu söylenerek bu özerkleşme ile Batı'daki üniversitelerle aynı düzeye eriştiği belirtilmektedir⁴⁴³.

B.Basın Yasası'na Yönelik Düzenlemeler

Şüphesiz, tek parti iktidarının 1924 Anayasası'nın özüne ters düşen uygulamalarından birisi de Elazığ Milletvekili Fazıl Ahmet, Aksaray Milletvekili Ahmet Süreyya ve Ordu Milletvekili Ahmet İhsan Bey'in TBMM'ne "milli varlığı zehirleyen" bazı basın organlarına karşı önlem alınmasını içeren bir önergeyle ortaya çıkmıştır⁴⁴⁴. Önerge, 25 Temmuz 1931 Tarihinde "Matbuat Kanunu" adıyla kabul edilmiştir. Bu kanunun en önemli maddesi, Bakanlar Kurulu'na gazete kapatma yetkisi veren 50. maddesidir⁴⁴⁵.

⁴⁴² Mete TUNÇAY, **YÖK**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C:3, s.680.

⁴⁴³ H.KONGAR, s.47.

⁴⁴⁴ Önergenin tam metni şöyledir: "Bazı gazetelerin takip ettikleri istikamet vatandaşların siyasi izan ve medeni vicdanı üzerinde sarıh bir fikir şekaveti icra ederek masum ruhları tamamen zehirleyecek mahiyetler almaya başladı. Hale hiçbir faydası olmadığı gibi, atıye de birçok vahamet ve zarar hazırlayan bu felaketsel cereyan karşısında hükümet ne düşünüyor? Milli varlığı istilaya başlayan şu zehirli havadan ammenin vicdanı pek muzdariptir. Binaenaleyh BMM'nin vaziyeti mütalaa ile bu hususta bir karar vermesini elzem görüyoruz." Daha ayrıntılı bilgi için bkz. YETKİN, 1983, s. 69.; **Türk Parlamento Tarihi (TBMM 4.Dönem-1931-1935)**, TBMM Vakfı Yayınları, No:11, Ankara, 1996, ss.329-334.

⁴⁴⁵ Bu madde şöyledir: "Memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyettan dolayı Bakanlar Kurulu kararıyla gazete veya mecmualar muvakkaten tatil olunabilir. Bu suretle kapatılan gazete veya mecmuanın neşrine devam edenler hakkında on sekizinci madde hükmü tatbik olunur. Bu suretle kapatılan bir gazetenin mesulleri, tatil müddetince başka bir isim ile gazete çıkaramaz" Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Refik KORKUD, **Milli Mücadele, Cumhuriyet, İnönü Devri ve Matbuat**, Türkiye Fikir Ajansı, Ankara, 1956, s.17.

1946 yılında çok partili hayata geçilmesiyle birlikte, halkın yeni kurulan Demokrat partiye aşırı derecede ilgi göstermesi nedeniyle CHP’de bazı konularda daha hassas davranmak özellikle de basına birtakım ödünler vermek zorunda kalmıştır. Demokrat parti kurucularının basınla yakın ilişkilerinin bulunması ve bu desteği arkalarına almış olmalarına rağmen, seçim hazırlıklarına girişen CHP’de basının desteğine muhtaçtır. Bu desteği sağlayabilmek için basın hürriyetine önem vermek ve mevcut basın kanununda bu hürriyetleri sınırlayan ve hatta bir baskı aracı olarak kullanılan maddelerde bazı değişiklikler yapmak gerekmektedir. Basın özgürlüğünü kısıtlayan siyasal eleştiri hakkını son derece sınırlayan en önemli madde ise Basın Kanunu’nun 50.maddesidir⁴⁴⁶.

Muhalefetin de baskısıyla Basın Yasası’nın 50.maddesinin değiştirilmesi hakkındaki yasa değişikliği 13 Haziran 1946’da kabul edilmiştir⁴⁴⁷. Muhalefet ve iktidar arasında 50.maddenin kaldırılmasının demokratikleşme yolunda atılması gereken bir adım olduğu üzerinde görüş birliği sağlanmıştır. 50.maddenin değiştirilmesi ile, gazete ve dergilerin ancak mahkeme kararı ile kapatılabileceği kabul edilmiştir.⁴⁴⁸ Ancak 50.maddenin değiştirilmesiyle gazetelerin kapatılmasının son bulmadığı görülmektedir. 21 Temmuz seçimlerinin ardından Celal Bayar’ın hükümeti seçimlere hile karıştırmakla suçlayan bildirisi, 25 temmuz 1946 tarihinde üç gazetede yayınlanınca, bu gazetelerden Yeni Sabah ve Gerçek gazeteleri sıkıyönetimce kapatılmıştır. CHP yanlısı Tanin gazetesinin ise kapatılmadığı görülmektedir⁴⁴⁹.

C.Sınıf Esasına Dayalı Parti ve Dernek Kurma Yasağı

28 Haziran 1938 Tarihli Cemiyetler Kanunu, cemiyetlerin kurulmasını izne bağladığı gibi, cemiyetlerin esas nizamnamelerini idare makamlarına vermelerini ve faaliyete geçebilmeleri için de tescil olduklarını gösterir belge almalarını zorunlu kılmıştır.⁴⁵⁰ Bu tescil sisteminin tek parti dönemi açısından önemi, bütün derneklerin yanında siyasi partilerin kuruluşu üzerinde de etkili olmasıdır. Yasayla getirilen önemli bir düzenleme ise, sınıf esasına veya adına dayalı cemiyetlerin kurulmasının

⁴⁴⁶ İNUĞUR, s.218.

⁴⁴⁷ TBMM.T.D., D.VII., C:24, B:64 O:1, 13.06.1946, s.267-268.

⁴⁴⁸ EKİNCİ, s.319.

⁴⁴⁹ GÜRKAN, s.378.

⁴⁵⁰ MAKAL, s.182.

yasaklanmasıdır. Yasa, cemiyetlerin denetimi konusunda da hükümete geniş yetkiler vermektedir⁴⁵¹.

Çok partili döneme geçilmesiyle birlikte, CHP’inde demokratikleşme yolunda önemli adımlar atıldığı görülmektedir. Bu adımlardan birisi de, sınıf esasına dayalı cemiyetlerin kurulmasına izin verilmesidir. Nitekim Milli Şef İnönü 10 Mayıs 1946’da CHP kurultayında bu konuda şunları söylemektedir:

“Partimizin programı, sınıf esasına üzerine cemiyet kurulmasını menetmiştir. Bu maddenin kaldırılmasını tetkik edeceksiniz. Biz, kendi programımızda sınıf mücadelesini istemeyen ve sınıf menfaatleri arasında ahenk arayan esasta kalacağız. Vatandaşlardan, sınıf menfaatleri üzerine cemiyet ve parti kurmak isteyenlere, kanun yolu ile, mani olmayacağız. Bizim kanun yolu ile de menetmeye çalışacağımız cemiyet ve partiler, kökü dışarıda, yani yabancı aleti olan cemiyet ve partiler ve onlardan mülhem olanlardır⁴⁵².”

Böylece sosyalist partilerle birlikte sendikaların da kurulmasına imkan verecek olan “Cemiyetler Kanunu’nda bazı yasakların kaldırılması” da dahil olmak üzere Milli Şef’in Olağanüstü Kurultay’da yaptığı teklifler kabul edilir ve rejimin başlangıçtan beri temel iddialarından biri olagelmiş sınıfsız toplum ilkesine taban tabana zıt bir karar alınır⁴⁵³.

Milli Şef’in Olağanüstü Kurultay’da tekliflerini dile getirmesinden dört gün sonra TSP(Türkiye Sosyalist Partisi)’nin kuruluş dilekçesi “İstanbul Valiliği Delayetiyle” İçişleri Bakanlığı’na sunulacaktır. Sosyalist bir partinin kurulabilmesini mümkün kılan Cemiyetler Kanunu’ndaki değişikliğin 14 Mayıs 1946’dan neredeyse tam bir ay sonra gerçekleştirilecek olması, rejimin tavrının bir göstergesi olması açısından büyük önem taşımaktadır⁴⁵⁴.

⁴⁵¹ MAKAL, ss.182-184.

⁴⁵² MAKAL, s.478, Bu konuşma için bkz., 11 Mayıs 1946, Cumhuriyet; Ayın Tarihi, Mayıs 1946.

⁴⁵³ CHP programının, sınıf esasına dayanan cemiyetlerle ilgili kaldırılan hükmünü içeren 22. madde metni şöyledir: “Türkiye’de cins ve sınıf ve rejional fikirleri koruma ve yayma, sınıf mücadelesi uyandırma maksatlarıyla cemiyet kurulamaz. Devlet, hususi idare ve Belediyelerle Devlete bağlı müesseselerden hizmet karşılığı aylık ve ücret alanlar buldukları vazifenin sıfat ve hüviyeti ile cemiyet kuramazlar.” Yurttaş haklarını düzenleyen 4. maddenin C paragrafı da şu şekilde değiştirilir: “Milletvekili seçimlerinde tek dereceli seçim taraflıyız.” AKKERMAN, s.40.

⁴⁵⁴ Haziran 1946’da yapılan değişiklikle 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu’nun 9. Maddesi’nin B, C ve F fıkraları kaldırılmış, “Aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına veya adına dayanan (cemiyetlerin

Tek Dereceli Seçim Yasası'nın kabul edildiği gün(5 Haziran 1946), Dernekler Yasası'nda da değişiklikler yapılmış, idare amirlerine tanınmış olan dernekleri kapatma yetkisi mahkemelere verilmiştir. Siyasi partilerinde dernek kapsamında değerlendirildiği bu yasayla, sınıf esasına dayalı örgütlenmeyi yasaklayan maddelerin kaldırılması sonucunda, sınıf esasına dayalı parti kurulması serbest bırakılmış, işçilerin de örgütlenmesine olanak sağlanmıştır. Muhalefetin bu yasayla ilgili eleştirilerinin odaklandığı en önemli nokta, 29.maddesinin değiştirilmemiş olmasıdır. 29.Madde; “zabıta, cemiyetlerin, derneklerin, merkez ve müesseselerine mahallin en büyük mülkiye amirinden verilen ve istenildiği zaman göstermeye mecbur olduğu yazılı emri elinde bulundurarak her zaman girmeye salahiyyetlidir”.denmektedir⁴⁵⁵.

Dernekler Yasası ile tek parti rejiminin merkezîyetçi örgütsel yapısı yıkılmakta, demokratik rejimlerin sivil toplum yapısına bir geçiş sağlanmaktadır. Diğer yandan, 29.maddenin korunmasıyla eski rejimin baskıcı ve sınırlı özgürlük anlayışı üstü kapalı bir şekilde korunmaktadır. CHP yanlısı basın, muhalefeti gereksiz yere sergiledikleri şiddetli eleştiriler nedeniyle kınamaktadır. Yalçın, 29.maddeyi zabıta memurlarının derneklere girip oturmak ve görüşmeleri izlemek yolunda sahip oldukları yetkileri belirten madde olarak göstermiş, DP milletvekillerinden gelen itiraz üzerine verilen önerenin oy birliği ile kabul edileceğine inandığını belirtmektedir⁴⁵⁶.

D.Tek Dereceli Seçim Sistemi'nin Kabul Edilmesi

1946 yılında çok partili hayata adım atılincaya kadar Türkiye'de seçimlerle ilgili yapılan tartışmaların, öncelikle seçimlerin tek dereceli olması üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz. I.Meşrutiyet Parlamentosu tarafından hazırlanan ve Türk tarihinin ilk seçim yasası olan İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatı'yla getirilen iki dereceli seçim sistemi 1908'den 1942 yılına kadar çeşitli değişiklikler geçirerek bütün seçimlerde uygulanmıştır⁴⁵⁷.

---

teşkili yasaktır)” hükmünü içeren H fıkrası, “cins ve sınıf esasına veya adına dayanan” kısmı çıkarılarak değiştirilmiştir.

⁴⁵⁵ TBMM.T.D. D: VII, C:24, Oturum:1, 5.6.1946, s.49, s.53.

⁴⁵⁶ Hüseyin .Cahit YALÇIN, İç Siyaset Edebiyatı, Ayın Tarihi, Haziran 1946, s.151.

⁴⁵⁷ ÖZ, s.152.

Çok partili döneme geçilmesiyle birlikte en çok tartışma konusu yapılan konuların başında uygulanmakta olan Seçim Kanunu'nun gelmekte olduğunu görmekteyiz. 5 Haziran 1946 yılında Tek Dereceli Seçim Yasa Tasarısı mecliste görüşülürken, Hükümet ve DP milletvekilleri arasında çok sert tartışmalar olmuş, Demokratlar belediye seçimlerinde ortaya koydukları suçlamaları tekrarlamışlardır. Belediye seçimlerinde yapıldığını iddia ettikleri yolsuzluklar nedeniyle muhalefetin, devletin seçim işleriyle ilgili memurlarına güvensizliği konusunda Erim, şu şekilde bir eleştiri getirmektedir: “(...)Seçim işlerinde de emniyetin ilk şartı, memur vatandaşlarımıza inanmaktır. Eğer, hareket noktanız ona inanmamak ise, nazari olarak bulup hazırlayacağımız herhangi bir tedbir kötülüğün önüne geçemeyecektir. Demokrasiyi sağlamlaştırmanın esas şartı: hükümet baskı yapar, memur vazifesini çiğner, yurttaş baskıya dayanamaz, düşüncesini terk etmekten ibarettir⁴⁵⁸.”

Türkiye’de 1946 yılına gelinceye kadar, iki dereceli⁴⁵⁹ ve çoğunluk usulüne⁴⁶⁰ dayalı bir seçim sistemi uygulamıştır. 5 Haziran 1946 tarih ve 4918 Sayılı Yasa ile Tek Dereceli Seçim Sistemi kabul edilmiştir. Bu seçim kanunu ile, iki dereceli seçim sistemi yerini tek dereceli seçim sistemine bırakırken, seçmenlerin adaylarını aracısız seçebilmelerini, adayların da istedikleri partiden ya da bağımsız olarak aday olabilmelerine olanak sağlaması gibi demokratik özellikleri içerirken, seçim sonuçlarının açık oy- gizli tasnif yöntemiyle yapılacağı hükmünün yer alması tek partinin her şeyi kontrol etme politikasının bir sonucuydu⁴⁶¹.

Bu yasaya göre yapılan 21 Temmuz 1946 Seçimleri, Türk siyasal hayatının ilk tek dereceli, çok partili ve aynı zamanda ilk erken seçimi olması açısından önem taşımaktadır. 9 Temmuz 1948’de çıkarılan, 4918 Sayılı Yasa’nın bazı maddelerini değiştiren ve bazı maddelerin eklenmesine dair 5258 Sayılı Seçim Kanunu, 1946 seçimlerinin yolsuzluk ve CHP’lilerin baskısı altında yapıldığı yolunda tartışma getiren TBMM’nin ilk ana muhalefet partisi olan Demokrat Parti tarafından

⁴⁵⁸ Nihat ERİM, Tek Dereceli Seçim Kanunu, Ayın Tarihi, Haziran 1946, s.151.

⁴⁵⁹ İki Dereceli Seçim Sistemi: Birinci aşamada seçmenler delegeleri, ikinci aşamada ise, delegeler milletvekillerini seçerler. Ancak tek parti döneminde seçmenlerin delegelerin seçiminde de serbest olmadığı görülmektedir. CHP örgütleri, delegeleri listeler şeklinde ilan etmekte ve seçmenler bu aday(lar) arasından seçimini yapmaktadır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. ÖZ, ss.152-163.

⁴⁶⁰ Çoğunluk Usulü: Milletvekilliği, en çok oy alan adaylar yada partilerce kazanılır.

⁴⁶¹ EKİNCİ, s.313.

kanunlara aykırı olarak nitelendirilmiştir. DP, bu yasa uyarınca 17 Ekim 1948'de yapılan ara seçimlere katılmamış, seçim güvenliği, serbest ve dürüst seçim tartışmalarını 16 Şubat 1950 Tarih ve 5545 Sayılı Seçim Yasası çıkarılıncaya kadar sürdürmüştür. Bu yasa, tek dereceli, genel, eşit, gizli oy ve açık sayım esasını getiriyor; seçimlerin çoğunluk sistemine göre yapılacağını hükme bağlıyordu. Seçim sistemine ilişkin bir değişiklik öngörmeyen bu yasanın önemi; seçimlerin yargı kontrol ve denetimi altında yapılması yanında, seçim anlaşmazlıklarının özel mahkemelerce çözümlenmesi kuralını getirmesi, ayrıca gizli oy, açık sayım usulünü benimsememiş olmasıdır. Getirilen bu zorunluluklar, bu yasa uyarınca yapılan 14 Mayıs 1950 Seçimleri'nin, Türk seçim tarihinde dürüst ve serbest yapılan ilk seçim olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Bu seçimler sonunda; iktidarı ele geçiren DP, %53,59 oy oranı ile 408, ana muhalefet partisi olan CHP %39,98 oy oranı ile 69 ve Millet Partisi de %3,03 oy oranı ile 1 milletvekili çıkarmıştır⁴⁶².

E.Değişmez Genel Başkanlığın Kaldırılması

İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasından sonra 26 Aralık 1938'de olağanüstü olarak toplanan CHP Büyük Kurultayı'nda İnönü, ülkenin Milli Şefi, CHP'ninde Değişmez Genel Başkanı ilan edilmiştir⁴⁶³. Kurultayda kabul edilen tüzük değişikliklerine göre; "Milli Şef ancak; vefat, görevini yapamayacağı bir hastalığa tutulması ve istifa hallerinin birinin vukuu bulmasıyla Parti Büyük Kurultayı derhal toplanarak, partiye mensup şahıslardan birini Değişmez Genel Başkan seçer" hükmünü getirmiştir. Değişmez Başkanlığa getirilen İnönü, o yıllarda totaliter rejimlerin başkanları için kullanılan şef teriminden esinlenerek Milli Şef olarak anılmaya başlandı⁴⁶⁴.

Çok Partili hayata geçişin demokrasiye olan yansımalarından birisi de, CHP'nin 1938 yılı sonunda toplanan CHP Büyük Kurultayı'nda İnönü'ye verilen, Milli Şef ve Değişmez Genel Başkan unvanlarının 10-11 Mayıs 1946 tarihinde

---

⁴⁶² AHMAD, 1976, s.66.

⁴⁶³ EKİNCİ, s.127.

⁴⁶⁴ KİLİ, ss.85-86.

toplanan CHP İkinci Olağanüstü Kurultayı'nda kaldırılması oldu. Genel Başkanın dört yılda bir kongre tarafından belirlenmesi esası kabul edildi⁴⁶⁵.

Kongrede İnönü, milli şefliğin kaldırılması konusunda şu önergeyi vermiştir:

“Her büyük seçimden önce Kurultay, partimizi seçime götürecek olan başkanı tayin edecektir. Arkadaşlarımın bana muhabbetini bilirim. Ancak; bu büyük kurultayın çalışmasında birinci derecede tesirli olan adamın, yine parti tarafından değiştirilmek imkanının esas kaide olarak kabul edilmesinde, gelecek için iyi bir teminat görürüm. Halk idaresinde, herkesin serbest oyların tesirinde bulunmasını, bir örnek olarak geleceğe devretmekten zevk alacağım⁴⁶⁶.”

Halk Partisi seçimleri kaybedecek olursa İnönü, parti başkanı olarak muhalefete geçecekti. Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığını şahsında birleştirdiği için uğradığı tenkitlere rağmen, İnönü parti başkanlığını bırakmak niyetinde değildi⁴⁶⁷.

F.Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'na İlişkin Düzenlemeler

Milli Şef Dönemi'nin geniş kitleler üzerinde olumsuz etkiler bırakan ve tek parti yönetimine karşı iç muhalefetin ve hoşnutsuzluğun oluşmasında önemli bir rolü olan kanun; “Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu”dur. 2559 Sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, 04.07.1934'te kabul edilmiş ve 14.07.1934'te yürürlüğe girmiştir. Bu kanunu tamamlayıcı mahiyette 7 Nisan 1938 Tarih ve 8501 Sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Nizamnamesi” neşredilmiştir⁴⁶⁸.

Bu kanunun 18.maddesi ile polise fevkalade yetkiler tanınmıştır. Kanunun 18.maddesi, “fevkalade hallerde ve devletin emniyet ve hizmetini ve içtimai nizamı tehdit ve ihlal kabiliyetini haiz vaziyetlerde bu hal ve vaziyetleri ihdas edeceklerinde veya devamına müessir olacaklarına şüphe edilenleri, sebep ortadan kalkıncaya kadar polis, nezaret altına alabilir ve umumi ve hususi nakil vasıtalarına vaziyet edebilir.

⁴⁶⁵ AHMAD, 1976, s.20.

⁴⁶⁶ GİRİTLİOĞLU, s.162.

⁴⁶⁷ KARPAT, s.137.

⁴⁶⁸ Osman AKANDERE, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, Konya, 1992. s.186.

Bu hal ve vaziyetinde devamının takdiri en büyük mülkiye amirine aittir⁴⁶⁹, demektir.

Bu maddenin 1924 Tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bütün Türk vatandaşlarına tanıdığı tabii bir hak olan “kişi dokunulmazlığını” sınırladığı ve bu konuda idarecilere bir keyfilik getirdiğini söyleyebiliriz. Bu maddeyle; hükümet, serbest kalmalarında mahsur gördüğü kimseleri, mahkemedan karar almaksızın istediği kadar göz altında tutabilirdi. Maddede yer alan “fevkalade haller, devletin emniyet ve hizmeti, içtimai, nizami tehdit ve ihlal” konularının takdiri idareye, yani hükümete bırakılmıştır. Yine “bu hal ve vaziyetlerin ihdas ve devamında müessir olanların”, şüphe üzerine idare, yani hükümetçe tayin edilmesi ve sebep ortadan kalkıncaya kadar göz altında tutulabileceği, hükümete kişi dokunulmazlığı ile ilgili Anayasa teminatına aykırı hareket için serbestlik getirmektedir.

Tek parti yönetiminin yürürlükteki anayasaya aykırı uygulamalar içerisinde olmasına imkan veren “Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu”, İkinci Dünya Savaşı yıllarında oldukça sık uygulanan bir kanun olmuştur. Savaş yıllarında tek parti yönetimi bu kanuna dayanarak yönetime muhalif olarak gördükleri kişileri, gazetecileri, yazarları takip ettirmiş, haklarında fişler ve raporlar tanzim ettirmişlerdir. Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun uygulanmasından en ziyade haksızlığa uğrayanların başında gazeteciler gelmekteydi. Kanununun kendilerine tanıdığı salahiyeti, resmi görevliler keyfi ve haksız bir şekilde uyguluyorlardı. Gerçektende; “söz hürriyeti, vicdan hürriyeti, yazı hürriyeti, toplanma ve teşkilatlanma hürriyeti” olarak ayırabileceğimiz siyasi hürriyetler tam anlamıyla yasaklanmış ve baskı altına alınmıştır⁴⁷⁰.

Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, çok partili hayata geçildikten sonra DP'liler tarafından iktidarda bulunan CHP'nin ağır bir şekilde tenkit edilmesine imkan veren bir kanun olmuştur. Kanunda yer alan ve Anayasanın ilgili hükümlerine aykırı olan maddeler 02.02.1948 Tarih ve 5188 Sayılı Kanunla kaldırılmıştır⁴⁷¹.

---

⁴⁶⁹ AKANDERE, s.186.

⁴⁷⁰ Nadir NADİ, Siyasi Hürriyet İktisadi Hürriyet, Cumhuriyet, 11.09.1945.

⁴⁷¹ GİRİTLİOĞLU, ss.189-190.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1839 Tanzimat Fermanı'yla başlayan hukuki, siyasi ve askeri reform hareketleri, 1876 Kanun-i Esasisi'nin kabul edilmesi ve meclisin açılmasıyla birlikte monarşik bir idarenin yerini, meşruti bir idareye bırakmasıyla farklı bir sürece girmiştir. Bu meclisin açılmasıyla birlikte, önceki dönemlere göre kişi hak ve özgürlüklerinde bir takım iyileştirmeler sağlanmışsa da, demokratik bir mücadelenin araçları olan siyasi partiler konusunda herhangi bir özgürlük söz konusu değildir. Zaten Osmanlı-Rus Savaşı yıllarına rastlayan bu meclis, 1878 yılında Sultan Abdülhamit tarafından feshedilmiştir.

Meclisin dağıtılmasından sonra, teşkilatlanmaları daha önceki yıllara dayanan Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler adıyla anılan aydın bir grup, memleket içinde ve dışında gizli siyasi teşekküller oluşturmaya başlamıştır. Bu aydın grubunun temel amacı, padişahın mutlak hakimiyetini sınırlandırmak ve 1876 Kanun-i Esasisi'ni tekrar yürürlüğe koydurtmaktır.

1908 yılında Meşrutiyet idaresinin tekrar yürürlüğe konmasını sağlayan grup, daha sonra meclise tamamen hakim olmuş ve padişahın yetkilerini kısıtlamıştır. Jön Türkler parlamentarizm ve liberalizmi, kurmuş oldukları meşrutiyet rejiminin temel sayıyorlardı. Ancak uygulamada, padişahın devraldıkları iktidarı vatandaşla paylaşmayı reddederek, halka ve siyasi çoğunluğa güven göstermemeye başladılar. Batı karşısında aşağılık duygusu, vatandaşa karşı kendini yüksek görme tutumu ve yıkılmakta olan imparatorluğu eski ihtişamlı günlerine kavuşturmak hülyası gibi karışık bazı sosyal ve kültürel faktörlerin de etkisi altında hareket eden Jön Türkler, nihayet Osmanlı Devleti'ni kurtarmak değil, bilakis çöküşünü hızlandırmak suretiyle başarısızlığa uğramışlardır.

Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi neticesinde Anadolu'nun büyük bir bölümü işgale uğramış, bu işgallere bir tepki olarak da Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri hem silahlı hem de siyasi mücadeleyi yürütmüşlerdir. Bu cemiyetlerin üyeleri daha sonra TBMM'nin oluşmasında etkin rol oynamışlardır.

Birinci TBMM'nin 23 Nisan 1920 yılında açılmasıyla birlikte hızlı bir şekilde yasama görevini yerine getiren mecliste, 1921 Anayasası'nın kabul edilmesiyle

birlikte nispi birlik hali bozularak, her biri çeşitli görüş ve programa sahip gruplar ortaya çıkmıştır. Bu gruplar, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde kümelenmiş olanların oluşturduğu Birinci Grup ile daha çok muhafazakarların oluşturduğu İkinci Grup'tur. Bu iki grup arasında sert tartışmalar yaşanması ve meclisin yasama görevini yerine getiremeyecek bir duruma düşmesi nedeniyle Mustafa Kemal Paşa, 8 Nisan 1923 günü "Halk Fırkası" adında bir parti kurduğunu beyan etmiştir.

Nitekim Atatürk dönemi CHP'si diğer tek parti sistemlerinden farklı olarak kısa bir zaman sonra bir başka siyasi partinin kurulmasına izin verdi. **"Bağımsızlık ve hürriyet benim karakterimdir"** diyen Mustafa Kemal Paşa, devletin tek partili bir şekilde yönetilmesine rıza göstermemiş ve 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası(TCF) kurulmuştur. Ancak TCF'nin kısa zamanda rejim karşıtlarının toplandığı bir teşekkül haline gelmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan Şeyh Sait isyanı neticesinde TCF kapatılmıştır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk çok partili hayat tecrübesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak, Kemal Paşa, TCF deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen yine de çok partili hayat denemesinden vazgeçmemiştir.

12 Ağustos 1930'da Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşı Fethi Okyar tarafından Serbest Cumhuriyet Fırkası(SCF) kurulmuştur. Halk Partisi'nin devletçilik anlayışına karşı, liberalizmi savunan fırkaya karşı ilginin hızla artması ve rejim muhaliflerinin de destek vermesi üzerine kurulduktan kısa bir süre sonra parti kendisini feshetmiştir.

CHP'nin 10 Mart 1931 Tarihli Kongresi'nde Recep Peker'in genel sekreterliğe gelmesiyle birlikte yeni bir dönem başlamıştır. Peker, partinin devlet örgütü ile hükümet üzerinde denetim kurabilecek ölçüde parti-devlet bütünleşmesini sağlamaya yönelik adımlar atmış, bu hedefe yönelik olarak Türk Ocakları, Mason Derneği ve Kadınlar Birliği gibi teşekküller feshedilerek tüm malvarlıkları Halkevlerine devredilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın son yıllarına kadar CHP bütün muhalefeti susturmayı başarmıştır. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru faşist-otoriter ülkelerin savaşı kaybedeceğinin anlaşılması üzerine tüm dünyada dalga dalga yayılan demokrasi rüzgarına CHP içindeki bazı vekillerde kapılmıştır. Bu

durum 21 Mayıs'ta başlayan bütçe görüşmelerinde açığa çıkmıştır. Artık CHP içinde tek parti dönemi uygulamalarının sorgulanması gündeme gelmekte; Menderes tarafından, 1945 yılına kadar duyulmayan milli egemenlik, meclis üstünlüğü ve demokratik rejim konuları bütçe görüşmelerinde dile getirilmektedir.

Daha sonra, Menderes, Bayar, Köprülü ve Koraltan verdikleri bir önergeyle CHP hükümetinin uygulamalarını eleştirmişler ve iktidarın daha demokratik esaslara göre çalışma gerektiğini ifade etmişlerdir. CHP'ye karşı başlayan muhalefet hareketinin belirginleşmesine yol açan önemli bir gelişme olan Dörtlü Takrir, bir bakıma da o dönemdeki tek partili yönetimin uyguladığı siyasi ve sosyal baskıya karşı bir tepki metnidir.

CHP'nin bu önergeyi reddetmesiyle birlikte muhalif vekillerinde yeni bir parti kurma yolundaki çalışmaları hız kazanmış ve nihayet Bayar, 7 Ocak 1946 günü Demokrat Parti' nin kurulduğunu beyan etmiştir.

Kanaatimizce, 1945 muhalefeti Cumhuriyet Dönemi'nin en geniş tabanlı halk hareketi olarak doğmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik sıkıntıların yanında CHP'nin otoriter uygulamaları ve halktan kopuk bir siyaset izlemesi, insanların akın akın DP'ye koşmasına neden olmuştur.

Bir diğer önemli husus ise; DP'nin İnönü'nün isteği doğrultusunda anlaşmalı bir parti olarak kuruluşu şeklindeki iddiasının asılsız olduğudur. Eğer böyle bir iddia gerçek olsaydı DP büyük bir halk tabanına hitap edemezdi. Nitekim 1950 seçimlerinde bu durum, DP'nin halkın büyük desteğini alarak iktidarı ele geçirmesiyle somut olarak görülmektedir. Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı İnönü ile zaman zaman diyaloga girerek, iki parti arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları aşmaya çalışmış olması, onun muvazaa anlayışıyla hareket ettiğinin bir kanıtı olamaz. Yirmi üç yıllık bir tek-parti yönetiminden sonra birdenbire siyasette çoğulculuğa yönelmenin, gerçekçi bir gözle bakıldığında, birtakım sıkıntılar yaratması normaldir ve böyle bir süreç içinde söz konusu bir diyalogun gerçekleştirilmiş olmasını bir kazanç saymak gerekir.

Dörtlü Takrir'in CHP'nden ayrılarak yeni bir parti kurmak için önceden tasarlandığı şeklindeki iddialar da gerçekleri yansıtmamaktadır. Nitekim, takrircilerin

DP kurulduktan sonra da ifade ettikleri gibi bu takririn asıl amacı; CHP’nde bir liberalleşme hareketini başlatmaktır.

Belirtilmesi gereken bir diğer husus ise, Türkiye’nin Birleşmiş Milletler Anlaşması’nı imzalamakla zaten çok partili hayata geçmeyi kabul ettiği gerçeğidir. Çünkü Birleşmiş Milletler Anlaşması’nın temel hükümleri bu anlaşmayı imza edecek devletin demokratikleşmesi ve çok partili bir rejime olanak sağlamasını zorunlu kılmaktadır. Bu durum ise, Bayar, Menderes, Koraltan ve diğer muhalif vekiller olmasa bile Türkiye’nin o tarihlerde çok partili bir yaşama geçiş denemesi yapabileceğini ama bu durumun SCF’nda olduğu gibi bir muvazaa partisi şeklinde olacağıdır

Üzerinde durulması gereken diğer bir nokta da; İkinci Dünya Savaşı sonrasında faşist-otoriter yönetimlerin savaşı kaybetmesi ve demokratik eğilimlerin ön plana çıkmasıyla birlikte bu tür rejimlere sahip olan ülkeler üzerindeki oluşan baskıdır. Nitekim İkinci Dünya Savaşı olmamış olsaydı yahut demokrasi cephesi savaşı kaybetseydi, Türkiye’deki çok partili bir hayata geçiş çok daha uzun bir zamanı alabilirdi.

Sonuç olarak, ünlü siyaset bilimci Maurice Duverger’in de ifade ettiği gibi, **“partiler, kökenlerinin etkisi altında kalırlar”** sözünün gerçekten tüm siyasi partiler açısından az veya çok gerçeklik payının olduğu görülmektedir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nde ve hatta Cumhuriyet Halk Partisi’nde, İttihat ve Terakki’nin izleri bulunmaktadır. Bu izler yalnız tüzüklerdeki benzerliklerle sınırlı kalmayıp, söz konusu partilerin eylemlerine yansımıştır. İttihat ve Terakki’den miras alınan ve tek parti döneminde de devam eden otoriter bir yönetim anlayışı, demokrasiye ve özellikle de muhalefete şüpheyle bakan bir siyasal kültürün yerleşmesine neden olmuş, 1950’ de iktidarı CHP hükümetinden devralan DP ise, tek parti anlayışının baskıcı ideolojisini devam ettiren bir görüntü vermiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

- AĞAOĞLU, S., **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.
- AHMAD, F., **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, Çev: YAVUZ N., Kaynak Yayınları, İstanbul, 1994.
- _____, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, Hil Yayınları, İstanbul, 1992.
- AHMAD, F., ve AHMAD, B.T., **Türkiye'de Çok Partili Hayatın Açıklamalı Kronolojisi, (1945-1971)**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1976.
- AKKERMAN, N.C., **Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar**, Ulus Basımevi, Ankara, 1950.
- AKŞİN, S., **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitapevi, Ankara, 2001.
- ALKAN, T., **Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1989.
- ALKAN, T., ve D.ERGİL, **Siyaset Psikolojisi**, Turan Kitabevi, Ankara, 1980.
- ANZERLİOĞLU, Y., v.d., **80.Yılında Türkiye Cumhuriyeti ve Demokrasi**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2004.
- ARMAOĞLU, F., **20.Yüzyıl Tarihi(1914-80)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984.
- ASLAN, Y., **Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, Sayı: 81, Ankara, 1997.
- ATATÜRK, M.K., **Nutuk**, Kamer Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- AVŞAR, A., **Serbest Cumhuriyet Fırkası(Bu Partinin Kapatılmasında Basının Rolü)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998.
- AYBAR, M.A., **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm(Seçmeler:1945-1967)**, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1968,
- AYDEMİR, Ş.S., **İhtilalin Mantığı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990.
- _____, **Menderes'in Dramı(1889-1960)**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.
- BAYAR, C., **Başvekilim Menderes**, Der.İsmet Bozdağ, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1986.
- BERBEROĞLU, G., **Siyasi Parti Yönetimi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1997.
- BERKES, N., **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- BİRAND, M.A., ve C.DÜNDAR., **Demirkırat (Bir Demokrasinin Doğuşu)**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995.
- BORATAV, K., **Türkiye Tarihi-Çağdaş Türkiye(1908-1980) içinde İktisat Tarihi**, Der. Sina AKŞİN, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002.
- _____, **Türkiye İktisat Tarihi(1908-1985)**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1998.

- BOZDAĞ, İ., **Demokrat Parti ve Ötekiler**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1975.
- _____, **Değişim Şafağı**, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.
- BURÇAK, R.S., **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)**, Olgaç Yayınları, İstanbul, 1977.
- CEM, İ., **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem/Kültür Yayınları**, İstanbul, 1995.
- ÇAVDAR, T., **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi(1839-1950)**, İmge Yayınevi, İstanbul, 1995.
- _____, **“Adalet Partisi,”** Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, s.2066, 1985.
- _____, **“Demokrat Parti”**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C:8, İstanbul, s.2064, 1985.
- DEMİRAĞ, N., **“31 Mayıs 1953’te Nuri Demirağ’ın MKP Kongresi’ndeki Beyanati”**, Şaka Matbaası, İstanbul, 1953.
- DEMİREL, A., **Birinci Meclis’te Muhalefet-İkinci Grup-**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- DERİNGİL, S., **Denge Oyunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.
- DEMOKRAT PARTİ TÜZÜK VE PROGRAMI, İstiklal Matbaası, Ankara, 1953.
- DİLİPAK, A., **Menderes Dönemi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1990.
- DOĞAN, A., **Kurtuluş, Kurtuluş ve Sonrası**, Dünya Yayınları, İstanbul, 1964.
- DURŞUN, D., **Demokratikleşemeyen Türkiye**, İşaret yayınları, İstanbul, 1999.
- DUVERGER, M., **Siyasi Partiler**, Çev. Ergun ÖZBUDUN, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 1992.
- _____, **Siyaset Sosyolojisi**, Çev. TEKELİ, Ş., Varlık Yayınları, İstanbul, 1982.
- EKİNCİ, N., **Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997.
- ERER, T., **Türkiye’de Parti Kavgaları**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1966.
- EROĞUL, C., **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, İmge Kitapevi, Ankara, 1998
- _____, **Çok Parti Düzeninin Kuruluşu, Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.
- ESİRCİ, Ş., **Menderes Diyor ki**, Demokrasi Yayınları, İstanbul, 1967.
- GİRİTLİOĞLU, F., **Türk Siyasi Tarihinde C.H.P’nin Mevkii**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965.
- GOLOĞLU, M., **Demokrasiye Geçiş(1946-1950)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982.
- _____, **Milli Şef Dönemi**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1974
- _____, **Cumhuriyet’e Doğru(1921-1922)**, Başnur Matbaası, Ankara, 1971

- GÖKALP, Z., **Türkçülüğün Esasları**, Hazırlayan: Mehmet Kaplan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.
- GÖNLÜBOL, M. ve H. ÜLMAN, **İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası**, A.Ü.S.B.F Yayınları, No:509, Ankara, 1982.
- GÖRMEZ, K., **Türkiye’de Devletçilik**, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.
- GÜRKAN, N., **Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın(1945-1950)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- GÜRÜN, K., **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, A.Ü.S.B.F Yayınları No: 531 Ankara, 1983.
- GÜVENÇ, B., **İnsan ve Kültür**, Remzi Kitabevi, Ankara, 2002.
- GÜZ, N., **Serbest Cumhuriyet Fırkası Sonrası Basında Muhalefet ve 1931 Matbuat Kanunu**, Gazi Üniversitesi Yayınları No: 184, İletişim Fakültesi Yayınları No: 11, Ankara, 1993.
- İBİŞOĞLU, N., **Çağdaş Kültür Politikası**, Çağdaş Kültürümüz-Olgular-Sorunlar, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları, İstanbul, 1991.
- İNÜĞÜR, M.N., **Türk Basın Tarihi(1919-1989)**, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları No:37, İstanbul, 1992.
- İSLAMOĞLU, A., **II.Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet (1908-1913)**, Gökkuşbuca Yayınları, İstanbul, 2004.
- İŞÇİ, M., **Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme**, Der Yayınları, İstanbul, 2000.
- FERSOY, O.C., **Bir Devre Adımı Veren Başbakan-Adnan Menderes-**, Hun Yayınları, İstanbul, 1978.
- FİCHTER, J., **Sosyoloji Nedir?**, Çev.Nilgün ÇELEBİ, Atilla Kitabevi, Ankara, 1996.
- KALAYCIOĞLU, E., **Çağdaş Siyasal Bilim**, Beta Yayınları, İstanbul, 1984.
- KARATEPE, Ş., **Tek Parti Dönemi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- _____, **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, İz Yayınları, İstanbul, 1992.
- _____, **Osmanlı Siyasi Kurumları**, İşaret Yayınları, No:28, İstanbul, 1989.
- KARPAT, K.H., **Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller)**, AFA Yayınları, İstanbul, 1996.
- KİLİ, S., **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.
- _____, **Atatürk Devrimi-Bir Çağdaşlaşma Modeli-**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1983.
- _____, **CHP’de Gelişmeler**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976.
- KOÇAK, C., **Türkiye’de Milli Şef Dönemi 1938-1945**, İletişim Yayınları, Birinci Cilt, İstanbul, 1996a.
- _____, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi 1938-1945**, İletişim Yayınları, İkinci Cilt, İstanbul, 1996b.

- _____, **Türkiye Tarihi 4-Çağdaş Türkiye (1908-1980)** içinde Siyasal Tarih (1923-1950), Der. Sina AKŞİN, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002.
- KOÇAK, M., **Siyasal Partiler ve Türkiye’de Siyasi Parti Yasakları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002.
- KONGAR,E., **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.
- KONGAR, H., **Ulus Gazetesi(CHP ve Kemalist İlkeler)**, Bağlam Yayınları, Ankara, 1999.
- KORKUD, R., **Milli Mücadele Cumhuriyet, İnönü Devri ve Matbuat**, Türkiye Fikir Ajansı, Ankara, 1956.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ö., **Türk Demokrasinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenlerin Rolü**, A.Ü.S.B.F. Dergisi, C:33, Mart-Haziran, Ankara, 1978.
- LEWIS, B., **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev: M. KIRATLI., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- MAKAL, A., **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri(1920-1946)**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.
- MARDİN, Ş., **Türk Modernleşmesi (Makaleler 4)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- _____, MARDİN, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- MELZİĞ, H., **İnönü Diyor ki**, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1946.
- MİLLET PARTİSİ **“Program ve Tüzük”**, Sakarya Basımevi, Ankara, 1948.
- MÜSTAKİL GRUP BEYANNAMESİ, **“Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler”**, 20 Haziran 1949.
- OKYAR, A.F., **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?**, İstanbul, 1987.
- _____, **Üç Devirde Bir Adam**, Hazırlayan: Cemal KUTAY, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.
- ÖZ, E., **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.
- ÖZALP, K., **Atatürk’ten Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992.
- ÖZTEKİN, A., **Siyaset Bilimine Giriş**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2003.
- PARASIZ, İ., **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1998.
- PARLA T., **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları (Atatürk’ün Nutuk’u)**, C:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- SAYILGAN, A., **Türkiye’de Sol Hareketler**, Otağ Yayınları, İstanbul, 1976
- SERTEL, S., **Roman Gibi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.

- SEZGİN, Ö., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, Birey ve Toplum Yayınları, İstanbul, 1984.
- SİTEMBÖLÜKBAŞI, Ş., **Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyoekonomik Faktörler**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001.
- SOYSAL, İ., **Türkiye'nin Siyasi Anlaşmaları(1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları No: 38, Ankara,1983.
- SUNAR, İ., **"DP ve Popülarizm,"** Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Cilt: 7, İstanbul, s.2076, 1983.
- TEZİÇ, E., **Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1991.
- _____, **100 Soruda Siyasal Partiler**, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1976.
- TİMUR, T., **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Yayınevi, İstanbul, 2003.
- TOKER, M., **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1990.
- _____, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.
- TOSUN, G. E., **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.
- TÖKİN, F.H., **Türkiye'de Siyasal Partiler ve Siyasal Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)**, Elif Yayınları, 1965.
- TUNAYA, T.Z., **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952**, Arba Yayınları, İstanbul, 1995.
- _____, **Siyasi Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982.
- TUNÇ, H., **Parlamento İçi Muhalefet**, Cemre Yayınları, Konya, 1997.
- TUNÇAY, M., **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 88, İstanbul, 1999.
- _____, **"Siyasi Gelişmenin Evreleri,"** Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, s.1976-1977, 1986.
- _____, **"YÖK,"** Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, s.680, 1986.
- _____, **"Demokrat Parti,"** Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Cilt 8, İstanbul, s.2067, 1983.
- TURAN, R., vd., **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997.
- TURGUT, N., **Siyasal Muhalefet: Batı Demokrasileri-Sosyalist Ülkeler-Türkiye**, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984.
- _____, **Türkiye'de Siyasal Muhalefet Olgusu ve Anlayışı**, Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, Edit: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Beta Yayınları, İstanbul, 1986.
- TÜRK PARLAMENTO TARİHİ (1931-1935), **TBMM Dördüncü Dönem**, TBMM Vakfı Yayınları, No: 11, Ankara, 1996.

- TÜRK PARLAMENTO TARİHİ (1919-1923), **TBMM Birinci Dönem**, TBMM Vakfı Yayınları No: 4, Ankara, 1994.
- TÜRKÇE SÖZLÜK, Türk Dil Kurumu Yayınları No: 549, Ankara, 1998.
- TÜRKKAHRAMAN, M., **Türkiye’de Siyasal Sosyalleşme ve Siyasal Sembolizm**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- _____, **Türkiye’de Siyasal Sosyalleşme: Tarih ve Politika**, Cumhuriyet Özel Sayısı, III, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri, 1998, Yıl: 4 Sayı: 23-24, 1998.
- TÜRKİYE’DE SİYASİ DERNEKLER, Cilt: 2, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1950.
- URAN, H., **Hatıralarım**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959.
- US, A., **Asım Us’un Hatıra Notları: 1930’dan 1950 Yılına Kadar Atatürk ve İsmet İnönü Devirlerine Ait Seçme Fıkralar**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966.
- UYAR, H., **Tek Parti Yönetimi ve CHP**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.
- YEŞİL, A., **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları No: 897, Ankara, 1988.
- YETKİN, Ç., **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983.
- YÜCEL, S., **Demokrat Parti**, Ülke Kitapları, İstanbul, 2001.
- YÜCETÜRK, A.N., A.Ü.S.B.F Yayınları No: 533, **Türkiye’de Parlamantonun Evrimi**, Ankara, 1983,
- ZURCHER, E. J., **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Çev: GÜVEN G.Ç, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- _____, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Makaleler:

- AKŞİN, S., **Demokrat Parti’nin Kurulması**, Tarih ve Toplum, İletişim Yayınları, C: 9, Sayı: 53, İstanbul, Mayıs 1988.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ö., **Türk Demokrasinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenlerin Rolü**, A.Ü.S.B.F. Dergisi, C: 33, Mart-Haziran, Ankara, 1978.
- UHRİ, A., **Kültür ve Uygarlık Kavramı Üzerine**, Bilim ve Ütopya Dergisi, Sayı: 104, Şubat 2003.

Diğer:

İnternet Kaynakları:

<<http://www.ataturk.net/imp/ittihat.html>> 09.12.2005.

< <http://www.dallog.com/kurumlar/itterak.htm> > 11.10.2005.

<<http://www.aydinlanma1923/Ataturk ve Demokrasi II-ergunaybars.htm>>06.01.2006

<<http://www.belgenet.com/arsiv/varlikvergesi.html>> 16.03.2006.

<<http://www.turmob.org.tr/turmob/basin/10-08-2000.htm>> 16.03.2006.

Tezler:

AKANDERE, O., **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, Konya, 1992.

ÖZÜERMAN, T., **Çok partili Dönemde Türk Siyasi Hayatına Etki Eden Siyasal Hukuk Faktörleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Bölümü, İzmir, 1989.

TANER, A., **Tek Parti Döneminde İktidar Muhalefet İlişkileri (1923-1945)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Ankara, 2002.

TOSUN, T., **Askeri Müdahalelerin Siyasi Kültüre Etkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, İzmir, 1991.

Dergiler:

T.B.M.M Tutanak Dergisi: 8.Dönem.

T.M.M.M. Tutanak Dergisi: 7.Dönem.

Dikmen.1945.

Ayın Tarihi.Mayıs 1945.

Ayın Tarihi.Temmuz 1947.

Ayın Tarihi.Mayıs 1946.

Ayın Tarihi.Haziran 1946.

Gazeteler:

Akşam.1945-1947.

Cumhuriyet.1945-1946.

Vakit.1946-1947.

Vatan.1946.

Ulus.1946-1947.

Tanin.1945.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı: Emin KİRMAN

Doğum Yeri : Ilgın/Konya

Doğum Yılı : 30/08/1979

Medeni Hali : Bekar

Eğitim Durumu :

Lise : 1994-1997-Ilgın Sağlık Meslek Lisesi

Lisans: 1998-2002-Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İİBF / Kamu Yönetimi

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi :

İngilizce : Yazma (İyi) Konuşma (Orta) Okuma (İyi)

İş Deneyimi :

2004-. . . : Argıthamı Sağlık Ocağı Tabibliği-ILGIN-KONYA/Toplum Sağlığı Teknisyeni